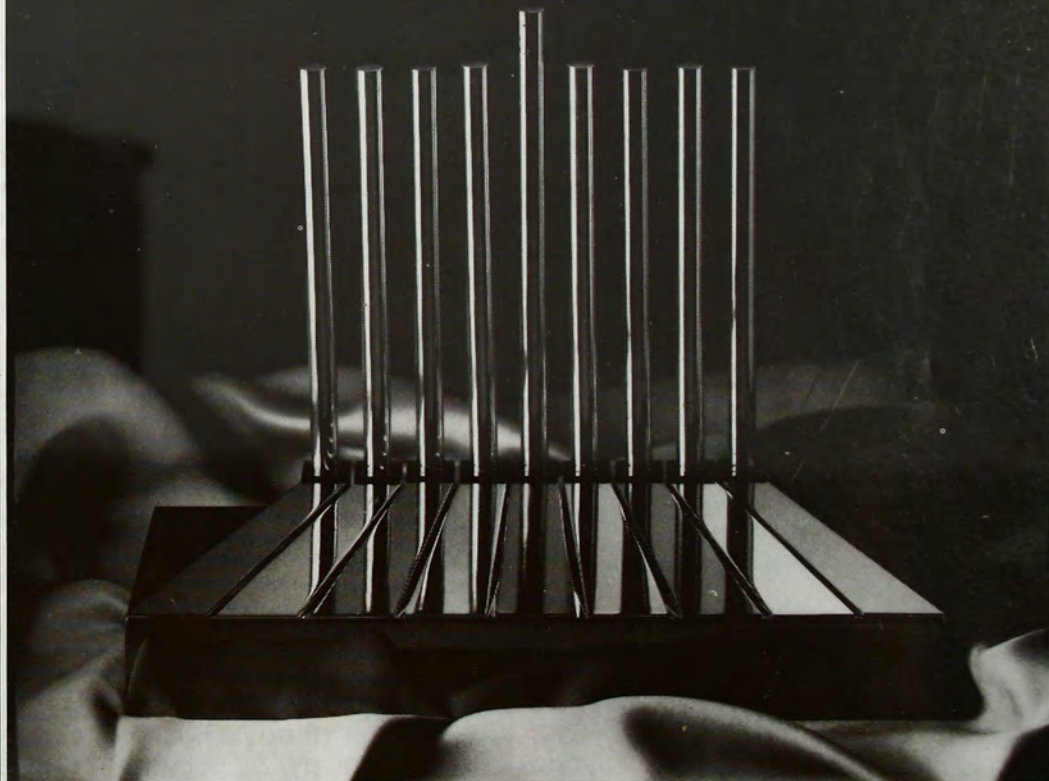

Ο ΙΟΥΔΑΙΣΜΟΣ ΕΙΝΑΙ ΦΩΣ

כ נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תבחות מוסר

«Διότι λύχνος είναι ἡ ἐντολή καὶ φῶς ὁ νόμος
καὶ ἔλεγχοι τῆς παιδείας ὁδὸς ζωῆς», (Παροιμ. 6:23)

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ ΤΟΥ 'ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΥ

ΣΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΑΥΤΟ δημοσιεύονται δύο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος κείμενα που βοηθούν τον αναγνώστη να προσεγγίσει τις παραδοσιακές αξίες και αρχές του 'Εβραϊσμού. Πρόκειται για απόσπασμα της μελέτης του Σεβ. Μητροπολίτου πρ. Παραμυθίας Φιλιππίνου καί Γηρομερείου κ. Τίτου Ματθαϊάκη για τις περί Ειρήνης 'Ιδέες των προφητών του 'Ισραήλ καί τή μελέτη για τήν 'Εβραϊκή Πολιτιστική Κληρονομιά.

ΟΙ ΘΕΟΠΝΕΥΣΤΕΣ ΘΡΗΣΚΕΙΕΣ, όπως είναι κυρίως οί Μονοθεϊστικές που έχουν κοινό Πατέρα τόν "Ένα Θεό, διαθέτουν τό μεγάλο προσόν νά άντλούν τίς 'Αλήθειες τους από τίς 'Εντολές του ίδιου του Δημιουργού. (Αυτή είναι άλλωστε ή πνευματική τους δύναμη!) Οί 'Αλήθειες αυτές έχουν μεταφερθεί στους ανθρώπους μέ τήν Παλαιά καί τήν Καινή Διαθήκη, τό Κοράνι καί τά άλλα ιερά κείμενα. 'Η μετουσίωση αυτών των 'Αληθειών σέ Κανόνες καί 'Αρχές τής καθημερινής ζωής έχει γίνει στό διάβα των αιώνων από τούς Προφήτες, τούς 'Αποστόλους, τούς 'Ιμάμηδες, τούς Διδασκάλους, τούς Πατέρες, τούς Ραββίνους.

ΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΖΩΗΣ διέπουν — ή τουλάχιστον πρέπει νά διέπουν — τή διαβίωση των πιστών τής κάθε θρησκείας ώστε όχι μόνο νά είναι αυτοί αγαπητά τέκνα του Θεού, αλλά συνάμα καί χρηστοί άνθρωποι, έντιμοι πολίτες, αγαθοποιά άτομα. Σέ μιά μάλιστα κοινωνία, αλληλεξαρτωμένη όπως ή σύγχρονη, οί κανόνες αυτοί αποτελούν νόμους που ή παραβίασή τους

δημιουργεί προβλήματα ή μπορεί ακόμη νά οδηγήσει καί σέ διάλυση τής συμβιωτικής κοινωνίας. 'Ιδιαίτερα μάλιστα σήμερα που ή κοινωνία είναι περισσότερο σύνθετη, εύρεια καί διεθνοποιημένη, ή τήρηση αυτών των Κανόνων δέν αποτελεί μόνο θρησκευτική υποχρέωση αλλά καί κοινωνική έπιταγή.

ΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ (πού είναι όμως καί χθεσινά, όπως θά είναι κι αύριανά) τής ειρήνης, τής κοινωνικής δικαιοσύνης, τής ισότητας, τής κοινωνικής πρόνοιας, τής ιερότητας τής ανθρώπινης ζωής, τής έλευθερίας κ.ά. αποτελούν πάντα θέματα των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων, των αρχών του Δικαίου καί των νόμων τής καθημερινής διαβίωσης. "Όλες όμως αυτές οί ανθρώπινες ρυθμίσεις, στηρίζονται — άμεσα ή έμμεσα — κυρίως στό Νόμο του Θεού. «'Εν αρχή ήν ό Λόγος».

ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ οί περισσότεροι άνθρωποι άγνοούν τή θέση, καί τίς έπιταγές τής 'Ιουδαϊκής θρησκείας πάνω στα προβλήματα που αναφέραμε. Αυτή ή έλλειψη έπιτρέπει ήθελημένες ή καί καλοπροαίρετες παρερμηνείες καί παρεξηγήσεις. Δυσκολεύει τήν άπάντηση σέ έρωτήματα που τυχόν υπάρχουν. 'Εμποδίζει τή συγκεκριμενοποίηση θέσεων καί τήν διερευνητική σύνθεση απόψεων.

Μέ τήν πρόθεση, λοιπόν, νά καλύψουμε μερικώς αυτή τήν έλλειψη, μεταφέρουμε στους αναγνώστες μας τά δύο αυτά αξιόλογα κείμενα.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: "Έργο σύγχρονης τέχνης του Johanan Vitta.

Καντίλα για τό Σαμπάτ. 'Από όνουα, 'Υμενή (19ος αιώνας)

Αί περί εΐρήνης ιδέαι τῶν προφητῶν τοῦ 'Ισραήλ¹

ΤΙΤΟΥ ΜΑΤΘΑΙΑΚΗ

Μητροπολίτου πρ. Παραμυθιάς, Φιλιατῶν καί Γηροκομείου

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η ιδέα τῆς εΐρήνης, ὡς ἐν τῶν ὑψίστων ἀγαθῶν, ἀνέκαθεν ἀπασχόλησε τό ἀνθρώπινον πνεῦμα. Οἱ πόλεμοι ὑπῆρξαν πάντοτε ὀλέθριοι εἰς τήν ἀνθρωπότητα. 'Οπουδήποτε οὔτοι διεξήχθησαν, ἀπέβησαν λίαν καταστρεπτικοί, ἐξαφανίσαντες ἀναριθμήτους ἀνθρωπίνους ὑπάρξεις καί ὅσα καλά ἐπετεύχθησαν σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου εἰς τόν πολιτισμόν. Αἱ ἐξ αὐτῶν προκληθεῖσαι δυσάρεσται συνέπειαι ὑπῆρξαν μεγάλαι καί ὀδυνηραί ἀνυπολογίστου συμφορᾶς. Οὕτως ἀφανισμοί μυριάδων ἀνθρώπων, ἀνάπηροι καί τραυματίαι, ἐρημώσεις μεγάλων ἐκτάσεων καί πόλεων, ὡς καί ὅσαι ἄλλαι καταστροφαί, προκαλοῦνται ἐκάστοτε ἐκ τῶν πολεμικῶν συρράξεων τῶν λαῶν. 'Οσονδήποτε δέ τελειότερα εἶναι τά μέσα διὰ τῶν ὁποίων οἱ πόλεμοι διεξάγονται, τοσοῦτον ὀλεθριότερα καί τά ἐκ τούτων προκαλούμενα κακά.

Εὐλόγως, λοιπόν, διερωτᾶται ὁ κόσμος, διατί ἄραγε οἱ λαοὶ καταφεύγουν εἰς τούς πολέμους; Τίς ὁ λόγος διὰ τόν ὁποῖον ἀδυνατοῦν νά εὕρουν τήν ἐπίλυσιν τῶν διαφορῶν αὐτῶν; Πόθεν προέρχονται οἱ πόλεμοι καί διατί ἡ ἀνθρωπότης παρ' ὅλην τήν ἐπιτευχθεῖσαν καταπληκτικὴν πρόοδον τῆς τε ἐπιστήμης, μηχανικῆς καί τεχνικῆς, δέν κατάρθωσε νά ἐξασφαλίσῃ τελικῶς τήν εΐρήνην ἐπὶ τῆς γῆς; Τίς ὁ λόγος διὰ τόν ὁποῖον μάχονται καί ἀλληλοσυγκρούονται οἱ λαοί; Ποία δύναμις θά ἤδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ τούς λαοὺς ἐκ τῶν λίαν ἐξοντωτικῶν πολέμων;

Τῷ ὄντι εἶναι λυπηρόν, ὅτι καί μετὰ τούς δύο διεξαχθέντας

τελευταίους παγκοσμίους πολέμους, ὅχι μόνον δέν συνετίσθησαν οἱ ἀνθρωποι, ἀλλά προετοιμάζουν ἄλλους νέους τοιοῦτους, οἵτινες ἐάν ἐπέλθουν, θά ἐξαφανίσουν τά πάντα ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. 'Η ἐξ αὐτῶν συμφορὰ θά εἶναι ὀλοσχερῆς καί ἀνεπανόρθωτος. Καί ναί μέν διακηρύσσεται ἡ εΐρήνη, ὡς ὑψιστον ἀγαθόν, πλην ὅμως πόλεμοι διεξάγονται εἰς πολλὰ μέρη τῆς ὑφ' ἡλίου, ἐπειδὴ καί οἱ μετὰ τόν δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον συσταθέντες διεθνεῖς ὀργανισμοὶ ἀπέβησαν ἐντελῶς ἀνίσχυροι πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθερίας, ἀκεραιότητος καί ανεξαρτησίας τῶν κρατῶν. 'Ο,τι δηλαδὴ συνέβη μετὰ τόν ἐπελθόντα πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον διὰ τῆς συστάσεως τοῦ διεθνoῦς ὀργανισμοῦ τῆς Κοινωνίας τῶν 'Εθνῶν, τό αὐτό νῦν ἐπαναλαμβάνεται καί μετὰ τόν δεῦτερον παγκόσμιον τοιοῦτον, ἐπειδὴ ἡ ιδέα τῆς εΐρήνης καί ὁ σεβασμός τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ἐκλαμβάνονται κατὰ ὅλως διάφορον ἀντίληψιν ἐκ μέρους τῶν ἡγετῶν τῶν κρατῶν, ἀποφαινομένων ἀναλόγως τῶν προθέσεων καί συμφερόντων τῶν λαῶν, τῶν ὁποίων οὔτοι ἡγοῦνται. 'Ενεκα τούτου ἐπιζητεῖται ἐκάστοτε τρόπος ἐπιβολῆς τῶν ἰσχυροτέρων οὐχὶ κατὰ τήν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ Δικαίου, ἀλλὰ βάσει τῶν ἐπιδιώξεων τῶν ἐπεκτατικῶν αὐτῶν σχεδίων. Συνέπεια δέ τῆς τοιαύτης ἐπικρατοῦσης ἀνομοιογενoῦς ἀντιλήψεως, εἶναι ὁ παρατηρούμενος κατὰ τούς συγχρόνους καιροὺς γενικός ψυχικός ἀναβρασμός, ἡ διαρκὴς ἀνησυχία καί ἀβεβαιότης, ὡς πρὸς τήν διατήρησιν τῆς ἐλευθερίας καί ἀσφαλείας, ἐπειδὴ συνεχίζεται ἐντατικῶς καί ἀνευ διακοπῆς τινος ἡ προετοιμασία τῆς ἀντιμετωπίσεως μιᾶς νέας καί πάλιν παγκοσμίου συρράξεως.

Εἰς τήν τοιαύτην γενικὴν ἀναταραχὴν καί σύγχυσιν τῶν ιδε-

¹ Ἀνδημοσίευση ἀπὸ τό περιοδικό *Νέα Σιών* (ἐκδόσεις 'Ιερὰ Κοινῶ τοῦ Παναγίου Τάφου, 'Ιερουσαλήμ, 1982)

Αἱ περί εἰρήνης ιδέαι τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραὴλ

ὡν καὶ τῶν ἀντιλήψεων τῶν ἀνθρώπων προβάλλεται ἡ ἰδέα τῆς εἰρήνης «ὡς μεγαλάνωρ ἡσυχία», ἡ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ἐξυμνηθεῖσα. Τὰ περί αὐτῆς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ διαλαμβάνονμενα, εἶναι πάντοτε διαφωτιστικά καὶ ἐποικοδομητικά πᾶσιν ἀνθρώποις.

Εἰδικότερον ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ ἐκθέτουμεν τὰς περί εἰρήνης ιδέας τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραὴλ, τὰς μνημονευόμενας ἐν τοῖς προφητικαῖς τούτων βιβλίοις, τοῖς ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης περιληφθεῖσιν. Ἐν αὐτοῖς ἐκτίθενται θεοπῆσοι περί εἰρήνης διακηρύξεις αὐτῶν, τὰ ἀποτελέσματα τῶν πολέμων, ὡς καὶ αἱ δίκαιαι τοῦ Θεοῦ κρίσεις καὶ τιμωρίαι τῶν παραβαίνοντων τὸν Νόμον Αὐτοῦ.³

Α

Ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη

Ἐν πρώτῳ λεκτόν, ὅτι εἰς τὰ βιβλία τῶν προφητῶν ἡ ἰδέα τῆς εἰρήνης σχετίζεται μετ' ἄλλων ἰδεῶν τοῦ ἀγαθοῦ τῆς ἀληθείας, τῆς ἐλευθερίας, τοῦ Δικαίου, τῆς ἀγάπης, ἀλληλεγγύης, ἀντιπαράστασμένης λίαν χαρακτηριστικῶς πρὸς πᾶσαν ἀνομίαν καὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστασίαν, τὴν ἀμαρτίαν, ἀδικίαν, ἐχθρότητα καὶ κακίαν, τοὺς πολέμους καὶ τὴν καθόλου διαφθοράν.

Ἡ εἰρήνη, ὡς ὕψιστον ἀγαθόν, προσπορίζει τοῖς ἀνθρώποις τὴν πλήρη μετ' ἀλλήλων ἀρμονικὴν σχέσιν καὶ διαβίωσιν, ἐξ αὐτῆς δὲ προέρχεται ἡ ἐν πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς ἀνάπτυξις καὶ πρόοδος τῶν λαῶν. Αὕτη, ὡς ἰδεώδης, ἀνῆκει εἰς τὰς δημιουργικὰς καὶ ρυθμιστικὰς ἀξίας. Τὰς περί εἰρήνης ιδέας συναντῶμεν τόσον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν, ὅσον καὶ παρὰ τοῖς Προφήταις τοῦ Ἰσραὴλ. Συγκεκριμένως ἀναφερόμεθα ἐνταῦθα οὐχὶ πρὸς ὅλους τοὺς καλούμενους Προφήτας παρ' αὐτὰ, ἀλλὰ τοὺς γράψαντας τὰ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ διαλαμβανόμενα προφητικά βιβλία καὶ χαρακτηριζομένους ὡς κυρίως Προφῆτας, ἀσκήσαντας ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ κοινωνίᾳ τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν ἔργον τῆς ἀποκαλύψεως τῶν αἰώνιων βουλῶν τοῦ Θεοῦ, τὸ καὶ ἄλλως προφητικὸν ἔργον καλούμενον. Ἐν αὐτῷ περιέχεται σὺν τοῖς ἄλλοις τὸ θεσπέσιον μήνυμα τῆς αἰωνίου εἰρήνης. Τοῦτο ἀπευθύνεται μὲν πρὸς τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Θεοῦ, τούτῃ σὺν τὸν Ἰσραηλιτικόν, πλὴν ὅμως ἐπεκτείνεται ἐν ταύτῃ καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ τῆς ὑψηλῆς ἔθνης. Ὡς ἐκ τούτου αἱ περί εἰρήνης θεσπέσιοι τῶν προφητῶν διακηρύξεις περιλαμβάνουν τὴν κοινωνικὴν καὶ παγκόσμιον ἢ διεθνὴ εἰρήνην, τὴν προσδοκωμένην διὰ τῆς ἐλευσεως τοῦ Μεσσίας.

Οἱ Προφῆται ἐνδιαφέρονται πρωτίτως διὰ τὴν κατὰ Θεὸν προκοπὴν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, αἱ δὲ περί εἰρήνης παρ' αὐτῶν ἐξαγγελλόμεναι παραίνεσεις ἀπευθύνονται πρὸς αὐτόν, τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον προώρριον, ὅπως καταστῇ πρότυπον ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. Μετὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἐπικράτησιν τῆς εἰρήνης, προσβλέπουσι τὴν ἐπέκτασιν αὐτῆς καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἔθνη. Ἡ περί εἰρήνης πρόρρησις τῶν Προφητῶν περὶ τὸν ἄξονα τούτων ἐκτείνεται, ὑπομνησκουσα τοῖς ἀνθρώποις τὰ σωτήρια διδάγματα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, τὸ διαλαλούμενον δι' αὐτῶν. Ἡ θεοκρατικὴ ἀντίληψις διέπει τοὺς προφητικούς τούτων λόγους, τὰ πάντα δὲ ἀνακρίνονται ὑπὸ τὴν βασικὴν ταύτην ἀρχήν, τὴν διέπουσαν τὴν Ἰσραηλιτικὴν θρησκείαν. Ἐκ τῆς τήσεως τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ ἐξετάζεται παρ' αὐτῶν ἡ ὅλη πορεία τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ. Αἱ ἐπιδόσεις, ἐπιθέσεις καὶ καταδυναστεύσεις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν πολεμίων, κρίνονται παρ' αὐτῶν ἐξ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως.

Ἡ εἰρήνη, ὡς Θεῖα βουλή, ἀποτελεῖ κατὰ τοὺς Προφῆτας θεμελιώδη ἀρχὴν τὴν Ἰσραηλιτικὴν θρησκείαν, ἐκδέχονται δὲ αὐτὴν διττῇ, ἅμα μὲν ὡς ἐσωτερικὴν ἢ κοινωνικὴν, ἅμα δὲ ὡς ἐξωτερικὴν ἢ διεθνὴ καὶ παγκόσμιον. Ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη ἀποτελεῖ τὴν ἀρραγὴ βάσιν τῆς προόδου τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας. Ὡς ἐκ τούτου ἡ εἰρήνη παρίσταται, ὡς κέντρον νέας τάξεως ἐν τῷ αἰῶνι τῆς εὐτυχίας, ἥτις θὰ στηρίζεται ἐπὶ τῇ δικαιοσύνῃ καὶ θ' ἀντικαταστήσῃ τὸν πόλεμον διὰ τῆς συνεργασίας τῆς ἡθικῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ παρόν, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ πλεονεξία τῶν ἀντιθέτων κρατῶν ἐνσπείρει τὸ μῖσος καὶ τὴν διχόνοιαν. Διὰ ταῦτα ἡ εἰρήνη ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη ἐννοίαν τῆς ἐλπίδος τοῦ μέλλοντος, περιλαμβανούσης πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη, τὸ κοινωνικὸν φρόνημα, ἡ δικαιοσύνη, ἡ φιλαλήθεια, ἡ ἀγάπη, ἡ κοινὴ ἐλπίς, ἡ ἡθικὴ συνεργασία τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ὡς καὶ οἱ κοινοὶ ἰδανικοὶ σκοποί, εἶναι νόμοι διέποντες τὴν ὑπὸ τῶν Προφητῶν προσδοκωμένην εἰρήνην.

Ἄλλ' ἡ πραγματοποιησὶς τῆς ἰδεώδους ταύτης κοινωνικῆς προόδου καὶ εὐτυχίας, ἀπέχει κατὰ πολὺ ἐκ τῆς συγχρόνου

τῶν Προφητῶν καταστάσεως τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας. Αἱ πόλεις ἐμφανίζουσιν ὄψιν οὕχ θρησκευομένου λαοῦ, ἀλλ' ἐθνικοῦ, ἀνόμου καὶ ἀθέου. Ἐνεκα τούτου ὁ μένιστος τῶν Προφητῶν Ἰσαΐας ἐπιπλήτων τὴν ἀνομίαν καὶ ἀποστασίαν τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας, λαμβάνει πολλακίς ἀφορμὴν, ὅπως ἀναπτύξῃ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῶν διαπληκτισμῶν, ἐρίδων, ἀδικιών, ἐχθροτήτων καὶ πολέμων. Ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐξεγείρεται πρὸς τοὺς μαχόμενους, συντρίβων τὰς ἀμαρτωλὰς τούτων δυναστείας.

«Καὶ ἐθουώθη ὀργὴ Κύριος σαβαώθ ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ ἐπέβαλε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' αὐτούς καὶ ἐπάταξεν αὐτούς, καὶ παρωξύνθη τὰ ὄρη, καὶ ἐγενήθη τὰ θνησιμαῖα αὐτῶν ὡς κοπρία ἐν μέσῳ ὁδοῦ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς οὐκοῖς ἀπεστράφη ὁ θυμὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλὴ τοιγαροῦν ἀρεῖ σύσσημον ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῖς μακρὰν καὶ συριεῖ αὐτούς ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς, καὶ ἰδοὺ ταχὺ κούφως ἔρχονται.»⁴

Ὁ προφήτης Ὡση χαρακτηριστικῶς ἀναφέρει, ὅτι αἰτία τῶν ἀλλεπαλλήλων συμφορῶν εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τούτου ἀπομάκρυνσις καὶ ἡ μεγάλη διαφθορὰ ἡ ἐπελθούσα εἰς αὐτό. Ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἰσραὴλ, ὡς καὶ πάντα τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν, στηλιτεύει τὴν ἀνομίαν καὶ τὰ μεγάλα κακὰ τὰ ἐπικρατούμενα εἰς τὰς κοινωνίας αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ἐλλείψις τῆς εἰρήνης ἐν αὐτοῖς καὶ οἱ καταστροφικοὶ πόλεμοι.

«Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, υἱοὶ Ἰσραὴλ, ὅτι κρίσις τῷ Κυρίῳ πρὸς τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν, διότι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια οὐδὲ ἔλεος οὐδὲ ἐπίγνωσις Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς» ἀρὰ καὶ ψεύδος καὶ φόνος καὶ κλοπὴ καὶ μοιχεία κέχυται ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ αἵματα ἐφ' αἵμασι μίσγεται διὰ τοῦτο πενήσει ἡ γῆ καὶ σμικρυνθῇ σὺν πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν αὐτήν, σὺν πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ καὶ σὺν τοῖς ἔρπετοις τῆς γῆς καὶ σὺν τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οἱ ἰχθύες τῆς θαλάσσης ἐκλείψουσιν, ὅπως μηδεὶς μὴτε δικάζῃται μὴτε ἐλέγῃται μῆδεϊς.⁵

«Πορνείαν καὶ οἶνον καὶ μέθυμα ἐδέξατο καρδίᾳ λαοῦ μου ἐν συμβόλοις ἐπὶ πρῶτων, καὶ ἐν ῥάβδοις αὐτοῦ ἀπήγγελλον αὐτῷ» πνεύματι πορνείας ἐπλανήθησαν καὶ ἐξεπόρνευσαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτῶν»⁶. Ἐνεκα τούτου ὁ αὐτὸς Προφήτης παροτρύνει τοὺς Ἰσραηλίτας, ὅπως μετανοήσουν καὶ ἐπιστρέψουν εἰς τὸν Θεόν, ἵνα ἀπολαύσουν τὰ ἀγαθὰ Αὐτοῦ, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης.

«Σπείρατε ἑαυτοὺς εἰς δικαιοσύνην, τρυγήσατε εἰς καρπὸν ζωῆς, φωτίσατε ἑαυτοὺς φῶς γνώσεως, ἐκκήρυξατε τὸν κύριον ἕως τοῦ ἐλθεῖν γενήματα δικαιοσύνης ὑμῶν ἵνα τί πορευώμεθα εἰς ἀσέβειαν καὶ τὰς ἀδικίας αὐτῆς ἐτρυγήσατε; ἐφάγετε καρπὸν ψευδῆ, ὅτι ἤλπισας ἐν τοῖς ἀμαρτήμασί σου, ἐν πλήθει δυνάμεώς σου»⁷.

Κατὰ τοὺς Προφῆτας ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐκσπᾷ καὶ τιμωρεῖ τοὺς ἀσεβεῖς, ἐπεὶ δὲ πορεύονται ἐν ἀδικίαις καὶ ἀμαρτίαις, ἀπομακρυνόμενοι τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Νόμου Αὐτοῦ. Εἰς ὅλους τοὺς προφητικούς λόγους ἀναφέρεται ἡ τιμωρὸσα τοὺς παραβάτας τούτου θεῖα δικαιοσύνη.

«Διὰ τοῦτο ἐπὶ τοὺς νεανίσκους αὐτῶν οὐκ εὐφρανθήσεται ὁ Κύριος καὶ τοὺς ὀρφανούς αὐτῶν καὶ τὰς χήρας αὐτῶν οὐκ ἐλέησει, ὅτι πάντες ἀνόμοι καὶ πονηροί, καὶ πᾶν στόμα λαλεῖ ἄδικα. Ἐπὶ πᾶσι τοῖς οὐκοῖς ἀπεστράφη ὁ θυμὸς, ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλὴ καὶ καυθήσεται ὡς πῦρ ἡ ἀνομία καὶ ὡς ἀγρωστὶς ξηρὰ βρωθήσεται ὑπὸ πυρός; καὶ καυθήσεται ἐν τοῖς δάσει τοῦ δρυμοῦ, καὶ συγκαταφάγεται τῷ κύκλῳ τῶν βουνῶν πάντα διὰ θυμὸν ὀργῆς Κυρίου συγκεκαυται ἡ γῆ ὅλη, καὶ ἔσται ὁ λαὸς ὡς κατακεκαυμένος ἀπὸ πυρός» ἀνθρώπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ οὐκ ἐλέησει»⁸.

Ἐλαττήρια τῶν πολέμων κατὰ τοὺς Προφῆτας θεωροῦνται ἡ καταπάτησις τοῦ δικαίου, ἡ υπερίσχυσις τοῦ μίσους, τῆς κλοπῆς, τῆς βίας καὶ τῆς ἐλλείψεως ἐμπιστοσύνης μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Εἰς αὐτάς τὰς κακίας συμπαράσφύεται καὶ ὁ περιούσιος λαὸς τοῦ Θεοῦ.

«Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος ἄνθ' ὧν ἡ ἀφορμὴ ὑμῶν ἐκ τῶν ἐθνῶν τῶν κύκλῳ ὑμῶν καὶ ἐν τοῖς νομίμοις μου οὐκ ἐπορεύθητε καὶ τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐποίησατε, ἀλλ' οὐδέ κατὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἐθνῶν τῷ κύκλῳ ὑμῶν οὐ πεποιθήκατε, διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος ἰδοὺ ἐγὼ ἐπὶ σέ καὶ ποιήσω ἐν μέσῳ κρίμα ἐνώπιον τῶν ἐθνῶν καὶ ποιήσω ἐν σοὶ ὅ ὅ ὅ πεποίηκα καὶ ὅ ὅ ποιήσω ὁμοίᾳ αὐτοῖς, ἔτι κατὰ πάντα τὰ βδελύγματα σου»⁹.

Τὸ δικαίον πηγάζει ἐκ τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τοῦτο ὁσᾷς οἱ Ἰσραηλίται παραβαίνουσιν αὐτήν, ὑφίστανται τὰς τιμωρίας τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἀνόμος λαὸς συντρίβεται καὶ ἀγεται εἰς ἀπώλειαν. Τοῦτο ρητῶς τονίζεται ὑπὸ τῶν Προφητῶν.

«Ὁ ἀνόμος ἐκεῖνος τῇ ἀδικίᾳ αὐτοῦ ἀποθανεῖται, καὶ τὸ αἷμα

Αἱ περί εἰρήνης ἰδέαι τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραήλ

αὐτοῦ ἐκ τῆς χειρός σου ἐκζητήσω. Καί σὺ ἐάν διαστείλῃς τὴν ἀνομίαν, καὶ μὴ ἀποστρέψῃς ἀπὸ τῆς ἀνομίας αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ὀδοῦ αὐτοῦ, ὁ ἄνομος ἐκείνος ἐν τῇ ἀδικίᾳ αὐτοῦ ἀποθάνειται, καὶ σὺ τὴν ψυχὴν σου ρύσῃ»¹⁰.

Ἡ ὁσαύτως ὁ Προφήτης Ἡσαΐας μνημονεύει τὰς ἐπερχομένας πρὸς τοὺς πολεμοῦντας καταστροφάς. Οἱ Προφῆται ἐπανειλημμένως τονίζουν εἰς τὰ προφητικά αὐτῶν μηνύματα, ὅτι ἐπισύρουν τὴν δικαίαν τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ, δι' ὅσα μηχανεύονται κατ' ἀλλήλων κακά.

«Τὴν ὀργὴν μου εἰς ἔθνος ἄνομον ἀποστελῶ καὶ τῷ ἐμῷ λαῷ συντάξω καὶ ποιῆσαι σκύλα καὶ προνομὴν καὶ καταπατεῖν τὰς πόλεις καὶ θεῖναι αὐτάς εἰς κονιορτόν»¹¹.

«Καί εἰ ἤκουσας τῶν ἐντολῶν μου, ἐγένετο ἂν ὡσεὶ ποταμὸς ἡ εἰρήνη σου καὶ ἡ δικαιοσύνη σου ὡς κύμα θαλάσσης»¹².

Χάρις εἰς τὴν διακρίνουσαν τοὺς Προφῆτας διορατικότητα, περιγράφονται παρ' αὐτῶν αἱ ἐπαναλαμβανόμεναι εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν αἰματοχυσίαι. Εἰς τὰ βιβλία τούτων ἀναφέρονται τοιαῦτα συρράξεις ἐθνῶν, εἴτε κατὰ τοῦ Ἰσραηλικοῦ λαοῦ εἴτε καὶ μετ' ἀλλήλων συνεπείᾳ τῆς ἀπομακρύνσεως αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

Οὕτω, λόγου χάριν, ὁ Προφήτης Ἰερεμίας ἱστορῶν τὰς ἀλλεπαλλήλους καταστροφὰς τοῦ Ἰσραηλικοῦ λαοῦ, ἀποδίδει αὐτὰς κυρίως εἰς τὴν ἑλλείψιν τῆς καλῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ λαοῦ καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρ' αὐτῶν μεγάλην ἀσεβείαν.

«Διὰ τοῦτο ἔπαισαν αὐτοὺς λέων ἐκ τοῦ δρυμοῦ, καὶ λύκος ὥς τῶν οἰκίων ὠλόθρευεν αὐτούς, καὶ πάρδαλις ἐγρηγόρησεν ἐπὶ τὰς πόλεις αὐτῶν» πάντες οἱ ἐκπορευόμενοι ἀπ' αὐτῶν θηρευθῆσονται, ὅτι ἐπλήθυναν ἀσεβείας αὐτῶν, ἴσχυσαν ἐν ταῖς ἀποστροφαῖς αὐτῶν»¹³.

Ἡ εἰρήνη ἐπικρατεῖ, ὅταν εἰς ἕκαστον ἄτομον ὑπάρχῃ ἡ ἐσωτερικὴ εἰρήνη. Τὸ προφητικὸν κήρυγμα τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης προϋποθέτει τὴν ἐν ἐνὶ ἑκάστῳ ἐνυπάρχουσαν ἐνδόμυχον εἰρήνην. Ἐνέχει δὲ πρωταρχικὴν διὰ τοὺς Προφῆτας σημασίαν αἷτη, διότι λόγῳ ἑλλείψεως ταύτης ἐπέρχονται οἱ πόλεμοι. Διὸ μετὰ δριμύτητος ἐλέγχουν τὴν ἀσεβείαν καὶ ἀπιστίαν πρὸς τὸν Θεόν, καταφέρονται ἐναντίον τῆς λατρείας τοῦ Βάαλ, ψέγουσι τὰς κακίας καὶ ἀθλιότητας τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας, τὸν ἀνὴθικον βίον τῶν πολιτῶν αὐτῆς, τὰς πολλὰς ἀδικίας, τὰς ἀθεμίτους σχέσεις τῶν δύο φύλων, τὴν παρέκκλισιν ἐκ τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, τὴν ροπήν πρὸς τὸν πλοῦτον, τὴν ἀπληστίαν, τὴν πολυτέλειαν, τὴν ἀκόλαστον ζωὴν, τὴν ἠθικὴν κατὰπτωσιν ἀρχόντων, δικαστῶν καὶ λοιπῶν ἡγετῶν τοῦ λαοῦ, παντὶ δὲ σθένει ἐπιδιώκουν διὰ τῶν παραινετικῶν αὐτῶν λόγων τὴν σωφροσύνην καὶ χρηστήν τούτου διαπαιδαγωγίαν. Τὴν στενοχωρίαν δὲ καὶ τὴν θλίψιν αὐτῶν ἐκφράζουν ἐν τοῖς προφητικοῖς αὐτῶν λόγοις διὰ τὰ δεινὰ ἄτινα ὑφίσταται ὁ περιοριστὸς λαὸς τοῦ Θεοῦ ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης διαφθορᾶς αὐτοῦ.

«Ὡ πόλεις αἱμάτων, ὅλη ψευδής, ἀδικία πλήρης, οὐ ψηλαφηθήσεται θῆρα. Φωνὴ μαστίγων καὶ φωνὴ σεισμοῦ τροχῶν καὶ ἵππου διώκοντος καὶ ἄρματος ἀναβράσσοντος καὶ ἱππέως ἀναβαίνοντος καὶ σιτιλοῦσης ρομφαίας καὶ ἐξαστραπτόντων ὀπλῶν καὶ πλήθους τραυματιῶν καὶ βαρείας πτώσεως» καὶ οὐκ ἦν πέρας τοῖς ἔθνεσιν αὐτῆς, καὶ ἀσθενήσουσιν ἐν τοῖς σώμασιν αὐτῶν ἀπὸ πλήθους πορνείας»¹⁴.

«Ἀκούσατε λαοὶ λόγους καὶ προσεχέτω ἡ γῆ καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔσται Κύριος ἐν ὑμῖν εἰς μαρτύριον. Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ, διότι ἰδοὺ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ καὶ καταβήσεται καὶ ἐπιβήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλᾶδες τακῆσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρός καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει. Δι' ἀσεβείαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ»¹⁵.

Τὰ προμηνύματα τῆς ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς τοῦ κόσμου, ἄτινα διὰ πυρίνων λόγων ἐξαγγέλλουν οἱ Προφῆται, ἦταν προσαγατὰ τοῦ Θεοῦ εἰς αὐτούς. Ἡ ἀνάμιξις τοῦ Ἰσραὴλ μετὰ τῶν ἄλλοφύλων, ἡ εἰσοδυσίς εἰδωλολατρικῶν στοιχείων ἐν Παλαιστίνῃ, ἡ μεγάλη ἐκλυσίς τῶν ἡθῶν τῶν ὁμόρων αὐτῶν λαῶν, ὡς καὶ αὐτοῦ τούτου, συνετέλεσαν εἰς τὸν ἀφανισμόν παντὸς καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ. Ἐντεῦθεν ἡ ἠθικὴ ἐξαθλίωσις ἐπεκτείνεται ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν πόλεων εἰς ἅπαντα τὸν γεωργικὸν κόσμον. Ὁ περιοριστὸς λαὸς τοῦ Θεοῦ τελεῖ διαρκῶς ἐν ἐμπολέμῳ καταστάσει, παρὰ τὰ ἐπανειλημμένα κηρύγματα τῶν Προφητῶν πε-

ρὶ διαφυλάξεως αὐτοῦ ἐντὸς τῶν ἱερῶν θεσμῶν τῶν παραδόσεων. Πολλάκις οἱ Προφῆται ἀποτρέπουν τὰς συμμαχίας καὶ τοὺς πολέμους μετὰ τῶν ἄλλοφύλων, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν εἰσάκουσιν παρ' αὐτοῦ. Διὸ καὶ αἱ πρὸς τὸν Θεόν ἀναπεμπόμεναι τούτου εὐχαί, εἰς μάτην ἀναφέρονται, ἐπειδὴ, ὡς ἐλεγεν ὁ Προφήτης Ἡσαΐας, «ἐγγίξει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς χεῖλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με, ἡ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ» μάτην δὲ σέβονται με διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας»¹⁶.

Οἱ Προφῆται μετὰ πολλοῦ καὶ σφοδροῦ πάθους διεκτραγῶδουν τὸ ἐκλυτον τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας, ἐπισταμένη δὲ ἀναγνώσις τῶν βιβλίων αὐτῶν ἐκπλήσσει διὰ τὸν ὡμὸν τρόπον τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ. Ὅσα οὗτοι διατυπώνουν ἐν αὐτοῖς, ἀποτελοῦν διαρκὴ ὑπόμνησιν τοῦ καθήκοντος τοῦ λαοῦ ἐναντί τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν μεγίστων εὐθυνῶν τῶν ἡγετῶν αὐτοῦ διὰ τὰς ἐπερχομένας ἀλλεπαλλήλους συμφορὰς εἰς αὐτόν. Παραθέτομεν κατωτέρω περικοπὰς τινὰς ἐκ τῶν προφητικῶν βιβλίων, ἐκ τῶν ὁποίων καταφαίνεται τὸ ἐκλυτον τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας, τὸ ὑπ' αὐτῶν στηλιτευόμενον.

«Καὶ εἰρεῖ» ἀκούσατε δὴ ταῦτα αἱ ἀρχαὶ οἴκου Ἰακώβ καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ. Οὐχ ὑμῖν ἔστι τοῦ γυνῶναι τὸ κρίμα· μισοῦντες τὰ καλὰ καὶ ζητοῦντες τὰ πονηρά, ἀρπάζοντες τὰ δέσματα αὐτῶν ἀπ' αὐτῶν καὶ τὰς σάρκας αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὀστέων αὐτῶν. ὃν τρόπον κατέφαγον τὰς σάρκας τοῦ λαοῦ μου καὶ τὰ δέρματα αὐτῶν ἀπ' αὐτῶν ἐξεδεύον καὶ τὰ ὀστέα αὐτῶν συνέθλασαν καὶ ἐμέλισαν ὡς σάρκας εἰς λέβητα καὶ ὡς κρέα εἰς χύτραν, οὕτως κεκραῖονται πρὸς τὸν Κύριον, καὶ οὐκ εἰσακούσεται αὐτῶν»¹⁷.

«Τάδε λέγει Κύριος» ἐπὶ ταῖς τρισὶν ἀσεβείαις υἱῶν Ἰούδα καὶ ἐπὶ ταῖς τέτταρσιν οὐκ ἀποστραφήσομαι αὐτόν, ἔνεκα τοῦ ἀπιστοῦσθαι αὐτοὺς τὸν νόμον τοῦ Κυρίου, καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ οὐκ ἐφυλάξοντο, καὶ ἐπλήθυνον αὐτοὺς τὰ μάταια αὐτῶν, ἃ ἐποίησαν, οἷς ἐξηκολούθησαν οἱ πατέρες αὐτῶν ὀπίσω αὐτῶν καὶ ἐξασπαστῶ πῦρ ἐπὶ Ἰούδαν, καὶ καταφάγεται θεμέλια Ἰερουσαλὴμ»¹⁸.

«Καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ οἶδασιν, καὶ οὐκ ἔστι κρίσις ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν» αἱ γὰρ τρίβοι αὐτῶν διεστραμμέναι, ἃς διεδόουσι, καὶ οὐκ οἶδασιν εἰρήνην»¹⁹.

«Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. ὑμεῖς δὲ τί ἐνεπυρίσατε τὸν ἄμπελόν μου καὶ ἡ ἀρπαγὴ τοῦ πτωχοῦ ἐν τοῖς οἴκοις ὑμῶν; τί ὑμεῖς ἀδικεῖτε τὸν λαόν μου καὶ τὸ πρόσωπον τῶν πτωχῶν καταισχύνετε;»²⁰.

«Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ καὶ ἀφελεῖ Κύριος τὴν δόξαν τοῦ ἱματίου αὐτῶν καὶ τοὺς κόσμους αὐτῶν καὶ τὰ ἐμπλόκια καὶ τοὺς κοσμήτους καὶ τοὺς μνησκόους καὶ τὸ κάθεμα καὶ τὸν κόσμον τοῦ προσώπου αὐτῶν καὶ τὴν σύνθεσιν τοῦ κόσμου τῆς δόξης καὶ τοὺς χλιδώνας, καὶ τὰ ψέλια καὶ τὸ ἐμπλόκιον καὶ τὰ περιδέξια καὶ τοὺς δακτυλίους καὶ τὰ ἐνώτια καὶ τὰ περιπορφύρα καὶ τὰ μεσοπόρφυρα καὶ τὰ ἐπιβλήματα τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν καὶ τὰ διαφανῆ Λακωνικά καὶ τὰ βύσσιννα καὶ τὰ ὑάκινθα καὶ τὰ κόκκινα καὶ τὴν βύσσον, σὺν χρυσῷ καὶ ὑακίνθῳ συγκαθυφασμένα καὶ θέριστρα κατάκλιτα. καὶ ἔσται ἀντὶ ὁσμῆς ἡδείας κονιορτός, καὶ ἀντὶ ζώνης σχοινίῳ ζωσθὶ καὶ ἀντὶ τοῦ κόσμου τῆς κεφαλῆς τοῦ χρυσοῦ φαλάκρωμα ἕξεις διὰ τὰ ἔργα σου καὶ ἀντὶ τοῦ χιτῶνος τοῦ μεσοπορφύρου περιζώσῃ σάκκον. καὶ ὁ υἱὸς σου ὁ κάλλιτος, ὃν ἀγαπᾷς, μαχαίρα πεσεῖται, καὶ οἱ ἰσχύοντες ὑμῶν μαχαίρα πεσοῦνται. καὶ ταπεινωθήσονται καὶ πενήθουσιν αἱ θῆκαι τοῦ κόσμου ὑμῶν, καὶ καταλειφθήσῃ μόνῃ καὶ εἰς τὴν γῆν ἐδαφισθήσῃ»²¹.

Εἰς τοὺς εἰρημένους τούτους στίχους τοῦ βιβλίου τοῦ Προφήτου Ἡσαΐου ἱστορεῖται λεπτομερῶς ἡ μεγάλη τάσις τῆς πολυτελείας τῶν γυναικῶν τῆς Ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας, ἥτις ἐγένετο αἰτία ἀπομακρύνσεως αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ παρὰ τοῦ Προφήτου Ἡσαΐου ἐκθεσις τῶν πολυτελῶν εἰδῶν καὶ κοσμημάτων τῶν θυγατέρων τῆς Ἰερουσαλὴμ σκοπὸν ἔχει, ὅπως ὑπομνήσκῃ αὐτάς τὴν κοινότητα καὶ ματαιοδοξίαν τῆς φιλαρεσκειᾶς καὶ τοῦ καλλωπισμοῦ αὐτῶν. Ἐνεκα τούτου σημειοῖ καὶ ταῦτα.

«Τάδε λέγει Κύριος» ὧν ὑψώθησαν αἱ θυγατέρες Σιών καὶ ἐπορεύθησαν ὑψηλῶ τραχίλῳ καὶ ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν καὶ τῇ πορείᾳ τῶν ποδῶν ἅμα σύρουσαι τοὺς χιτῶνας καὶ τοὺς ποσὶν ἃ-

Αἱ περί εἰρήνης ἰδέαι τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραήλ

Nicolas Poussin, τὸ πέρασμα τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας

Ἐθνικὴ Πинаκοθήκη τῆς Μεμβούρνης

μα παίζουσαι, καὶ ταπεινώσει ὁ Θεὸς ἀρχούσας θυγατέρας Σιών, καὶ Κύριος ἀποκαλύψει τὸ σχῆμα αὐτῶν»²².

Ὁ Προφῆτης Σοφονίας λυπούμενος σφόδρα διὰ τὸν ἠθικὸν ἐκτροχιασμόν τοῦ Ἰσραήλ, ἀποδίδει εὐθύνην εἰς τοὺς ἀρχοντας αὐτοῦ, παραμελήσαντας παντελῶς τὴν καλὴν παιδείαν αὐτοῦ.

«Ὡ ἡ ἐπιφανὴς καὶ ἀπολελυτρωμένη, ἡ πόλις ἡ περιστερὰ οὐκ εἰσήκουσε φωνῆς, οὐκ ἐδέξατο παιδείαν, ἐπὶ τῷ Κυρίῳ οὐκ ἐπεποιθεῖ καὶ πρὸς τὸν Θεὸν αὐτῆς οὐκ ἤγγισεν. Οἱ ἀρχοντες αὐτῆς ἐν αὐτῇ ὡς λέοντες ὠρυόμενοι οἱ κριταὶ αὐτῆς ὡς λύκοι τῆς Ἀραβίας, οὐχ ὑπελπίοντο εἰς τὸ πρῶν οἱ προφῆται αὐτῆς πνευματοφόροι, ἄνδρες καταφρονῆται ἱερεῖς αὐτῆς βεβηλοῦσι τὰ ἅγια καὶ ἀσεβοῦσι νόμον ὁ δὲ Κύριος δίκαιος ἐν μέσῳ αὐτῆς καὶ οὐ μὴ ποιῇσιν ἀδικον πρῶν - πρῶν δώσει κρίμα αὐτοῦ εἰς φῶς καὶ οὐκ ἀπεκρύβη καὶ οὐκ ἔγνω ἀδικίαν ἐν ἀπαιτήσῃ καὶ εἰς νεῖκος ἀδικίαν ἐν διαφθορᾷ κατέσπασα ὑπερηφάνους, ἠφανίσθησαν γωνίαι αὐτῶν ἔξερημώσω τὰς ὁδοὺς αὐτῶν τὸ παράπαν τοῦ μὴ διοδεύειν ἔξέλιπον αἱ πόλεις αὐτῶν παρὰ τὸ μὴδενα ὑπάρχειν μὴδὲ κατοικεῖν»²³.

Ὁ Προφῆτης Ἰεζεκιήλ ἀναφερόμενος καὶ αὐτὸς εἰς τὴν συνεισφορά τῆς μεγάλης ἐκλύσεως τῶν ἡθῶν ἐπικειμένην συντριβὴν τοῦ λαοῦ, μεταξὺ ἄλλων σημειοῖ ταῦτα.

«Αἷμα καὶ θάνατος ἐν ταῖς πλατείαις σου, καὶ πεσοῦνται τετραυματισμένοι ἐν μαχαίραις ἐν σοὶ περικύκλω σου καὶ γινώσκονται διότι ἐγὼ εἰμὶ Κύριος»²⁴.

Ἔνεκα τῆς μεγάλης ἠθικῆς καταπτώσεως ἐξαγγέλλουν οἱ Προφῆται τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἰσραήλ. Προαναγγέλλουν τὴν διὰ θανάτου, λιμοῦ καὶ αἰχμαλωσίας τούτου, ὡς καὶ τῆς ἁγίας πόλεως τῆς Σιών τοιαύτην.

«Τίς φέισται ἐπὶ σοί, Ἱερουσαλήμ; καὶ τίς δειλιάσει ἐπὶ σοί; ἡ τίς ἀνακάμψει εἰς εἰρήνην σοί; σὺ ἀπεστράφης με, λέγει Κύριος, ὅπως πορεύσῃ καὶ ἐκτενῶ τὴν χεῖρα μου καὶ διαφθερῶ σε, καὶ οὐκέτι ἀνήσω αὐτούς. Καὶ διασπερῶ αὐτούς ἐν διασπορᾷ ἐν πύλαις λαοῦ μου ἠτεκνώθησαν, ἀπώλεσαν τὸν λαόν μου διὰ τὰς κακίας αὐτῶν»²⁵.

Ὁ Προφῆτης Ἡσαΐας ρητῶς ἀναφέρει τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργήσαντος τὸν κόσμον, τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος, τοῦ μόνου δυναμένου ὅπως λυτρώσῃται τὸν λαόν σου τοῦ καὶ ὁδηγήσῃ εἰς εἰρήνην, ἐφ' ὅσον ἐμπράκτως ἐκδήλωσεν εἰλικρινῆ πρὸς Αὐτόν μετάνοιαν.

«Εγὼ ὁ κατασκευάσας φῶς καὶ ποιήσας σκότος, ὁ ποιῶν εἰρήνην καὶ κτίζων κακὰ ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιῶν πάντα ταῦτα εὐφρανθήτω ὁ οὐρανὸς ἄνωθεν, καὶ αἱ νεφέλαι ρανάτωσαν δικαιοσύνην ἄνατειλάτω ἡ γῆ καὶ βλαστησάτω ἔλεος, καὶ δικαιοσύνην ἄνατειλάτω ἅμα ἐγὼ εἰμὶ Κύριος ὁ κτίσας σε»²⁶.

Ἐντεῦθεν μακαρίζονται οἱ μοχθοῦντες ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς ἀνανήψεως τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐπελεύσεως ἐν αὐτῷ τῆς εἰρήνης τοῦ Θεοῦ.

«Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰρήνην δὸς ἡμῖν, πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, κτήσαι ἡμᾶς, Κύριε, ἐκτός σου ἄλλον οὐκ οἶδαμεν, τὸ ὄνομά σου ὀνομάζομεν»²⁷.

Ἡ εἰρήνη, ὡς θεῖον δῶρον, ἄνωθεν πέμπεται τοῖς ἀνθρώποις, κατὰ τοὺς Προφῆτας.

«Ἰδοὺ ἐπὶ τὰ ὄρη οἱ πόδες εὐαγγελιζομένου καὶ ἀπαγγέλλοντος εἰρήνην»²⁸.

«Πάρεμι ὡς ὥρα ἐπὶ τῶν ὁρέων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοὴν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ὅτι ἀκουστήν ποιῇσιν τὴν σωτηρίαν σου λέγων Σιών βασιλεύσει σου ὁ Θεός»²⁹.

Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Βαρούχ γίνεται ἐκτενὴς λόγος περὶ συστάσεως μετаноίας τοῦ λαοῦ καὶ ἐγκωμιάζεται τὸ ἀγαθὸν τῆς εἰρήνης πολλαπλῶς.

«Ἀκουε Ἰσραὴλ ἐντολὰς ζωῆς, ἐνωτίσασθε γυνῶναι φρόνησιν τί ἐστὶν Ἰσραὴλ; τί ἐστι ἐν γῇ τῶν ἐχθρῶν εἰ; ἐπαλαιώθη ἐν γῇ ἄλλοτρια, συνεμείανθη τοῖς νεκροῖς, προσελογίσθη μετὰ τῶν εἰς ᾄδου; ἐγκατέλιπε τὴν πηγὴν τῆς σοφίας τῇ ὁδῷ τοῦ Θεοῦ εἰ ἐπορεύθη, κατῴκειν ἄν ἐν εἰρήνῃ τὸν αἰῶνα μάθε πού ἐστι φρόνησις, πού ἐστιν ἰσχύς, πού ἐστιν σύνεσις τοῦ γυνῶναι ἅμα πού ἐστι μακροβίωσις καὶ ζωὴ, πού ἐστι φῶς ὀφθαλμῶν καὶ εἰρήνη. Τίς εὖρε τὸν τόπον αὐτῆς καὶ τίς εἰσήλθεν εἰς τοὺς θησαυροὺς αὐτῆς;»³⁰.

Αί περί εἰρήνης ἰδέαι τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραήλ

ἽΟ Προφήτης Ἰερεμίας, ζήσας εἰς χρόνους καταδυναστεύσεως καὶ δεινῆς αἰχμαλωσίας τοῦ Ἰσραηλῆτικοῦ λαοῦ καὶ μάλιστα ἐκ μέρους τῶν Βαβυλωνίων, ἀχθεῖς δὲ καὶ αὐτὸς αἰχμάλωτος, θρηνεῖ ὅσον οὐδεὶς ἄλλος διὰ τὴν πληξάσαν τὸν λαὸν συμφορὰν καὶ δέεται τῷ Παναγὰθῳ Θεῷ, ὅπως λυτρώσῃ αὐτὸν καὶ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν πατρίδα τούς ἐν αἰχμαλωσίᾳ εὕρισκομένους Ἰσραηλίτας, χάριση δὲ αὐτοῖς τὴν εἰρήνην Αὐτοῦ.

«Καὶ ζητήσατε εἰς εἰρήνην τῆς γῆς, εἰς ἣν ἀπώκισα ὑμᾶς ἐκεῖ, καὶ προσεύξασθε περὶ αὐτῶν πρὸς Κύριον, ὅτι ἐν εἰρήνῃ αὐτῆς ἔσται εἰρήνη ὑμῖν»³¹.

«Ἰδοὺ ἀγὼ ἀνάγω αὐτῇ συνούλῳσιν καὶ ἱαμα καὶ φανερώσω αὐτοῖς εἰσακούειν καὶ ἰατρεύσω αὐτὴν καὶ ποιήσω αὐτοῖς εἰρήνην καὶ πίστιν» καὶ ἀποστρέψω τὴν ἀποικίαν Ἰουδα καὶ τὴν ἀποικίαν Ἰσραὴλ καὶ οἰκοδομήσω αὐτούς καθὼς τὸ πρότερον»³².

Ὁ Προφήτης Ζαχαρίας περιγράφων τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθησομένην εὐλογίαν εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐκθέτων τὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ὁ Θεὸς θέλει παράσχει αὐτῇ, σημειοῖ ταῦτα.

«Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ἰδοὺ ἐγὼ σώζω τὸν λαόν μου ἀπὸ γῆς ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ γῆς δυσμῶν καὶ εἰσάξω αὐτούς καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔσονται ἐμοὶ εἰς λαόν, καγὼ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν ἐν ἀληθείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ»³³.

«Λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, ἀλήθειαν καὶ κρίμα εἰρηνικόν κρίνατε ἐν ταῖς πύλαις ὑμῶν, καὶ ἕκαστος τὴν κακίαν τοῦ πλησίον αὐτοῦ μὴ λογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν καὶ ὄρκον ψευδὴ μὴ ἀγαπάτε, διότι ταῦτα πάντα ἐμίσησα, λέγει Κύριος παντοκράτωρ»³⁴.

«Τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εἰρήνην ἀγαπήσατε»³⁵.

Ἐνοίξατε πύλας, εἰσελθέτω λαὸς φυλάσσων δικαιοσύνην καὶ φυλάσσων ἀλήθειαν, ἀντιλαμβανόμενος ἀληθείας καὶ φυλάσσων εἰρήνην· ὅτι ἐπὶ σοὶ ἐλπίδι ἠλπισαν, Κύριε, ἕως τοῦ αἰῶνος, ὁ Θεὸς ὁ μέγας, ὁ αἰώνιος, ὃς ταπεινώσας κατήγαγεν τούς ἐνοικοῦντας ἐν ὑψηλοῖς»³⁶.

«Βοήσονται οἱ ἐνοικοῦντες ἐν αὐτῇ, ποιήσωμεν εἰρήνην αὐτῷ, ποιήσωμεν εἰρήνην»³⁷.

Ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πιστῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ, ὁσάκις δ' ὁ λαὸς ἀπομακρύνεται τῆς ἀληθινῆς θρησκείας, ἐμπλέκεται εἰς ἐξοντωτικούς πολέμους, ἐν ᾧ ἀντιθέτως διὰ τῆς τηρήσεως τοῦ Νόμου καὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ προάγεται εἰς ἔργα ἀγαθὰ καὶ εὐδοκμεῖ.

«Καὶ πάντας τούς υἱούς σου διδασκούς Θεοῦ καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ τὰ τέκνα σου»³⁸.

«Καὶ γνώσονται οἱ πλανώμενοι τῷ πνεύματι σύνεσιν, οἱ δὲ γογγύζοντες μαθήσονται ὑπακούειν, καὶ αἱ γλώσσαι αὐτῶν ψελλί-

Οἱ τρεῖς Ἑβραῖοι μπροστὰ στὸν Ναβουχοδονόσωρα μέσα στὴν Κάμινω.

(Λονδίνο, Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη)

ζουσαι μαθήσονται λαλεῖν εἰρήνην»³⁹.

Αἱ ἰδέαι αὐταὶ τῶν Προφητῶν περὶ τῆς εἰρήνης ἀποτελοῦν τὸ εὐαγγέλιον τῆς αἰωνίου εἰρήνης οὐ μόνον διὰ τὸ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ καὶ διὰ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. Ἡ λύτρωσις ἐκ τῆς σοβούσης ἐν αὐτοῖς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς κρίσεως εἶναι δυνατὴ μόνον διὰ τῆς ἀναζωογονήσεως τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιών⁴⁰. Ἐφ' ἐξῆς παρατίθενται αἱ περὶ διεθνούς ἢ παγκοσμίου εἰρήνης ἰδέαι τῶν Προφητῶν τοῦ Ἰσραὴλ.

Β'

Ἡ Παγκόσμιος Εἰρήνη

Οἱ Προφῆται ἐν τοῖς βιβλίοις αὐτῶν ποιοῦνται λόγον ἐκτός τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης καὶ περὶ τῆς παγκοσμίου ἢ διεθνούς τοιαύτης. Ἐκ τῶν προφητικῶν αὐτῶν λόγων διαφαίνεται ὅτι προϋπόθεσις ταύτης εἶναι ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη. Καὶ ναί μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἑλευσιν τῆς εἰρήνης παρὰ τῷ Ἰσραηλιτικῷ λαῷ, πλην οὐδόλως παραλείπουν τὴν ἐπέκτασιν ταύτης καὶ ἐν ἄλλοις ἔθνεσιν. Ἡ θεοκρατικὴ πάλιν ἀντίληψις ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν τῶν ὁσων ὑτοῖο προφητεύουν περὶ αὐτῆς. Ἡ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ ἐπεκτείνεται ἐφ' ὅλων τῶν ἔθνων, ἡ δὲ δικαιοσύνη Αὐτοῦ ὁμοίως κρίνει τὰς πράξεις πάντων τῶν ἀνθρώπων τῆς γῆς.

«Αὕτη ἡ βουλή, ἣν βεβούλευται Κύριος ἐπὶ τὴν ὅλην οἰκουμένην, καὶ αὕτη ἡ χεὶρ ἡ ὑψηλὴ ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη· ἃ γὰρ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος βεβούλευται, τίς διασκεδάσει; καὶ τὴν χεῖρα Αὐτοῦ τὴν ὑψηλὴν τίς ἀποστρέψει;»⁴¹.

Τὰ ἔθνη τὰ μὴ δεχόμενα τὸν Νόμον τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ πιστεύοντα εἰς τὸν ἀληθινόν Θεόν, θὰ καταστραφῶν καὶ θὰ ἐξαλειφθῶν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Αἱ ἀμαρτίαι αὐτῶν ἐπληθύνθησαν, αἱ ἐριδες, διαμάχαι καὶ πόλεμοι ἠυξήθησαν καὶ ἐπεκράτησαν ἐν αὐτοῖς, αἱ ἀδικίαι καὶ οἱ φόνοι ἐπλήρωσαν τὰς κοινωνίας αὐτῶν, διὸ ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ θὰ ἐκσπάσῃ ἐναντίον αὐτῶν.

«Οὐαὶ πληθος ἔθνων πολλῶν· ὡς θάλασσα κυμαίνουσα οὕτω παραθῆσθε, καὶ νῶτος ἔθνων πολλῶν ὡς ὕδωρ ἤχησει· ὡς ὕδωρ πολὺ ἔθνη πολλά, ὡς ὕδατος πολλοῦ βία καταφερομένου· καὶ ἀποσκορακίει αὐτὸν καὶ πόρρω αὐτὸν διώξει καὶ ὡς χνοὺν ἀχάρου λικμώντων ἀπέναντι ἀνέμου καὶ ὡς κονιορτὸν τροχοῦ καταγίγας φέρουσα»⁴².

Μετά παρηρσίας καὶ σθένους προλέγουσιν τὰς ὀλεθρίους ἐκβάσεις τῶν μαχῶν πρὸς ἑξάρσιν τοῦ μεγάλου ἰδεώδους τῆς εἰρήνης, τῆς ὁποίας ἀπόλυτον ἀνάγκην ἔχουν τὰ ἔθνη τῆς γῆς. Αὕτη οὐδόλως ἐξασφαλίζεται διὰ τῶν ἐξοπλισμῶν καὶ τῶν πο-

Ἡ Ἑσθήρ μεσολαβεῖ γιὰ τὸ λαὸ τῆς στὸν Ἀχασβερώς.

(Λονδίνο, Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη)

Αἱ περὶ εἰρήνης ἰδέαι τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραὴλ

λέμων, ἐφ' ὅσον ἀνωτέρα πάσης πολεμικῆς ὕλικῆς δυνάμεως εἶναι ἡ αἰώνιος καὶ ἀκατάλυτος δύναμις τοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργήσαντος τὸν κόσμον ὅλον καὶ προνοοῦντος δι' αὐτόν. Ἐντεῦθεν προφητεύουν ἐρημώσεις πόλεων, ἐξαφανίσεις ἐθνῶν ἕνεκα τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν.

«Ἰδοὺ Κύριος καταφθαίρει τὴν οἰκουμένην καὶ ἐρημώσει αὐτὴν καὶ ἀνακαλύψει τὸ πρόσωπον αὐτῆς καὶ διασπερὲς τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐτῇ καὶ ἔσται ὁ λαὸς ὡς ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ παῖς ὡς ὁ κύριος καὶ ἡ θεράπαινα ὡς ἡ κυρία ἔσται ὁ ἀγοράζων ὡς ὁ πωλὼν, ὁ δανείζων ὡς ὁ δανειζόμενος καὶ ὁ ὀφείλων ὡς ὁ ὀφείλει· φθορὰ φθαρῆσεται ἡ γῆ, καὶ προνομή προνομευθήσεται ἡ γῆ· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα· ἐπένθησεν ἡ γῆ, καὶ ἐφθάρη ἡ οἰκουμένη, ἐπένθησαν οἱ ὕψηλοί της γῆς, ἡ δὲ γῆ ἠνόμησε διὰ τοὺς κατοικοῦντας αὐτήν, διότι παρήλθοσαν τὸν νόμον καὶ ἥλλαξαν τὰ προστάγματα, διαθήκην αἰώνιον»⁴³.

«Καὶ καταλειφθήσονται πόλεις ἐρημοί, καὶ οἰκοὶ ἐγκαταλειμμένοι ἀπολοῦνται, ταῦτα πάντα ἔσται ἐν τῇ γῇ ἐν μέσῳ τῶν ἐθνῶν, ὃν τρόπον ἐάν τις καλαμῆσται ἐλαίαν, οὕτως καλαμῆσονται αὐτοὺς»⁴⁴.

Ἡ σωτήριος νίκη καὶ μόνιμος ἀσφάλεια καὶ εἰρήνευσις συντελεῖται μόνον διὰ τῆς προσεγγίσεως πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεόν, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς πολυθείας καὶ τῆς ἀπιστίας. Ὁ Γιαχβὲ εἶναι παντοδύναμος Θεός, ἰσχυρὸς λίαν, συντριβὼν τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους. Ὡς ὑπευθύνους τῶν διεξαγομένων πολέμων θεωροῦν οἱ Προφῆται τοὺς ἄρχοντας τῶν ἐθνῶν, διό καὶ τὰς θείας βουλὰς ἐξαγγέλλουν πρωτίτως εἰς αὐτούς. Ἀρχοντες ἐπιθυμοῦντες τὰς αἰματοχυσίας καὶ τοὺς πολέμους εἶναι ἀνάξιοι, ὅπως διευθύνουν τὰς τύχας τῶν ἐθνῶν. Ἐνεκα τούτου οὐδέποτε ἐδίστασαν νὰ προεπιπύουν ὁποῖον οἰκτρὸν τέλος ἀναμένει τοὺς ἀνόμους καὶ ἀναξίους ἄρχοντας, πολλοὶ τῶν ὁποίων φυγαδεύονται καὶ ἐν ἐξορίᾳ ἀποθνήσκουν ἐν ἐσχάτῃ ταπεινώσει.

«Καὶ ὁ ἄρχων ἐν μέσῳ αὐτῶν ἐπ' ὧμων ἀρθήσεται καὶ κερυμμένος ἐξελεῖσθαι διὰ τοῦ τοίχου, καὶ διορύξει τοῦ ἐξελεῖν αὐτόν δι' αὐτοῦ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ συγκαλύψει, ὅπως μὴ ὁραθῇ ὀφθαλμῷ, καὶ αὐτὸς τὴν γῆν οὐκ ὀψεται» καὶ ἐκπετάσῃ

τὸ δίκτυόν μου ἐπ' αὐτόν, καὶ συλληφθήσεται ἐν τῇ περιοχῇ μου, καὶ ἀξῶ αὐτόν εἰς Βαβυλῶνα εἰς γῆν Χαλδαίων, καὶ κατ' αὐτὴν οὐκ ὀψεται καὶ ἐκεῖ τελευτήσει» καὶ πάντα τοὺς κύκλῳ αὐτοῦ διασπερῶς εἰς πάντα ἀνεμον καὶ ρομφαίαν ἐκκένωσῃ ὅπως αὐτῶν καὶ γνῶσονται διότι ἐγὼ Κύριος ἐν τῷ διασκορπίσαι μέ αὐτοὺς ἐν ταῖς χώραις»⁴⁵.

Εἶναι ἀναπόφευκτος, κατὰ τοὺς Προφῆτας, ἡ τιμωρία τῶν ἀρχόντων, οἵτινες ἐνσπεύροντες τὸ μῖσος καὶ τὴν διχόνοιαν, προκαλοῦν τὰς ἀλληλοεξοντώσεις καὶ τοὺς πολέμους.

«Ὡ οἱ ποιμένες οἱ διασκορπίζοντες καὶ ἀπολύοντες τὰ πρόβατα τῆς νομῆς μου»⁴⁶.

Πρὸς τοῦτοις ἐξαίρεται ὑπὸ τῶν Προφητῶν, ὡς μεγάλη εὐτυχία ἡ ἐν εἰρήνῃ ἀπόλαυσις τῶν ἀγαθῶν τῆς γῆς⁴⁷. Ἡ κατάπαισις τῶν πολέμων τότε μόνον θά ἐπακολουθήσῃ, ὅταν εὖρῃ ἀπήχησιν ὁ λόγος «καὶ νῦν βελτίους ποιήσατε τὰς ὁδοὺς ὡμῶν καὶ τὰ ἔργα ὡμῶν»⁴⁸.

«Καὶ δώσω τοὺς ἄρχοντάς σου ἐν εἰρήνῃ καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ»⁴⁹.

Κατὰ συνέπειαν, αἱ οἰκονομικαὶ καὶ ἐμπορικαὶ σχέσεις τῶν κρατῶν, τὰ σύμφωνα φιλίας καὶ αἱ μεταξὺ αὐτῶν συμβάσεις δεόν νὰ στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης. Ἡ διεθνὴς εἰρήνη, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ἀναφέρομεν, ἐπέρχεται, ὅταν οἱ λαοὶ εἰρηνεύωσι μεταξὺ τῶν καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ αὐτῶν σχέσεις καὶ διαφοραὶ ρυθμίζονται βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀγάπης. Ἐπομένως καὶ ἡ παγκόσμιος εἰρήνη εἶναι καρπὸς τῆς ἰδιαιτέρας ἐνός ἐκάστου ἔθνους ἡσυχίας, τάξεως καὶ γαλήνης. Εἰδικώτερον δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης, ἡ στήριξις τῶν ἀδυνάτων καὶ τῶν πτωχῶν, ἡ ὑπεράσπισις τῶν ἀδικομένων, ἡ ἀπονόμη τοῦ δικαίου εἰς πάσας τὰς κοινωνικὰς τάξεις, ἡ ρύθμισις τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῶν πολιτῶν, ἡ ἀγαθὴ πρόθεσις πρὸς τοὺς ὁμόρους λαοὺς καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς περιουσίας καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, εἶναι ἀρχαὶ στενωτάτης σχέσεως ἔχουσαι πρὸς τὸ ἰδεώδες τῆς καθολικῆς εἰρήνης, πραγματοποιούμεναι μόνον ἐφ' ὅσον οἱ λαοὶ πορεύονται συμφῶνως πρὸς τὸ θέλημα καὶ τὸν Νόμον τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Αὐστρίας τίμησε τὰ ἐγκαίνια ἐβραϊκοῦ Γυμνασίου

ΒΙΕΝΝΗ: Τῇ Δευτέρᾳ 19 Νοεμβρίου 1984 ἐγκαινιάσθηκε στὴ Βιέννη τὸ πρῶτο Ἑβραϊκὸ γυμνάσιο τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου μετὰ τὴν ἐπικυρία «Σχολὴ Τσβή Πέρεζ Χάγιες». Στὸ Γυμνάσιο αὐτὸ φοιτοῦν 150 μαθητὲς καὶ στεγάζεται σὲ ἓνα ἐπιβλητικὸ κτίριο, ὅπου ἄλλοτε στεγάζονταν κοινοτικές υπηρεσίες. Ἀπὸ τὸ κτίριο αὐτὸ ἐκτοπίσθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 1941-44 χιλιάδες Ἑβραῖοι τῆς Αὐστρίας μετὰ προορισμὸ τὰ στρατόπεδα τοῦ θανάτου.

Στὴν τελετὴ τῶν ἐγκαίνων παρευρέθηκαν ὁ Πρόεδρος τῆς Αὐστριακῆς Δημοκρατίας κ. Ρούντολφ Κιρσλάγκερ, ὁ ὑπουργὸς Ἑξωτερικῶν καὶ πρῶην Δήμαρχος τῆς Βιέννης κ. Λέοπολντ Γκράττ, ὁ Ἰσραηλινὸς ὑπουργὸς ἀνευ χαρτοφυλακίου δρ. Γιόσεφ Μπούργκ, ὁ πρέσβης τοῦ Ἰσραὴλ στὴ Βιέννη κ. Μάικλ Ἐλτισούρ, ὁ ἀντιπρόεδρος τοῦ Παγκόσμιου Ἑβραϊκοῦ Συνεδρίου Ραββίνος Ἀρθουρ Χέρτζμπεργκ, ὁ δρ. Ἰσραὴλ Σίνγκερ Ἐκτελεστικὸς Διευθυντὴς τοῦ Π.Ε.Σ., ἡ ἡγεσία τοῦ Αὐστριακοῦ Ἑβραϊσμοῦ καὶ πλῆθος κόσμου.

Τὰ ἐγκαίνια τοῦ Γυμνασίου συνέπεσαν μετὰ μιά σειρά ἐκδηλώσεων τῆς Ἑβραϊκῆς Κοινότητος Βιέννης, ὅπου τὸ παρελθὸν συναντᾶ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Στὶς ἐκδηλώσεις συμπεριλαμβάνοντο ἕνα κινηματογραφικὸ φεστιβάλ μετὰ ταινίας Ἑβραϊκοῦ περιεχομένου, ἐκθεση φωτογραφιῶν καὶ προβολὴ σλάντς ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν Ἑβραίων τῆς Βιέννης τῆς προπολεμικῆς περιόδου καὶ τὸν Εὐρωπαϊκὸ Ἑβραϊσμὸ, πού διοργανώθηκε μετὰ τὴ βοήθεια τοῦ Ἰνστιτούτου Ἑβραϊκῶν ὑποθέσεων τοῦ Λονδίνου, ἀκαδημαϊκὸ συμπόσιο μετὰ θέμα: «Οἱ Ἑβραῖοι κατὰ τὴ βασιλεία τῶν Ἀψβούργων ἀπὸ τὸ 1915 ἕως τὸ 1945». Σὲ ἄλλη εἰδικὴ ἐκδήλωση στὸ Δημαρχεῖο τῆς Βιέννης μετὰ θέμα: «Ἡ Νύχτα τῶν Κρυστάλλων», ἐπίσημος προσκεκλημένος καὶ ὁμιλητὴς ἦταν ὁ Δήμαρχος τῆς Νέας Ὑόρκης κ. Ἐντ Κόχ.

Σκοπὸς ὅλων αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων ἦταν νὰ τονισθεῖ ἡ συνεχὴς παρουσία τῶν Ἑβραίων στὴν Αὐστριακὴ πρωτεύουσα καὶ ἡ προσφορά τους στὴν πολιτιστικὴ ζωὴ τῆς πόλεως, καθὼς καὶ τὸ τίμημα πού κατέβαλαν κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Ναζισμού.

Ὁ ὑπουργὸς Ἑξωτερικῶν κ. Λέοπολντ Γκράττ δήλωσε ὅτι, «ἡ Βιέννη, ὅπως τὴν γνωρίζουμε σήμερα, δέν θά ὑπῆρχε χωρὶς τὴν προσφορά τοῦ Βιεννέζικο Ἑβραϊσμοῦ στὸν πολιτισμὸ, τὶς ἐπιστῆμες, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ... Οἱ Βιεννέζοι πρέπει νὰ γνωρίζουν ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὁποῖα αἰσθάνονται ὑπερήφανοι, ὀφείλονται στὴν ἐπίδραση τῶν Βιεννέζων Ἑβραίων».

Σὲ δηλώσεις του πρὸς τὸν ἀνταποκριτὴ τῆς ἐφημερίδας «Τζούις Κρόνικαλ» ὁ κ. Λ. Γκράττ ἐπανεβεβαίωσε τὴν παραδοσιακὴ θέση τῆς Αὐστριακῆς Μεσανατολικῆς πολιτικῆς ὅτι, ὅπως τὸ Ἰσραὴλ ἔχει ἀπόλυτο δικαίωμα νὰ ὑπάρχει μέσα σὲ ἀσφαλὴ καὶ ἀνεγνωρισμένα σύνορα, ἔτσι καὶ οἱ Παλαιστίνιοι ἔχουν δικαίωμα στὴν αὐτοδιάθεση.

Σὲ ἐρώτηση ἀναφορικὰ μετὰ τὸ ρόλο καὶ τὴν πολιτικὴ τοῦ πρῶην Αὐστριακοῦ καγκελλαρίου δρ. Μπρούνο Κράϊσκυ, ὁ κ. Λ. Γκράττ εἶπε: «Δέν ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιδιώξω σὲ λεπτομέρειες, καθὼς ἀσχολεῖται ἀκόμη μετὰ διάφορες ὑποθέσεις. Θά μπορούσα, ὅμως, νὰ πῶ ὅτι ὁ ἴδιος συνέβαλε, ὅσο κανένας ἄλλος, στὴ μετανάστευση πολλῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὴ Σοβιετικὴ Ἑνωση καὶ ἄλλες χώρες. «Σὲ ὅτι ἀφορᾶ τὴν Αὐστρία — πρόσθεσε — θά συνεχίσουμε νὰ ἀποτελοῦμε τὴν πρώτη χώρα φιλοξενίας τῶν Ἑβραίων πού μεταναστεύουν ἀπὸ τὴ Σοβιετικὴ Ἑνωση».

(«Τζούις Κρόνικαλ» — 23.11.1984)

1. 'Επεξεργασία τῆς ἐν τῷ μαθηματι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γενομένης ἐν ἔτει 1933 φροντιστηριακῆς ἡμῶν μελέτης τῇ ὁδηγίᾳ τοῦ ἀειμνήστου καὶ λίαν θεοσεβοῦς καθηγητοῦ ἡμῶν **Παναγιώτου Μπρατσιώτου**. Αὕτη δημοσιεύεται, ὡς εὐγνωμον τρισάγιον εἰς μνήμην τῆς μακαριστῆς αὐτοῦ ψυχῆς (+ 1983).

'Αναδημοσιεύεται ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ περιοδικὸν σύγγραμμα **Νέα Σιο-νία**, τ. Α - Β' 1983, τοῦ 'Ιεροῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου.

2. Πύθιον. 8, 1 — 'Απόσπ. ΙΙΙ, Βλ. **Σωκράτους Κουγέα**. Τὸ κήρυγμα τῶν εἰρηνικῶν ἰδεῶν εἰς τὴν 'Αρχαίαν 'Ελλάδα. 'Εν τῷ τεύχει «'Ελληνικὸν 'Ινστιτοῦτον Διεθνῶν 'Υποθέσεων» **Chester D. Pugsley**. 'Αθῆναι 1933, σελ. 34 ἔ. Τοῦ Αὐτοῦ, 'Η ἰδέα τῆς Κοινωνίας τῶν 'Εθνῶν παρὰ τοῖς 'Ελλήσιν. 'Αθῆναι 1928.

3. **Βιβλιογραφία**: Παναγιώτου Ι. Μπρατσιώτου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. 'Εν 'Αθῆναις 1938. Τοῦ Αὐτοῦ, 'Ησαΐας. 'Εν Ὀρθοκευτικῇ καὶ 'Ηθικῇ 'Εγκυκλοπαιδεΐᾳ. 6ος τόμος. 'Αθῆναι 1965, σελ. 73 - 76. Τοῦ Αὐτοῦ, 'Ερμηνεία τοῦ 'Ησαΐου. 'Αθῆναι 1956. Τοῦ Αὐτοῦ, Τὸ κοινωνικὸν περιεχόμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης 'Αθῆναι 1953, Τοῦ Αὐτοῦ, 'Ο 'Ιησοῦς Χριστὸς ἦτο Σοσιαλιστῆς; 'Αθῆναι 1925.

Βασιλείου Βέλλα, Ὀρθοκευτικαὶ Προσωπικότητες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. β' ἔκδοσις, τόμοι 2. 'Αθῆναι 1957 - 1963. Τοῦ Αὐτοῦ, Θεὸς καὶ 'Ιστορία ἐν τῇ 'Ισραηλιτικῇ Ὀρθοκειᾷ. 'Αθῆναι 1934. Τοῦ Αὐτοῦ, 'Εβραϊκὴ 'Αρχαιολογία. 'Αθῆναι, 1980.

Λεωνίδου Φιλίππιδου, 'Ιστορία τῆς Ὀρθοκειᾶς τοῦ ἀρχαίου 'Ισραὴλ. 'Εν 'Αθῆναις 1938, σελ. 296 - 391. Τοῦ Αὐτοῦ, 'Ιστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐξ ἀπόψεως παγκοσμίῳ καὶ πανθρησκειακῆς. 'Αθῆναι 1958.

Παναγιώτου Τρεμπέλα, 'Υπόμνημα εἰς τὸν Προφήτην 'Ησαΐαν. 'Αθῆναι 1968. Τοῦ Αὐτοῦ, 'Ο 'Ιησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ. 'Αθῆναι 1928.

Ἰεροθέου Μητροποῦλου, Μητροπολίτου Πατρῶν. 'Ερμηνεία εἰς τὸν 'Ησαΐαν 1884.

Ἀρχιμ. Ἰωὴλ Γιαννακοπούλου, ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ο'. Τόμος 18. 'Ο Προφήτης 'Ησαΐας, Θεσσαλονίκη 1970.

Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, 'Ο 'Ιησοῦς Χριστὸς ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον. 'Αθῆναι 1954.

Ἀρίλκα 'Αλιβιζάτου, 'Αφοπλισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς. 'Εν **Chester Pugsley**. 'Ελληνικὸν 'Ινστιτοῦτον Διεθνῶν 'Υποθέσεων. Περίοδος Β', 1933 - 34. 'Αθῆναι 1934, σελ. 13. Τοῦ Αὐτοῦ, Αἱ σύγχρονοι εἰρηνιστικαὶ τάσεις καὶ τὰ ἐν Στοκχόλμῃ συνέδρια. 'Αθῆναι 1928.

Χρήστου 'Ανδρούτσου, Σύστημα 'Ηθικῆς. 'Αθῆναι 1925.

Δημ. Μπαλάνου, 'Η ἀνάγκη τῆς συνεργασίας τῶν 'Εκκλησιῶν. 'Αθῆναι 1932.

Πέτρου 'Αντωνέσκου, 'Ο Χριστιανισμὸς καὶ τὰ Σοσιαλιστικὰ Συστήματα. 'Αθῆναι 1934.

Εὐαγγέλου Θεοδώρου, Εἰρήνη. 'Εν Ὀρθοκευτικῇ καὶ 'Ηθικῇ 'Εγκυκλοπαιδεΐᾳ. 'Αθῆναι 1964, 5ος τόμος, σελ. 440 - 444.

Νικολάου Λούβαρι, 'Ιδέα καὶ Ὀρθοκευτικὰ ἐλατήρια τῆς αἰωνίου εἰρήνης, **Chester Pugsley**. 'Ελληνικὸν 'Ινστιτοῦτον Διεθνῶν 'Υποθέσεων. 'Αθῆναι 1934.

Κ. Εὐσταθιάδου, Διεθνὲς Δίκαιον Α'. Β' 'Αθῆναι 1963 καὶ Γ'. Δ' 1971.

4. 'Ησ. 5, 25 - 26.

5. 'Ωσ. 4, 1 - 4.

6. 'Ωσ. 4, 11 - 12, 5, 7, 9, 1 - 8.

7. 'Ωσ. 10, 12 - 13.

8. 'Ησ. 9, 16 - 18 'Ιεζ. 5, 6, 8, 9, 10, 11, 7, 3 - 10.

9. 'Ιεζ. 5, 7 - 9.

10. 'Ιεζ. 3, 18 - 19.

11. 'Ησ. 10, 6.

12. 'Ησ. 48, 18.

13. 'Ιερ. 5, 6. Ναούμ 3, 4.

14. Ναούμ 3, 1 - 3.

15. Μιχ. 1, 2 - 5.

16. 'Ησ. 29, 13, 14, 26 - 27, 1, 15 - 16.

17. Μιχ. 3, 1 - 4.

18. 'Αμ. 2, 4 - 5.

19. 'Ησ. 59, 8.

20. 'Ησ. 3, 14 - 15.

21. 'Ησ. 3, 18 - 26.

22. 'Ησ. 3, 16 - 17.

23. Σοφ. 3, 1 - 6.

24. 'Ιεζ. 28, 23.

25. 'Ιερ. 15, 5 - 7.

26. 'Ησ. 45, 7 - 8.

27. 'Ησ. 26, 12 - 13.

28. Ναούμ 2, 1.

29. 'Ησ. 52, 6 - 7.

30. Βαρούχ 3, 9 - 15.

31. 'Ιερ. 36, 7.

32. 'Ιερ. 40, 6 - 7.

33. Ζαχ. 8, 7.

34. Ζαχ. 8, 16 - 17.

35. Ζαχ. 8, 19.

36. 'Ησ. 26, 2 - 5.

37. 'Ησ. 27, 5.

38. 'Ησ. 54, 13.

39. 'Ησ. 29, 24.

40. **Λ. Φιλίππιδου**, Διδάγματα ἐπὶ τῆς σημερινῆς κρίσεως. «Θεολογία». 'Αθῆναι 1934, τόμ. 12, σελ. 48 - 50 καὶ 116 - 124.

41. 'Ησ. 14, 26 - 27.

42. 'Ησ. 17, 12 - 13.

43. 'Ησ. 24, 1 - 5.

44. 'Ησ. 24, 12 - 13.

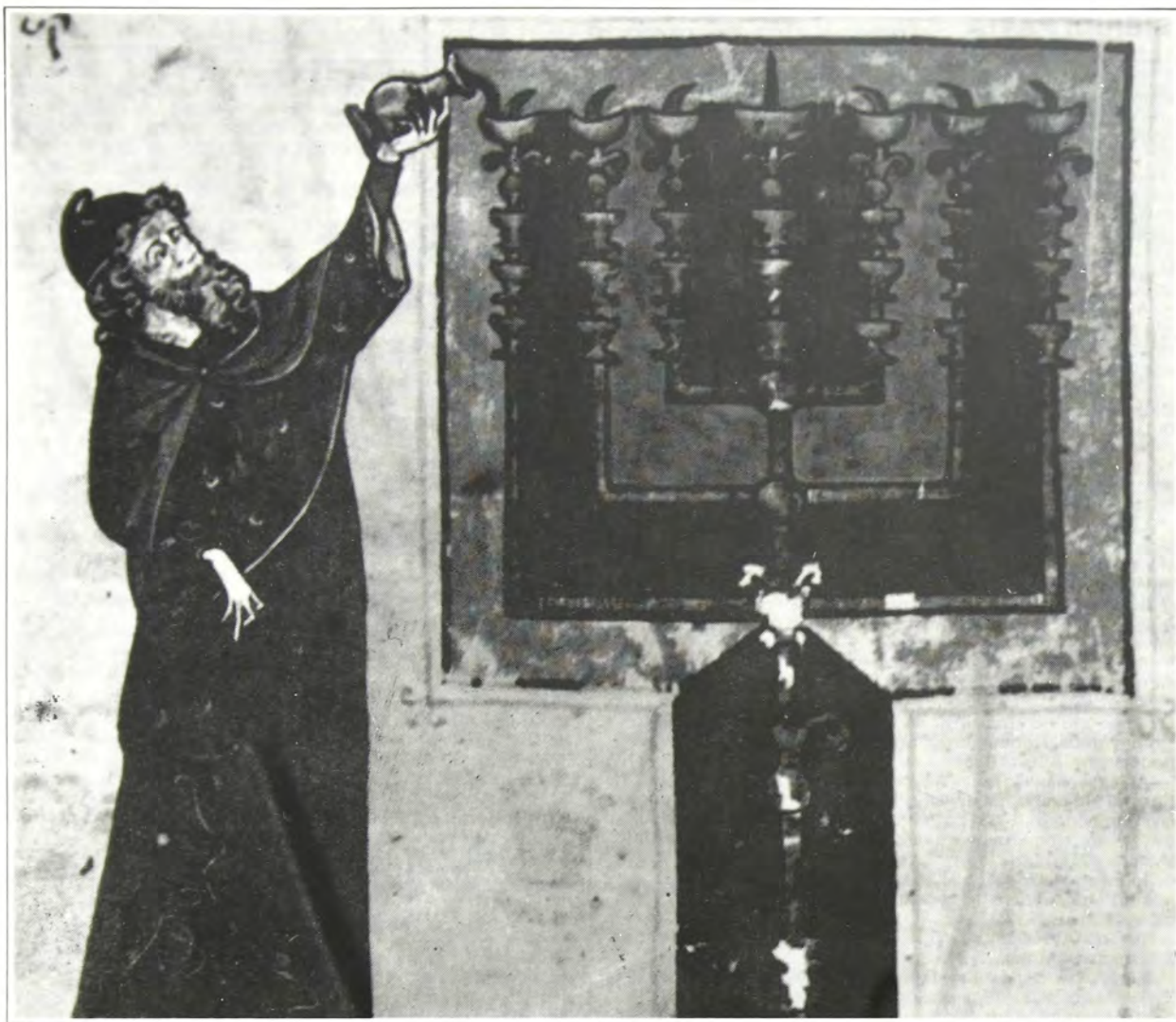
45. 'Ιεζ. 12, 12 - 15.

46. 'Ιερ. 23, 1.

47. 'Ησ. 1, 19. Ζαχ. 8, 12, 3, 10. 'Ιεζ. 38, 11. Μιχ. 4, 9. 'Ησ. 32, 17 - 18.

48. 'Ιερ. 33, 13, 18, 7 - 9, 17, 5 - 7.

49. 'Ησ. 60, 17.

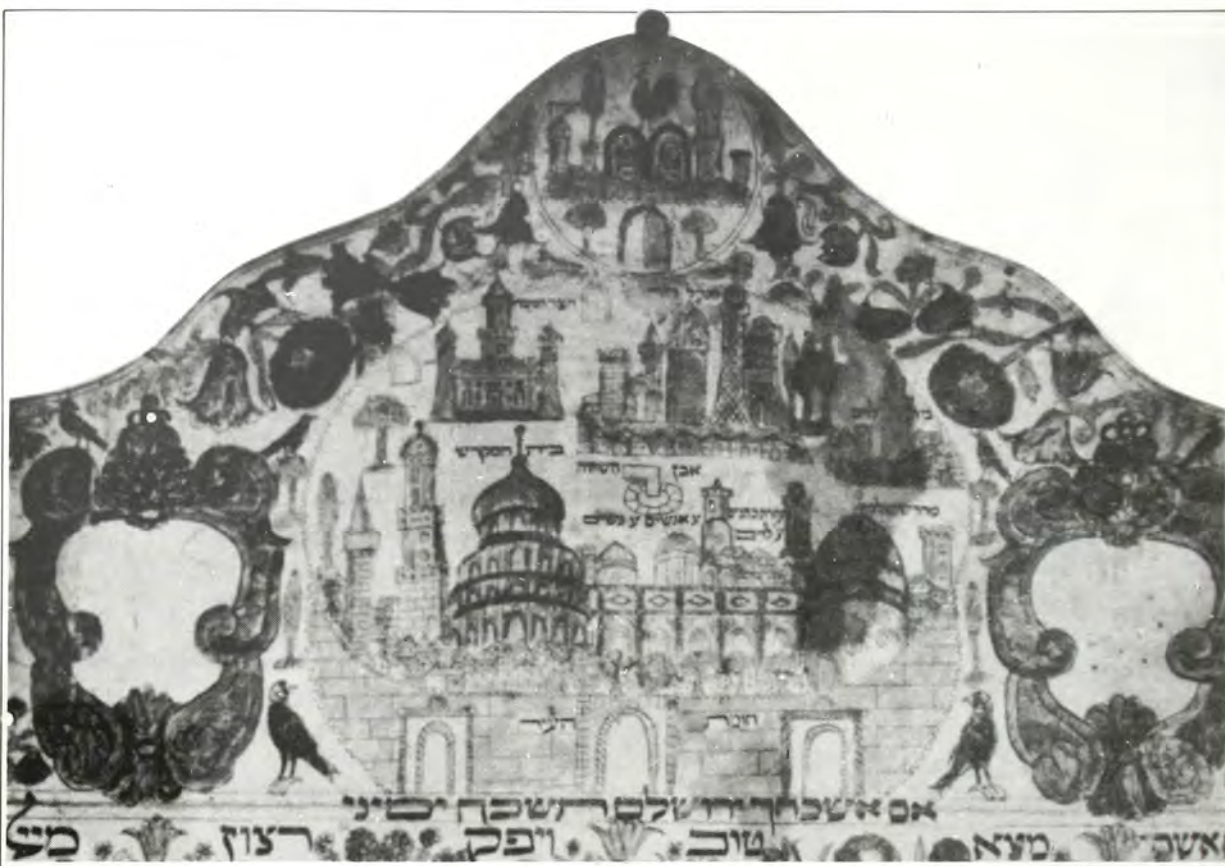

Ο Άαρών ανάβει την Μενορά, (Λονδίνο Βρετανική Βιβλιοθήκη).

‘Η ‘Εβραϊκή Πολιτιστική Κληρονομιά

‘Η συνδρομή της ‘Ελλάδος,
της Ρώμης και του ‘Ισραήλ
στόν δυτικό πολιτισμό

Η έβραϊκή ιστορία διαιρείται σέ δύο σχεδόν ίσες περιόδους, ή διαχωριστική γραμμή τών οποίων είτε ένας υίοθετήσει τή θεολογική είτε τήν πολιτική άποψη, περνάει από τήν εποχή του ‘Ιησού από τή Ναζαρέτ ή τήν καταστροφή τής ‘Ιερουσαλήμ από τούς Ρωμαίους, κάπου τριάντα χρόνια μετά τό θάνατό του. Κατά τήν πρώτη περίοδο πού άντιστοιχεί, περίπου, μέ τούς 19 αιώνες τής προχριστιανικής εποχής, οι ‘Εβραίοι — ή μάλλον οι ‘Ισραηλίτες, όπως συνηθέστερα αποκαλούνται κατά τό μεγαλύτερο διάστημα τής περιόδου αυτής — αποτελούσαν μιά από τίς πολλές όσο και μικρές εθνότητες του χώρου τής ‘Εγγύς ‘Ανατολής. Διακρίνοντο από τούς λοιπούς γειτονικούς λαούς πρωτίστως γιά τά θρησκευτικά τους πιστεύω και τήν ανωτερότητα του ήθικου τους κώδικα. Κατά τή μεταγενέστερη περίοδο, πού άντιστοιχεί περίπου μέ τούς 19 αιώνες τής χριστιανικής εποχής, υπήρξαν ένας λαός διεσπαρμένος σ’ όλο τόν κόσμο, σέ όλες τίς ήπείρους και σέ όλες τίς χώρες, παραμένοντας πιστοί στο δικό τους θρησκευτικό σύστημα

«Κατουμπά» από τὴν Senigallia τῆς Ἰταλίας (Φυλάσσεται στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη στὸ Λονδίνο)

καὶ ἀσκώντας ποικιλόμορφη ἐπιρροή σάν ἄτομα μεμονωμένα παρά σάν λαός.

Μ' αὐτὴ τὴ δευτέρη, μεταγενέστερη περίοδο θὰ ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ. Ταυτόχρονα, ὅμως, θὰ ἀναφερθοῦμε στὴν οὕτω πως ἀποκαλούμενη Ἑβραϊκὴ ἢ Ἰουδαϊκὴ πολιτιστικὴ κληρονομιά, ἡ ὁποία ἀφοῦ υἱοθετήθηκε — ὑπὸ διαφοροποιημένη μορφή — ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό καὶ σήμερα τηρεῖται ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους ὅσο καὶ τοὺς Χριστιανούς, ἔχει ἀφήσει ἀνεξίτηλη τὴν ἐπίδρασή της στὴν ἐξέλιξη

καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ σύγχρονου κόσμου.

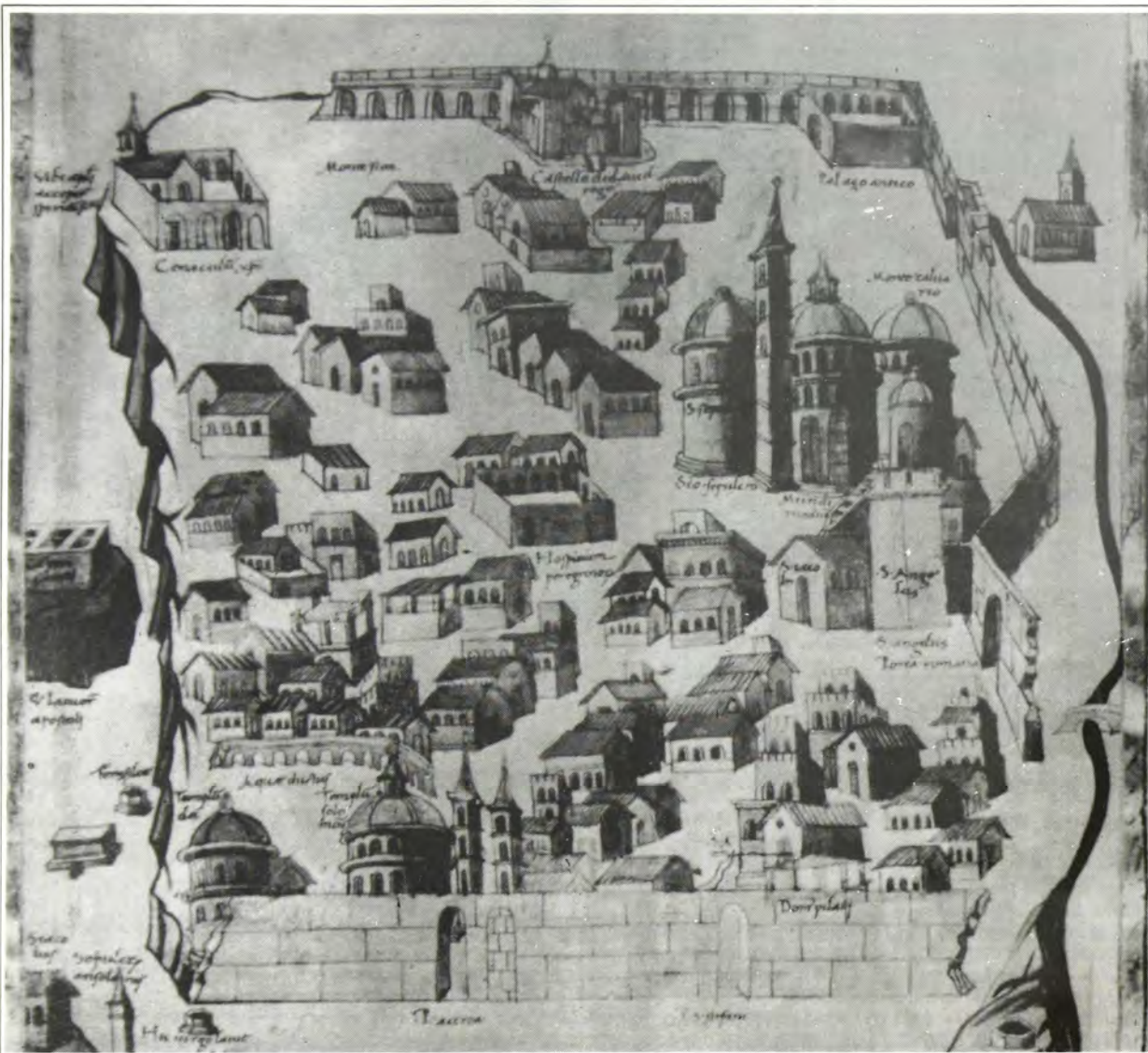
Ἀποτελεῖ κοινὴ διαπίστωση ὅτι ὁ σύγχρονος πολιτισμός ἀποτελεῖ τὴ σύνθεση τριῶν στοιχείων. Ἀπὸ τὴ Ρώμη κληρονομήσαμε τὴν περὶ δικαίου ἀντίληψή μας καὶ μέχρι ἐνὸς σημείου τὴν πολιτικὴ. Ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα κληρονομήσαμε τὴ φιλοσοφία καὶ τὶς περὶ αἰσθητικῆς ἀντιλήψεις μας γιὰ τὴ λογοτεχνία καὶ τὶς ἄλλες τέχνες. Στὸ δὲ Ἰσραὴλ ὁ δυτικὸς κόσμος ὀφείλει τὴ θρησκεία καὶ τὴν ἠθικὴ του διδασκαλία.

Τὸ ἰδανικὸ τοῦ Ἑνός Θεοῦ

Η βάση τῆς ἐβραϊκῆς συνεισφοράς στὸν δυτικὸ πολιτισμό καὶ ἡ μεγαλύτερη προσφορά τῶν Ἑβραίων πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα, εἶναι τὸ ἰδανικὸ τῆς διδασκαλίας περὶ Ἑνός Θεοῦ, Δημιουργοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Σύμφωνα μέ τὴ βιβλικὴ ἀφήγηση ἡ ἀντίληψη αὐτῆς βαθύτατα ἐδραιωμένη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Πατριαρχῶν, ἐπαναβεβαιώθηκε πρὸς τοὺς ἀπογόνους τοὺς στοὺς πρόποδες τοῦ ὄρους Σινά. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, κατὰ τὴν ἀντίληψη τῆς Κριτικῆς Σχολῆς, ἡ περὶ Ἑνός Θεοῦ ἀντίληψη ὑπῆρξε μιά σταδιακὴ ἀποκάλυψη, ἡ ὁποία ἐδραιώθηκε κατὰ τοὺς μεταγενέστερους προφητικὸς χρόνους. Ἀνεξάρτητα ποιά ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ἐκδοχὲς ἀποδεχόμαστε, ἡ ἰδέα τοῦ Ἑνός Θεοῦ, ἡ ἰδέα τοῦ μονοθεϊσμοῦ ἀποτελεῖ βασικὸ στοιχεῖο τῆς ἐν γένει ἐβραϊκῆς

συμβολῆς στὴν ἐξέλιξη καὶ ἀνάπτυξη τοῦ σύγχρονου κόσμου. Βέβαια, κι ἄλλοι σοφοί, κυρίως Ἕλληνες καὶ Ἰνδοὶ διανοούμενοι, ἔφθασαν ἐπίσης σὲ παρόμοια μέ τοὺς Ἑβραίους συμπεράσματα. Μόνο οἱ Ἑβραῖοι, ὅμως, διακήρυξαν μέ δύναμη κι ἀποφασιστικὴ ἀντίληψη αὐτὴ τὴν ἀλήθεια, παρέμειναν πιστοὶ στὴν ἰδέα τοῦ μονοθεϊσμοῦ, θυσίασαν καὶ τὴ ζωὴ τους ἀκόμη χάριν αὐτῆς καὶ κατέστησαν αὐτὴ τὸ ἐπίκεντρο ὅλης τῆς ὑπάρξεώς τους. Οἱ Ἑβραῖοι σήμερα, πού παραμένουν πιστοὶ στὴ μονοθεϊστικὴ παράδοση τῶν πατέρων τους, ἀριθμοῦν συνολικὰ κάπου 15 ἑκατομμύρια ἄτομα.

Μέσω τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Παύλου, ὅμως, ἡ Ἑβραϊκὴ διδασκαλία ἐξαπλώθηκε, ὑπὸ κάπως διαφοροποιημένη μορφή σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη καὶ σὲ ἄλλα μεγάλα τμήματα

Χάρτης τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Γεωγραφίας τοῦ Πτολεμαίου. Φλωρεντία (τέλη 15ου αἰώνα).

Φυλάσσεται στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παρισιοῦ.

τῆς ὑψηλίου. "Εξ αἰῶνες ἀργότερα, ἡ ἰδέα τοῦ μονοθεϊσμοῦ ἐπαναβεβαιώθηκε στὴν Ἀραβία ἀπὸ τὸν Μωάμεθ καὶ σήμερα ἀποτελεῖ τὸ πιστεύω ἑκατομμυρίων Μουσουλμάνων. Ὁ πυρῆνας ἀμφοτέρων τῶν νέων θρησκειῶν εἶναι ἡ διακήρυξη πού οἱ Ἑβραῖοι πιστεύουν ὅτι ἐξαγγέλθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Θεὸ στό ὄρος Σινᾶ καί μέ τὴν ὁποία ἀρχίζει ὁ περίφημος Δεκάλογος: «Ἐγὼ Εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου... Μὴ ἔχῃς ἄλλους θεοὺς πλὴν Ἑμοῦ». (Ἐξ. 20:2).

Ὁ μονοθεϊσμός, βέβαια, περικλείει κάτι παραπάνω ἀπὸ αὐτὴ τὴ δογματικὴ διακήρυξη τῆς θεότητας. Ἀκόμη κι ὁ πλέον φιλελεύθερος καὶ ἀνεξίθρησκος στοχαστὴς πού ἐπίμονα ἀρνέιται τὴν υἱοθέτηση ὁποιασδήποτε θεολογικῆς διδασκαλίας, ὀφείλει παρόλα αὐτά, στὸν Ἰουδαϊσμό καί τὴν Ἑβραϊκὴ παράδοση τὴν ἀπελευθέρωσή

του ἀπὸ τὰ δεσμά τῆς πολυθεΐας, τῆς λατρείας τῶν ζώων καί τῶν εἰκόνων, τῶν ἀστρῶν καί τῶν πλανητῶν, τῶν θεοτήτων τῶν ἀρχαίων πανθέων μέ τίς ἀνθρώπινες ὁρέξεις, τίς ἐπιθυμίες καί τίς ἀδυναμίες τους. Κανένας μελετητὴς τῆς ἀρχαίας ἱστορίας δὲν μπορεῖ νά ἀγνοήσει ὅτι ὁ πολυθεϊσμός συνεπάγετο τὸν ἠθικὸ ὑποβιβασμὸ καί ξεπεσμό τοῦ ἀνθρώπου. Τουναντίον, ἡ κυριαρχικὴ ἐπίδραση τοῦ μονοθεϊστικοῦ ἠθικοῦ κώδικα καί τοῦ βιβλικοῦ θρησκευτικοῦ συστήματος ὑπῆρξε ὡς ὁ ἀναμορφωτὴς καί θεμελιωτὴς τῆς σύγχρονης ἀνθρωπιστικῆς ἠθικῆς. Οἱ ἰδέες γιὰ τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τῆς ἱερότητας τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς καί τῶν συζυγικῶν σχέσεων, τοῦ ἰδανικοῦ τῆς δικαιοσύνης καί τῆς ἐλευθερίας ἀποτελοῦν, οὐσιαστικὰ, συνεισφορά τῆς Ἑβραϊκῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς.

Ἡ Ἑβραϊκὴ Πολιτιστικὴ κληρονομιά

Τὸ ἰδανικὸ τοῦ μονοθεϊσμοῦ ἀσκήσε ἐπιπλέον σημαντική ἐπίδραση ἐπὶ τῆς σύγχρονης σκέψης, ἀκόμη καὶ σὲ τομεῖς πού βρίσκονται μακριά ἀπὸ κάθε θεολογικὸ προβληματισμό. Συνδέουμε, συνήθως, τὸν Ἰουδαϊσμό μὲ τὴν ἠθική καὶ τείνουμε νὰ πιστεύουμε ὅτι μόνο σ' αὐτὸ τὸν τομέα ἀσκήσε τὴν ἐπιρροή του. Αὐτό, ὅμως, εἶναι ἀνακριβές. Ὁ Ἰουδαϊσμός ἔχει σημασία καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ἀκόμη καὶ τοὺς κλάδους ἐκείνους πού θεμελιώ-

νονται μέσα στὸ ἐρευνητικὸ ἐργαστήριό. Διότι, ἂν δεχθούμε ὅτι ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῶν νόμων λειτουργίας ἑνός φαινομένου, ἡ ἀναζήτηση τῶν κανόνων τῆς τάξης καὶ ἡ ἀνάπτυξη ἑνός συστήματος, ἡ ἀναζήτηση αὐτῆς ξεπηδάει μέσα ἀπὸ τὴν ἀταλάντευτη πεποίθησή μας περὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ πού διέπει τὸ σύμπαν, μέσα στὸ ὁποῖο διακρίνουμε τὴν ἐνεργὸ παρουσία τοῦ Ὑπέρτατου καὶ Πάνσοφου Δημιουργοῦ.

Ἡ ἐπικράτηση τῆς Εἰρήνης

Μία ἄλλη σημαντικὴ προέκταση τῆς ἰδέας τῆς Ἐνότητας καὶ τῆς Μοναδικότητος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἰσότητα ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια διδασκαλία καὶ παράδοση πού διακήρυξε τὴν ἀντίληψη τοῦ Ἐκλεκτοῦ Λαοῦ, ξεπήδησε κι ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους προφῆτες καὶ τὸ Ταλμούδ, ἡ ἰδέα τῆς ἀδελφότητος καὶ τῆς ἰσότητος ὅλων τῶν λαῶν κι ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἰδέα αὕτη καθιστᾷ ἀπεχθὴ κάθε μορφὴ ἀδελφοκτονίου πολέμου καὶ προστριβῆς ἀνάμεσα στὰ ἔθνη. "Ὅλα τὰ ὄνειρα καὶ τὰ ἰδανικά γιὰ τὴν παγκόσμια εἰρήνη, πού σήμερα συνταράσσουν τὴν ἀνθρωπότητα, ξεπηδοῦν μέσα ἀπὸ τὸ περίφημο Μεσσιανικὸ ὄραμα τοῦ προφήτη Ἡσαΐα, ὅταν μιλά γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πού κανένας λαὸς δὲν θὰ σηκώσει πλέον τὰ ὅπλα ἐναντὶ ἑνός ἄλλου λαοῦ καὶ ποτὲ πλέον δὲν θὰ διδάξουν τὸν πόλεμο:

«Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις τὸ ὄρος τοῦ οἴκου τοῦ Κυρίου θέλει στηριχθῇ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὀρέων καὶ ὑψωθῇ ὑπεράνω τῶν βουνῶν καὶ πάντα τὰ ἔθνη θέλουσι συρρεῖν εἰς αὐτό καὶ πολλοὶ λαοὶ θέλουσιν ὑπάγει καὶ εἰπεῖ: "Ἐλθετε καὶ ὡς ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἰακώβ· καὶ θέλει διδάξει ὑμᾶς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ θέλομεν περιπατήσῃ ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ. Διότι ἐκ Σιών θέλει ἐξελθεῖ νόμος καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. Καὶ θέλει κρίνει ἀνάμεσον τῶν ἐθνῶν καὶ θέλει ἐλέγξει πολλοὺς λαοὺς· καὶ θέλουσι σφυρηλατήσῃ τὰς μαχαίρας αὐτῶν διὰ ὕνία καὶ τὰς λόγχας αὐτῶν διὰ δρέπανα· δέν θέλει σηκώσει μάχαιραν ἔθνος ἐναντὶ ἑθνους, οὐδὲ θέλουσι μάθει πλέον τὸν πόλεμον (2:2 - 4).

Ἡ καταστροφὴ τοῦ Ναοῦ στὴν Ἱερουσαλήμ, τοῦ Nicolas Poussin (1594 — 1665).

Ἡ ἐφαρμογή τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης

Ομως ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι ἐπίσης Θεὸς τῆς δικαιοσύνης. Αὐτὸ τὸ παράφορο πάθος γιὰ τὴ δικαιοσύνη τονίζεται μέσα στὴ Βίβλο ἐξίσου, ὅπως καὶ ἡ ἰδέα τοῦ μονοθεϊσμοῦ. Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει κάποια θεότητα πού στέκεται ἀδιάφορη γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν κολακεία καὶ τὴ δωροδοκία. Τουναντίον, ἔχουμε ἕναν Θεὸ πού ἀγαπᾷ τὸ καλὸ, ἀπεχθάνεται τὴν καταπίεση, ἐπιμένει στὴν ἀπόδοση τῆς δικαιοσύνης καὶ διδάσκει τὴν ἠθική.

Τὰ ἰδανικά τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, γιὰ τὰ ὁποῖα πολλὰ σήμερον ἀκούμε, δὲν ἀποτελοῦν παρά τὴ διατύπωση σὲ σύγχρονη γλῶσσα τῶν ἀρχῶν πού ἐδῶ καὶ πολλοὺς αἰῶνες διακήρυξαν ἐκεῖνοι πού πρῶτοι καθιέρωσαν τὴν ἠθική καὶ τὴ δικαιοσύνη ὡς τὸ θεμέλιον τῆς θρησκείας.

Ἦν' αὕτῃ τὴν ἔννοια ὁρθῶς ἡ Βίβλος θεωρεῖται ὡς ἕνας θεμέλιος λίθος ἐπὶ τοῦ ὁποῖου στηρίζεται τὸ οἰκοδόμημα πού λέγεται σύγχρονος πολιτισμός. Βέβαια, ἕνα σημαντικό τμήμα τῆς θρησκευτικῆς ἐπίδρασης ἀντλείται μέσα ἀπὸ τίς σελίδες τῆς Κ. Διαθήκης. Μήπως, ὅμως, καὶ ἡ τελευταία δὲν εἶναι ἐβραϊκὴ στὴν καταγωγή της; Εἶναι ἀδύνατο ἐδῶ ν' ἀγνοήσουμε τὸ οὐσιαστικὸ ἐβραϊκὸ περιεχόμενο τῶν Εὐαγγελίων. Ὁ Ἰησοῦς ὑπῆρξε Ἑβραῖος ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὴν καταγωγή, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀνατροφή καὶ τὰ βασικότερα τμήματα τῆς διδασκαλίας του. Μερικὰ ἀπὸ τὰ περιφημότερα γνωμικὰ του ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς Ἰουδαϊκῆς καὶ τῆς ραββινικῆς διδασκαλίας. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἀποτελοῦν

μιά ἐλεύθερη ἀπόδοση κειμένων τοῦ Ταλμούδ. Ὁ «χρυσὸς κανόνας» του, δὲν ἀποτελεῖ παρά μιά παράφραση τῆς προτροπῆς τοῦ συγχρόνου μὲ τὸν Ἰησοῦ μεγάλου διδασκάλου Χιλλέλ, ὁ ὁποῖος πέθανε ὅταν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦταν δέκα ἐτῶν περίπου. Ὁ Χιλλέλ ὑπῆρξε ἐκεῖνος πού πρῶτος διεκήρυξε τὸ «ὁ σὺ μισεῖς ἐτέρω μὴ ποιήσεις». Οἱ ραββῖνοι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰησοῦ ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι πού πρωτοδιακήρυξαν ὅτι ἡ ἐντολὴ τῆς Πεντατεύχου «Ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (Λευ. 19:18), ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἀρχή καὶ τὴν οὐσία ὅλης τῆς θρησκείας.

Ναός: ὁ χώρος τῆς προσευχῆς

Εξάλλου, ὅταν ὁ Χριστιανὸς πιστὸς εἰσέρχεται γιὰ νὰ προσευχηθεῖ στὴν ἐκκλησία, ἢ ὅταν ὁ Μουσουλμάνος πιστὸς εἰσέρχεται στὸ τέμενος, κάνουν χρῆση μιᾶς ἐβραϊκῆς καινοτομίας. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους τὸ βασικὸ στοιχεῖο τῆς δημόσιας λατρείας ἦταν ἡ προσφορὰ θυσιῶν. Στούς Ἑβραίους ἡ μέθοδος αὐτὴ ἀρχισε νὰ περιορίζεται δραστικὰ μὲ τὴ θέσπιση τῆς προσφορᾶς θυσιῶν μόνο σ' ἕναν συγκεκριμένο χώρο. Ἐκεῖνοι πού δὲν μποροῦσαν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸν χώρο αὐτὸ, ἀνέπτυξαν ἕνα καινούριο μέσο ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Πλάστη, τὸν θεσμό τῆς προσευχῆς. Τὸν θεσμό αὐτὸ ἐνίσχυσαν οἱ προφῆτες μὲ τὴν ἀπὸ μέρους τους ἀποκήρυξη τῆς τυπολατρίας. Ἀργότερα, κατὰ τὴν περίοδο τῆς Βαβυλωνιακῆς ἐξορίας, ὅταν ἡ Ἱερουσαλὴμ κι ὁ Ναὸς ἦταν ἐρείπια, καταργήθηκαν οἱ θυσιές.

Τὴν περίοδο ἐκείνη ξεκίνησε, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, ὁ θεσμός τῆς Μπέτ Ἀκενέσετ, Συναγωγῆς τοῦ χώρου ἢ τοῦ οἴκου συναθροίσεως τῶν πιστῶν, ὅπου ἡ ἀνάγνωση τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ καὶ οἱ προσευχές ἀντικατέστησαν τίς θυσιές. Ἔτσι, κατὰ τὴν περίοδο τοῦ δευτέρου Ναοῦ ὁ θεσμός τῆς συναγωγῆς ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένος σ' ὅλο τὸν χώρο τῆς Παλαιστίνης καθὼς καὶ τὰ σημαντικὰ κέντρα τῆς ἐβραϊκῆς διασπορᾶς.

Ὅταν, λοιπόν, ὁ Χριστιανισμός, μέσω τῆς δράσης τοῦ Παύλου καὶ τῶν συντρόφων του, ἀρχισε νὰ ἐξαπλώνεται, τὰ πρῶτα κέντρα τῆς διακονίας τους ὑπῆρξαν οἱ ἐβραϊκὲς συναγωγές. Ἡ συναγωγὴ δὲ ἀπετέλεσε τὸ πρότυπο πάνω στοῦ ὁποῖο ἀναπτύχθηκε ἡ νέα θρησκεία. Ὁλητὴ ἡ δομὴ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τῆς συναγωγῆς καὶ τῆς λατρείας τοῦ Ναοῦ.

Ἡ ἰσότητα ἀπέναντι τοῦ Νόμου

Συνηθίζουμε νὰ περιορίζουμε τὴν ἐπίδραση τῆς Βίβλου στὸν τομέα τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἠθικῆς. Ὅμως, ἡ ἐπίδραση τῆς Βίβλου ἀφορᾷ κι ἄλλους τομείς, ὅπως ὁ χώρος τῆς πολιτικῆς, ὅσο παράξενο κι ἂν αὐτὸ ἦχει. Ἡ σημασία τῆς ἐβραϊκῆς συνεισφορᾶς στὸν τομέα τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς διακυβερνήσεως μιᾶς πολιτείας ἔγκειται βέβαια, στὸ πνεῦμα πού ἐνέπνευσε παρά στὴν ἀνάπτυξη κάποιας πολιτικῆς θεωρίας. Ὡς γνωστόν, ὁ θεσμός τῆς βασιλείας στὸν ἐβραϊκὸ λαὸ ἐγκαθιδρύθηκε βάσει μιᾶς πρωτόγνωρης ἀντιλήψεως γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμο. Εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς τριμεροῦς — οὕτως εἰπείν — συμφωνίας: δηλαδὴ τοῦ λαοῦ, τοῦ βασιλιά καὶ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Μωσαϊκὸς Νόμος καθορίζει τίς ἀρχές πού πρέπει νὰ διέπουν τὸν ἰδανικὸ μονάρχη. Ὁ βασιλιάς ἀναγνωρίζεται ὡς ρυθμιστὴς καὶ φύλακας τοῦ πολιτεύματος καὶ ὁ

Updyei Adonai Yeshurun. Κωνσταντινούπολις 1655

Ἡ Ἑβραϊκὴ Πολιτιστικὴ κληρονομιά

"Αποψις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς συναγωγῆς Σαμουὲλ Ἀλεβή Ἀμπυλάφια στὸ Τολέδο, χρονολογούμενη ἀπὸ τὸ 1357. Ἀργότερα, χρησιμοποιοῦντο ὡς ἐκκλησίαι μὲ τὴν ἐπωνυμία *El Tránsito*. Σήμερα στεγάζει τὸ Ἑβραϊκὸ Μουσεῖο.

χι ὡς ὑπέρτατος δεσπότης ἢ ἄρχοντας. Ἀκόμη καὶ ὁ βασιλιάς ὑπόκειται σὲ κριτικὴ καὶ ὑποχρεοῦται στὴν τήρηση τῶν ἐντολῶν καὶ τῶν κανόνων τοῦ Νόμου. Ὅλη ἡ ἱστορία καὶ ἡ δράση τῶν προφητῶν κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς μοναρχίας, ἀποτελεῖ ἓνα ἀμείλικτο κατηγορῶ γιὰ τίς ὑπερβάσεις τοῦ βασιλιά, τὴν καταπάτηση τῶν νόμων καὶ τὴν καταπίεση τοῦ λαοῦ. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ μονάρχης ἢ ὁ ἀνώτατος ἄρχων δὲν εἶναι ὑπὲρ τῶν νόμων, ἀλλὰ ὑπόκειται κι αὐτός, ὅπως κάθε ἄλλος θνητός, στὸν ἐλεγχό τῶν πράξεών του, ἀποτέλεσε τὸν πρόδρομο τῆς συνταγματικῆς νομιμότητος καὶ τῆς ἰσότητος ὅλων τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στοὺς νόμους, μιὰ ἀρχὴ πού σήμερα ἀποτελεῖ βασικὴ διακήρυξη κάθε εὐνομούμενης καὶ δη-

μοκρατικῆς πολιτείας.

Τὰ παραπάνω λιγοστά παραδείγματα δὲν καλύπτουν, βέβαια, τὸ τεράστιο κεφάλαιο τῆς ἑβραϊκῆς συνεισφοράς στὸν σύγχρονο πολιτισμό. Εἶναι, ὅμως, ἐνδεικτικὰ τῆς τεράστιας ἐπίδρασης τῆς ἑβραϊκῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς στὸν σύγχρονο κόσμο. Ἄν ἐξαιρέσουμε ἀπὸ τὸν σύγχρονο κόσμο κάθε τι πού ἔχει σχέση μὲ τὸν Ἰουδαϊσμό καὶ τὴν Ἑβραϊκὴ παράδοση, τότε ὁ κόσμος θὰ παρουσίαζε μιὰ τελείως διαφορετικὴ εἰκόνα ἀπ' αὐτὴ πού ἔχει σήμερα. Αὐτὴ δὲ ἡ εἰκόνα θὰ ἦταν ἀπείρως φτωχότερη.

Η.Σ.

Η ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΙΜΗΣΕ ΤΗΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΑΝ

ΤΥΧΗ ΑΓΑΘΗ

ΕΔΩΞΕ ΤΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΗΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΤΩ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΧΡΥΣΩ ΜΕΤΑΛΛΩ

ΤΙΜΗΣΑΙ

ΟΤΙ ΑΦΕΙΔΩΣ ΧΟΡΗΓΗΣΑΤΟΝ ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΩ

ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΟΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΙΔΡΥΣΑΤΟ

ΜΕΓΑΛΩΣ ΣΥΜΒΑΛΟΜΕΝΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗΝ

ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

ΑΝΕΙΠΕΙΝ ΔΕ ΤΗΝ ΤΙΜΗΝ ΕΝ ΤΗ ΠΑΝΗΓΥΡΙ

ΟΓΔΩΗ ΕΠΙ ΕΙΚΑΔΙ ΜΗΝΟΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ

ΕΤΟΥΣ ΧΙΛΙΟΣΤΟΥ ΚΑΙ ΕΝΑΚΟΣΙΟΣΤΟΥ ΚΑΙ ΟΓΔΟΗΚΟΣΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ

Ο ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

Νικόλαος Νικολάου

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΠΡΑΞΙΟΓΡΑΦΗΣ

K. A. Tzouros

Στὴν πανηγυρικὴ συνεδρίαση
τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
πού ἐγίνε ἀπὸ τέλος τοῦ ἔτους,
τιμήθηκε ἡ Ἰσραηλιτικὴ
Κοινότητα Θεσσαλονίκης.

Ἀλεξάνδρεια, πρώτη πόλις τῆς «Διασποράς» τῶν Ἑβραίων. (Παλιά γκραβούρα).

Οἱ Ἑβραῖοι

στούς Ἑλληνιστικούς χρόνους

Μέσα στά πλαίσια τῆς ἀπέραντης αὐτοκρατορίας, πού δημιούργησε ἡ κατάκτησις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τό Ιουδαϊκό στοιχεῖο ἐπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στή διαμόρφωση τῆς κοσμοπολιτικῆς φυσιογνωμίας τῶν ἐλληνιστικῶν κρατῶν. Ἀπό τίς κοινότητες τῆς ἐβραϊκῆς διασποράς σπουδαιότερη ἦταν ἐκείνη τῆς Ἀλεξάνδρειας. Πολλά μέλη τῆς διακρίθηκαν γιά τήν ἐπίδοσή τους στή φιλοσοφία καί τίς ἐπιστήμες. Ἀλλά ἐνῶ ἡ ἀφομοίωσις τοῦ ἐβραϊκοῦ στοιχείου στήν Αἴγυπτο ἐγινε ὁμαλά, στήν Παλαιστίνη ἐπεβλήθη μέ τή βία.

Κατά τή διάρκεια τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου, ὁ ἐβραϊκός λαός ὑποτάχθηκε στήν κυριαρχία τῶν Ἑλλήνων, ὅπως προηγουμένως εἶχε ὑποταχθῆ στούς Πέρσες. Ἦταν μιά ἀρκετά παράξενη σχέση, πού χαρακτηριζόταν ἀπό ἀμοιβαία ἐλξη, ψυχική ἐπαφή, συμφέροντα, μίσος καί βία καί πού τελικά κατέληξε σέ αἱματηρό χωρισμό.

Αὐτός ὁ δεσμός ἄρχισε μέ τήν εἴσοδο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στήν Ἱερουσαλήμ, τό 332 π.Χ. καί ἐληξε τό 140, μετά τόν λεγόμενο «ἀπελευθερωτικό πόλεμο» τῶν Μακκαβαίων. Οἱ σχέσεις τοῦ Ἰσραήλ μέ τοὺς Ἕλληνες μποροῦν νά χαρακτηρισθοῦν σάν «μῆνας τοῦ μέλιτος», στήν ἐποχή τοῦ Πτολεμαίου Β', αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρέτου μονάρχη. Ἀντίθετα, τό ὄνομα τοῦ Ἀντίοχου Δ' τοῦ Ἐπιφανοῦς, ἔμεινε καταραμένο στήν μνήμη τῶν Ἑβραίων, ὅπως καί τὰ ὀνόματα τοῦ Ἰάσωνα καί τοῦ Μενελάου, πού πρόσφεραν τίς ὑπηρεσίες τους στόν Ἀντίοχο.

Ὁ Ἀντίοχος Δ' ὁ Ἐπιφανής, διαχείμαζε στήν Τύρο καί ὄχι στήν πρωτεύουσά του, τήν Ἀντιόχεια. Ἐκεῖ δέχθηκε, ὅπως κάθε χρόνο τήν ἴδια ἐποχή, τήν ἐπίσκεψή τοῦ Ἰάσωνα, πού εἶχε ἐλθεῖ γιά νά τοῦ παραδώσῃ τό ἀντίτιμο τῶν φόρων τῆς Ἱερουσαλήμ. Ὁ Ἰάσων, ὀνομαζόταν στήν πραγματικότητα Ἰησοῦς, εἶχε ὅμως ἐξελληνίσει τό ὄνομά του ὅπως πολλοί κάτοικοι τῆς Ἰουδαίας. Ἦταν ἀδελφός τοῦ Ὠνία Γ' τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως,

Οι Έβραίοι στους Έλληνιστικούς χρόνους

πού είχε επωμισθῇ τὰ καθήκοντα τοῦ «ἐθνάρχῃ», δηλαδή τοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως.

Ὁ Ἀντίοχος κάθε ἄλλο παρά ἀντιπροσώπευε τὴν ἐλληνικὴ ἰδιοφυΐα. Αὐτός ὁ βίαιος, ἄσωτος, αὐτάρεσκος καὶ σκληρὸς ἄνθρωπος, δὲν ζητοῦσε νὰ ἐπιβληθῇ μέ τὴν γοητεία του, ὅπως ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ μέ τὴν τρομοκρατία πού ἀσκούσε. Εἶχε κακές διαθέσεις ἐναντίον τῶν Ἑβραίων τῆς Παλαιστίνης, γιατί μάντευε τὴν πνευματικὴ τους ἀντίσταση, πού δὲν εἶχε συναντήσῃ σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς πού εἶχε ὡς τώρα ὑποτάξει καὶ ἀποτελοῦσαν τὴν ἀπέραντη αὐτοκρατορία του, ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Ἰνδίας ὡς τὴν Μεσόγειο. Οἱ σχέσεις τοῦ Ἀντιόχου μέ τὸν Ὠνία στάθηκαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δύσκολες. Ὁ ναὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ ἦταν τόπος ἐχθρικός καὶ ἀπαγορευμένος, ὅπου κανένας Ἑλληνας δὲν εἶχε τολμήσῃ νὰ πατήσῃ τὸ πόδι του ὡς τότε. Ἐπειτα ὁ Ἀντίοχος, ὅπως ὅλοι ἐξ ἄλλου στὴν ἐποχὴ του, δὲν μπορούσε νὰ ὑποφέρῃ τὸν ἰσχυρισμὸ τῶν Ἑβραίων, ὅτι δηλαδή μόνο ὁ δικὸς τους Θεὸς ἦταν ἀληθινός, οὔτε ὅτι θεωροῦσαν ὅλους τοὺς ἄλλους θεοὺς ἀπαίσια «εἰδῶλα». Κυρίως ὅμως ἦταν δύσκολο νὰ ἀποσπᾶσῃ χρυσάφι ἀπὸ αὐτὴ τὴ χώρα, πού σύμφωνα μέ τίς διαδόσεις, ἔπρεπε νὰ εἶχε ἀφθονοῦ.

Ὁ Ἰάσων ἐφθανε πάντοτε στὴν Τύρο, ἀκολουθοῦμενος ἀπὸ ἓνα ἀμάξι μέ ἰσχυρὴ συνοδεία, φορτωμένο μέ ἓνα κιβώτιο διπλοκλειδωμένο, πού περιείχε τοὺς φόρους ἐνὸς ὁλόκληρου χρόνου. Ἐκείνη τὴν ἡμέρα ὁ θησαυρὸς μετρήθηκε καὶ ζυγίσθηκε κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ ἰδιοῦ τοῦ βασιλέως. Ἦταν περίπου 130 τάλαντα.

«Εἶναι λιγότερα ἀπὸ τὸν περασμένο χρόνο», φώναξε ἄγρια ὁ Ἀντίοχος. «Μήπως θὰ πρέπει νὰ ἀποφασίσω νὰ στείλω στὴν Ἰουδαία δικούς μου ἐφόρους; Νομίζω πῶς ὁ ἀδελφός σου, ὁ Ὠνίας, δὲν δείχνει ἀρκετὴ καλὴ θέληση γιὰ τοὺς φόρους».

«Ἀς παραδεχθῶμε μάλλον, πῶς ὁ ἀδελφός μου ἀνή-

κει στὸ παρελθόν. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὸν ἐθνικισμό του. Ἡ ἰδέα ὅτι ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ ὀρίζοντάς μας εὐρύνθηκε, τοῦ εἶναι ξένη».

«Στὴν περίπτωσή αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ φύγῃ. Εἶμαι πρόθυμος νὰ διορίσω διοικητὴ ἓνα Σῦρο».

«Μὴν τὸ κάνεις αὐτό, Ἀντίοχε. Θὰ ἔχωμε ἐπανάσταση».

«Ἐπανάστασι; Χαρά στὸ πρᾶγμα! Χίλιοι ἵππεῖς μου θὰ ἐπιβάλουν ἀμέσως τὴν τάξη».

«Αὐτὸ πού ὁ ἀδελφός μου δὲν μπορεῖ νὰ κάνῃ, μήπως τὸ κατορθώσω ἐγώ; Ὁ Ὠνίας εἶναι γέρος καὶ κουρασμένος. Νομίζω πῶς εὐχαρίστως θὰ δεχθῇ νὰ ἀποσυρθῇ στὸ ἐξοχικό του σπίτι».

Ὁ Ἀντίοχος μῆκε στὸ νόημα: «Μοῦ εἶναι ἀδιάφορο ἂν τὴν θέσι τοῦ κυβερνήτη τὴν ἔχῃ ὁ Ὠνίας ἢ ὁ Ἰάσων. Ἔστω. Θὰ γίνῃς μέγας ἀρχιερεὺς τῆς Ἰουδαίας. Μοῦ χρειάζεται ὅμως μία ἀπόδειξις τῆς ἀφοσιώσεώς σου, μίᾳ χειρονομία, μέ καταλαβαίνεις;»

«Ἐκατὸ τάλαντα;»

«Ἐκατὸν πενήντα. Εἶσαι πλούσιος. Πλούσιοι καὶ οἱ φίλοι σου. Ἐπειτα ἔχεις τὸν θησαυρὸ τοῦ Ναοῦ».

Ἡ συμφωνία ἐκλείσε. Ὁ Ἰάσων γύρισε στὴν Ἱερουσαλὴμ μέ τὴν συνοδεία μερικῶν φρουρῶν καὶ ἀξιωματῶν. Τοὺς εἶχε ὀρίσει ὁ Ἀντίοχος, πού δὲν ἠθελε νὰ καθυστερήσῃ ἢ ἀντικατάστασις τοῦ Ὠνία. Σὲ λιγότερο ἀπὸ δεκαπέντε ἡμέρες ὁ Ἀντίοχος ἔλαβε τὰ ἑκατὸν πενήντα τάλαντα. Ὁ Ὠνίας παραχώρησε τὴν θέσιν τοῦ ἐθνάρχῃ καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀρχιερέως στὸν Ἰάσωνα. Φορώντας τὴν μίτρα στὸ κεφάλι, ντυμένος μέ τὸν χρυσοκέντητο γαλάζιο μανδύα, ὁ Ἰάσων πρόσφερε τὴν πρώτη του θυσία. Ἀπὸ τὰ ὕψη τοῦ φρουρίου, πού συνόρευε μέ τὸν Ναό, οἱ Σῦροι στρατιῶτες παρακολουθοῦσαν ἀπὸ μακριὰ τὴν τελετουργία, σχολιάζοντας τὸ γεγονός:

Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος στὰ Ἱερουσόλυμα, σὲ μεσαιωνικὴ γκραβούρα. Ὁ δεσμός τῶν Ἑβραίων μέ τοὺς Ἕλληνες βρίσκει τὴν ἀρχὴν του στὴν εἴσοδο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στὴν Ἱερουσαλὴμ τὸ ἔτος 332 π.Χ. Μέ τὸν Πτολεμαῖο Β', ὁ δεσμός αὐτὸς γίνεται πιο στενός.

Οι Έβραίοι στους Έλληνιστικούς χρόνους

«Φαίνεται πώς είναι ο αδελφός του γέρου».
«Καί πώς δέν ἔχει περιορισμένες ιδέες ὅπως ὁ Ὠνίας;»

«Καλό σημάδι, δέν ἔχει γένεια».

«Βάζω στοίχημα πώς σέ λίγο θά ἀποκτήση». (Οἱ ἐξελληνισμένοι Ἰουδαῖοι δέν ξύριζαν τά γένεια τους).

Ὁ Ἰάσων, ἀφοῦ ἐγίνε κύριος τοῦ Ναοῦ, ἐπισκέφθηκε τὸ βασιλεῖο του. Γιά πρώτη φορά πατοῦσε τὸ πόδι του στὰ Ἅγια τῶν Ἀγίων, τὸ περίφημο ἱερό, πού κινούσαν τήν περιέργεια ὅλων τῶν ξένων. Δύσκολα μπορούσαν νά παραδεχθοῦν ὅτι ὁ ἱερός αὐτός χώρος ἦταν ἀδελφός ὅπως ἐπέμεναν νά ἰσχυρίζονται οἱ Έβραῖοι. Σέ τί ὅμως μπορούσε νά χρησιμεύσει ἕνα ἀδελφὸ ἱερό; Μερικοὶ νόμιζαν ὅτι στὰ Ἅγια τῶν Ἀγίων ἦταν κλεισμένος ἕνας γαῖδαρος (συκοφαντία, πού θυμὰ της ἔπесαν οἱ Χριστιανοί).

Στὴν πραγματικότητα, τὸ ἱερό ἦταν μιά μικρὴ τετράγωνη αἰθουσα μέ πλευρές 9 μ. καὶ ὕψος 20 μ. Περιεῖχε μόνο μιά πέτρα, ἕνα εἶδος πλάκας ἀπὸ γρανίτη πού στὰ ἐβραϊκά λέγεται σετίγια: βάσις. Ἐπάνω σ' αὐτὴν τήν πλάκα ἀπὸ γρανίτη ὁ ἀρχιερεὺς τοποθετοῦσε τὸ θυμιατήριο τὴν ἡμέρα τοῦ «Ἐξιλασμοῦ». Ἡ πέτρα αὐτὴ ἀντικαθιστοῦσε τὴν Κιβωτό, πού εἶχε ἐξαφανισθῇ μέ τὴν κατάρριψη καὶ τὴν λεηλασία τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τὸν Ναβουχοδονόσορα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ὁ τελευταῖος εἶχε πάρει τὴν Κιβωτό μέ τὰ ἱερά σκεύη ἀπὸ τὸν Ναὸ τοῦ Σολομώντος.

Ὁ Ἰάσων ὅμως δέν αἰσθάνθηκε καμιά ἰδιαίτερη συγκίνηση σέ αὐτὸ τὸν ἱερό χώρο. Ὁ ἐξελληνισμός του, εἶχε σβῆσει τὴν θρησκευτικὴ του φλόγα. Ἀντίθετα, πρέπει νά ἐντυπωσιάσθηκε καὶ νά ἔμεινε περισσότερο στὴν ὑπόγεια αἰθουσα, ὅπου φυλασσόταν ὁ θησαυρός. Αὐτός ὁ θησαυρός εἶχε μεταφερθῇ στὴν Βαβυλῶνα μαζί μέ τούς Έβραίους αἰχμαλώτους μετά τὴν καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ 350 χρόνια πρὶν. Σέ ὅλο τὸ διάστημα τῆς αἰχμαλωσίας τῶν Έβραίων, ἑβδομήντα χρόνια περίπου, διασώθηκε ὡς ἐκ θαύματος. Κανείς, ἀκόμη καὶ ὁ τρελὸς ἀντιβασιλεὺς τῆς Βαβυλῶνος, Βαλτάσαρ, δέν τόλμησε νά οἰκειοποιηθῇ τὸ παραμικρὸ κύπελλο, τὸ παραμικρὸ

ἱερό σκεῦος. Μετά ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσή τους ἀπὸ τὸν Κύρο τὸν βασιλεῖα τῶν Περσῶν, οἱ αἰχμάλωτοι βρῆκαν ἀθικτὰ τὰ ἱερά σκεύη τῆς λατρείας τους. Τὸ «Βιβλίο τοῦ Ἑσδρα» μᾶς δίνει λεπτομερὴ περιγραφή τους.

Πόσα τάλαντα ἀντιπροσώπευε ὁ θησαυρός αὐτός; Πεντακόσια; Ἑξακόσια; Μπορεῖ καὶ περισσότερα. Στὸ φῶς τῶν πυρσῶν, τὸ ἀσήμι καὶ τὸ χρυσάφι ἀκτινοβολοῦσαν καὶ ἔβραζαν σέ πειρασμό τὸν Ἰάσωνα, πού ἀμφιταλαντευόταν μεταξὺ τῆς ἀπληστίας του καὶ τοῦ φόβου τῆς Ἱεροσυλίας.

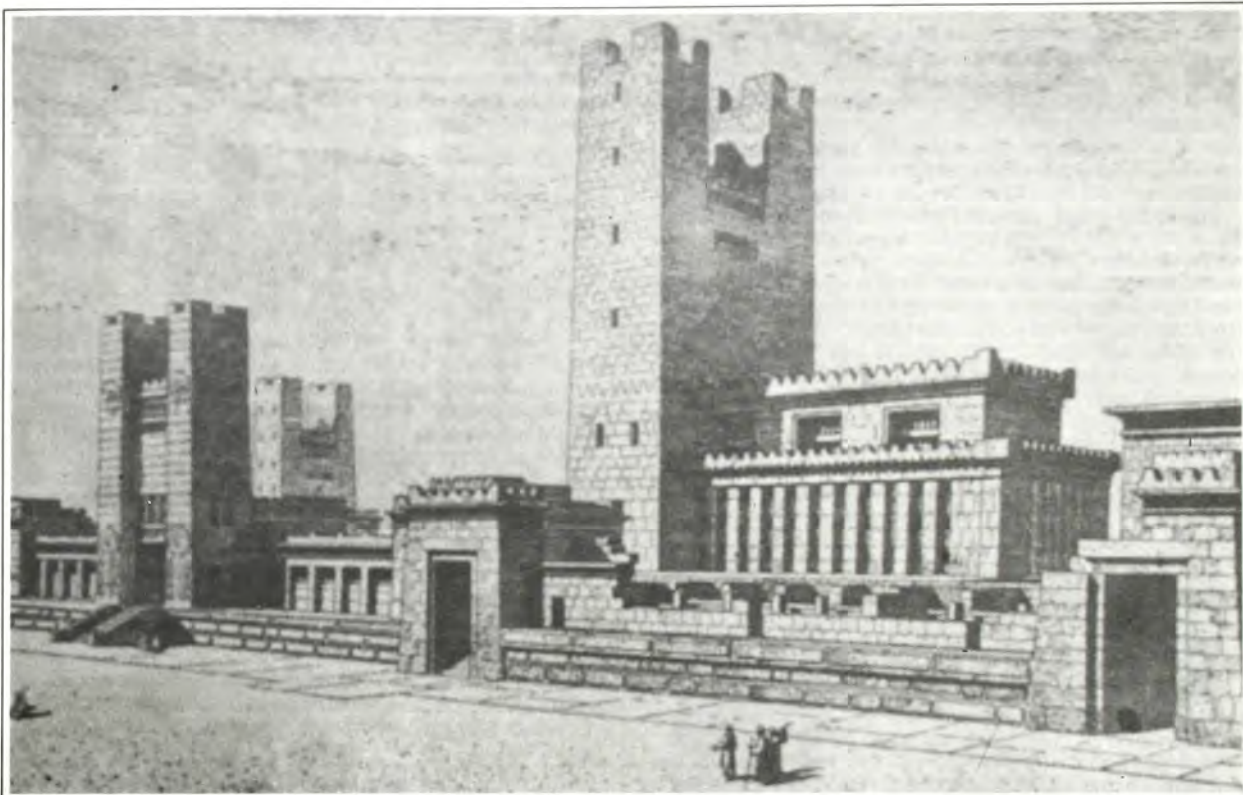
«Ἄν χρειασθεῖ, γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς Ἱερουσαλὴμ, θά πουλήσω ἂν ὄχι ὅλο τὸν θησαυρό, τουλάχιστον ἕνα μέρος του. Εἶναι σκεῦη φθαρτά. Ἡ θρησκευτικὴ λατρεία δέν τὰ χρειάζεται. Ποτέ, κανένας ἱερεὺς δέν τὰ μεταχειρίσθηκε σέ καμιά τελετῇ».

Ὁ Ἰάσων εἶχε τούς ὁπαδούς του, τούς «ἐλληνιστάς», δηλαδὴ τούς ἐλληνόφωνους Ἰουδαίους. Οἱ τελευταῖοι ἀποτελοῦσαν μιά φατρία στὴν Ἱερουσαλὴμ, πού προσερχόταν ἀπὸ τίς μεγάλες ἱερατικὲς οἰκογένειες. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς ἦσαν ὀνομαστές, γιατί συνήθιζαν, ἀπὸ γενεὰ σέ γενεὰ, νά συνεργάζονται μέ τούς κατακτητὰς, ὅποιοι καὶ ἂν ἦσαν. Ὅπως ἡ οἰκογένεια τοῦ Τωβία.

Στὸ παρελθόν εἶχε καλὲς σχέσεις μέ τούς Βαβυλωνίους, μετά μέ τούς Πέρσες καὶ τέλος μέ τούς Ἕλληνες (αὐριο μέ τούς Ρωμαίους). Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Β', κάποιος ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ Τωβία, εἶχε ἐπικερδεῖς ἐμπορικὲς συναλλαγές μέ τὴν Αἴγυπτο. Ἦταν ὅμως πραγματικά προικισμένος μέ ἐμπορικὸ δαιμόνιο, ἀλλὰ εἶχε καὶ ἱκανότητες ἀρχηγοῦ συμμορίας. Εἶχε ἀναλάβει τὴν ἀρχηγία ἑνὸς συντάγματος ἵππικου γιὰ νά φυλάττει τὰ σύνορα τῆς Ἰουδαίας (πού ὑπῆρχαν μόνο θεωρητικά. Διέσχιζε ἐφιππος τὴν ἔρημο καὶ ἀκολουθοῦσε τὰ καραβάνια, πού μετέφεραν ἐμπορεύματα στὴν Αἴγυπτο. Τὸ 1920, βρέθηκε κατὰ τὴν διαρκεία ἀνασκαφῶν στὴν Ὑπεριορδάνια, ἕνα γράμμα του πρὸς κάποιον Ζήωνα, ἐμπορικὸ ἀντιπρόσωπο τοῦ Πτο-

Ὁ διωγμός τῶν Έβραίων ἀπὸ τὸν Ἀντίοχο. Σέ ἀντίθεση μέ τὸν Πτολεμαῖο Β', ὁ Ἀντίοχος Δ', βίαιος, ἄσματος καὶ σκληρός, ἐφήρμοσε σκληρὴ πολιτικὴ ἐναντὶ τῶν Έβραίων. Φανατικὸς εἰδωλολάτρης, δέν ἤθελε νά ἀναγνωρίσει τὸν ἕνα Θεὸ τῶν Έβραίων.

Μιά ωραία άναπαρουσίαση του Λαού της Ίερουσαλήμ

λεμαίου. Σέ αυτό, του άναγγέλλει μιά άποστολή άλόγων καί τήν άφιξη μιās μικρής σκλάβας έπτά έτών. Ο Έβραίος ιστορικός Ίώσηπος, σύγχρονός του αυτοκράτορος Τίτου, περιγράφει τό άντρο του πού σώζεται ως σήμερα καί άποτελεί άρχαιολογικό άξιοθέατο. Πρόκειται γιά ένα φρούριο σκαμμένο στόν βράχο, μέ εισόδους τόσο στενές άνάμεσα σέ τεράστιους όγκους βράχων, ώστε μέ δυσκολία νά μπορή νά περάσει ένας άνθρωπος ή ένα άλογο. Τεράστιες μορφές ζώων είναι σκαλισμένες στόν γρανίτη. Στήν είσοδο του ύπογείου αυτού φρουρίου διαβάζει κανείς τήν έπιγραφή: «ΤοΙήγγα», πού σημαίνει: «Ο Θεός είναι καλός».

Οι «θεοσεβείς» καί θρησκόληπτοι Ίουδαίοι, πού λέγονταν «χασσινίμ», ήσαν αντίπαλοι τών «έλληνιστών». Πρέπει όμως νά σημειωθή, ότι κανείς δέν αντίτάχθηκε στόν Άλέξανδρο τό 322 π.Χ. Φαίνεται ότι καί έδώ, ή παράξενη γοητεία πού άσκούσε ό κατακτητής έπαιξε σημαντικό ρόλο. Διαβάζοντας τόν ιστορικό Ίώσηπο, θυμάται κανείς τόν Βοναπάρτη στόν Ίταλία όπου κάθε του νίκη έμοιαζε μέ έρωτική κατάκτηση.

Στήν περίπτωση όμως του Άλεξάνδρου δέν χύθηκε αίμα εκείνη τήν ήμέρα. Δυό πομπές μόνο, συναντήθηκαν στό περίχωρο τής Ίερουσαλήμ. Η πομπή του Μακεδόνα στρατηλάτη τριγυρισμένου από τό έπιτελείο του καί ή πομπή του άρχιερέως Ίαδοΰα άκολουθούμενου από τόν κλήρο, ντυμένο στό λευκά. Έγινε άνταλλαγή φιλοφρονησεων. Ο Άλέξανδρος «έκλινε τό γόνυ» μπροστά στόν ιερωμένο άντιπρόσωπο του μοναδικού Θεού, ενός Θεού, πού, μέ τήν ιδιότητα τής μοναδικότητός Του προσέγγιζε τόν Θεό τών φιλοσόφων. Σύμφωνα μέ αυτή τήν έκδοχή,

ό Άλέξανδρος μπήκε στην Ίερουσαλήμ, πού οι δρόμοι της ήσαν στρωμένοι μέ άνθη, πρόσφερε θυσία στόν Ίεχωβά, σάν ένδειξη φιλίας πρós τόν περιούσιο λαό καί έντυπωσιάστηκε πού ό προφήτης Δανιήλ είχε προβλέψει τόν θρίαμβό του. Γιά νά έπισφραγισθή αυτή ή συμμαχία άποφασίστηκε, τά παιδιά, πού επρόκειτο νά γεννηθούν εκείνο τόν χρόνο, νά πάρουν τό όνομα του Άλεξάνδρου.

Γιά πολλά χρόνια ή έλληνική κατοχή πέρασε σχεδόν άπαράτηρη στην έβραϊκή Παλαιστίνη. Τά μόνα σημεία αυτής τής κατοχής ήταν τό πέρασμα στρατιωτών μέ περικεφαλαία καί κοντό χιτώνα, ή ή εμφάνισις ειρηνικών ταξιδωτών, πού μιλούσαν έλληνικά καί πού είχαν έλθει γιά νά ιδρύσουν ένα έμπορικό σταθμό ή άκόμη μηχανικοί, πού φρόντιζαν νά κατασκευάζουν δρόμους (χωρίς οι κάτοικοι νά φαντάζονται ότι αυτό είχε στρατηγική σημασία) ή νά άνοίγουν πηγάδια. Μιά άλλη ένδειξις αυτής τής κατοχής ήταν τό πλήθος τών έλληνικών πλοίων σέ όλα τά λιμάνια.

Είναι γνωστό, ότι στόν δρόμο του, σέ όλο τό διάστημα τής έκστρατείας του, ό Άλέξανδρος ίδρυε πόλεις, πού άλλες έσβησαν από τήν άρχή, άλλες όμως γνώρισαν μεγάλη άνθισις, όπως ή Άλεξάνδρεια. Ο Άλέξανδρος άπέφυγε όμως νά κτίσει πόλεις στην Ίουδαία. Η πρώτη πόλις πού ίδρυσε στην Παλαιστίνη, ήταν πέρα από τόν Ιορδάνη σέ ένα πλάτωμα πού δέσποζε στόν ποταμό. Η ίδια αυτή πόλις, χρησίμευε ως άσυλο στους Χριστιανούς κατά τήν διάρκεια τής πολιορκίας τής Ίερουσαλήμ από τόν Τίτο.

Μετά τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ δυναστεία τῶν Πτολεμαίων ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ. Ἡ Ἱερουσαλὴμ γνῶρισε τότε ἑλληνες στρατιῶτες, πού εἶχαν πάψει νά εἶναι ἀπλῶς αἰνιγματικά πρόσωπα καί εἶχαν γίνει ἐχθροί. Ἐπειτα ὁ αἰγυπτιακός στρατός ἐμφανίσθηκε ξαφνικά μιά ἡμέρα τοῦ Σαββάτου, πράγμα, πού ἐξηγεῖ τὸ γεγονός γιατί δέν ὑπῆρξε σχεδόν καθόλου ἀντίστασις. Μερικὲς χιλιάδες Ἑβραῖοι μεταφέρθηκαν τότε στὴν Αἴγυπτο, οἱ περισσότεροι στὴν Ἀλεξάνδρεια.

Γρήγορα, ὅμως, μετὰ τίς σκοτεινὲς αὐτὲς ἡμέρες ἤλθαν πάλι οἱ καλές. Ἡ ἑλληνικὴ παρουσία ἐγίνε πάλι σιγὰ - σιγὰ ἀνώδυνη καί οἱ αἰχμάλωτοι, πού δέν ἀργησαν νά ἐλευθερωθοῦν, ἴδρυσαν στὴν Ἀλεξάνδρεια τὴν λαμπρότερη ἐστία τῆς Διασπορᾶς κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ Πτολεμαίου, τοῦ μεγάλου βασιλέως. Ὁ ἀρχιερεὺς, μὲ τὸν τίτλο τοῦ ἐθνάρχου, διοικούσε τὴν Ἰουδαία. Ἡ παρουσία τοῦ κατακτητοῦ ἦταν αἰσθητὴ στοὺς Ἑβραῖους μόνον ἀπὸ τοὺς βαρεῖς φόρους ὑποτελείας.

Ἀργότερα οἱ Σελευκίδες διαδέχθηκαν τοὺς Πτολεμαίους. Τότε ἐγίνε ἀντιληπτὴ στὴν Ἰουδαία μιά ἄλλη πλευρὰ τῆς ἑλληνικῆς κατοχῆς, στὰ πρόσωπα τῶν νέων κυρίων τῆς Ἀντιόχειας. Οἱ Σελευκίδες ἦσαν καθαρά πολέμισται. Ὁ Ἀντίοχος Δ΄ ὑπῆρξε ὁ χειρότερος τῶν τυράννων. Ἡ μνήμη του ἐμείνε καταραμένη στὴν ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ.

Ἀπὸ τίς πρώτες ἡμέρες τῆς βασιλείας τοῦ Ἀντιόχου Δ΄ ἐγίνε φανερό γιὰ τὸ Ἰσραὴλ, ὅτι ὁ κατακτητὴς δέν ἦταν ὁ φίλος, ὅπως ἄλλοτε ὁ Κύρος, πού εἶχε ἀπελευθερώσει τοὺς αἰχμαλώτους τῆς Βαβυλώνας καί εἶχε βοηθήσει νά ἀνεγερθῇ καί πάλι ὁ Ναός τῆς Ἱερουσαλὴμ. Τὸ χάσμα μεταξύ «ἐλληνιστῶν» καί «χασσιντίμ» ἐγίνε ἀκόμη μεγαλύτερο. Οἱ «ἐλληνισταί» γιὰ νά ὑποστηρίξουν τὸν Ἀντίοχο Δ΄, χρειάσθηκαν τώρα ἄλλα ἐπιχειρήματα. Ἦταν φανερό ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἕνα κτήνος, ἕνα μέθυσο, πού λάτρευε μόνον τὸ χρῆμα. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἀντιπροσώπευε τὴν Ἑλλάδα ἐπρεπε νά τὸν ὑποστηρίξουν.

Οἱ «ἐλληνισταί» ἐπιδόκιμασαν λοιπὸν τὸν Ἰάσονα, ὁποῦ δὲν ἔλαβε ἀποφάσισε νά προκρίσῃ τὴν Ἱερουσαλὴμ μὲ ἕνα γυμναστήριο, ἀπαραίτητο στοιχεῖο τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Σὲ λίγο οἱ νέοι τῶν μεγάλων οἰκογενειῶν ἔδωσαν τὸ παράδειγμα καί ἐμφανίσθηκαν στὸ στάδιο ἐντελῶς γυμνοὶ φορώντας μόνον τὸ περρωτὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἑρμοῦ. Ὁ Ἰάσων εἶχε δώσει ἐντολὴ νά κατασκευασθοῦν αὐτὰ τὰ καλύμματα τῆς κεφαλῆς καί νά ἀνεγερθῇ μαρμάρينو ἀγαλμα τοῦ Θεοῦ.

Αὐτοὶ οἱ νέοι ἐμοιάζαν περισσότερο ἐπιπόλαιοι παρά κόλακες. Ὁ ἀττικισμός ἦταν μιά κενοδοξία, πού εἶχε πολὺ διαδοθῇ καί ἐπρόκειτο νά διατηρηθῇ γιὰ πολὺ. Οἱ «ἐλληνισταί», ἀγνώοντας ὅτι ἡ ποίησις τοῦ Βιβλίου τοῦ Ἰωβ καί οἱ Ψαλμοὶ ἀξίζουν ὅσο καί οἱ στίχοι τοῦ Ὁμήρου, συνήθιζαν νά ἀπαγγέλλουν στίχους τῆς Ὀδύσσειας ἢ τοῦ Ἀριστοφάνη. Ἐδιναν στὰ παιδιὰ τους ὀνόματα ἐλληνικά, π.χ. Ζήνων, Ἀλέξανδρος, Ξανθίας, κ.λπ. Οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου δέν τοὺς φόβιζαν, ὅπως τὰ εἰδῶλα τῶν Χαλδαίων μὲ τίς τερατώδεις μορφές.

Μέσα στὸν ἀτμὸ τῶν λουτρῶν, οἱ νέοι σαπούνιζαν τὸ σῶμα τους, ἔτριβαν τὴν πλάτη τους, ξεπλένονταν καί τέλος ἔαπλωναν στὴν σκιά τῶν προπυλαίων καί ἐκεῖ κουβέντιαζαν: «Ξανθία, θά ἐπρεπε νά ὑψωθῇ ἀκόμη λίγο αὐτός ὁ τοῖχος νά μὴ μᾶς βλέπουν οἱ περαστικοί».

«Πρέπει νά παραδεχθεῖς, Δῆμε, ὅτι ἐδῶ καί λίγο καιρὸ ἡ πόλις γέμισε ὄχλο».

«Ναί... καί ἀπὸ ἀναιδεῖς. Δέν τοὺς ἀκουσε προηγουμένως, ὅταν γυμναζόμαστε στὴν παλαιάστρα, πού μᾶς ἀποκάλεσαν «περιτετημένους»».

«Λένε γιὰ κάποια αἰσθητικὴ ἐγχείρησι, πού θά καταγοῦσε αὐτὸ πού μᾶς ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες».

«Τὸ σκέφθηκα καί ἐγώ, ἀλλὰ διστάζω. Εἶναι καλὸ γιὰ ἕνα Ἑβραῖο νά ἀρνεῖται τὴν περιτομή; Ἀ, ξέχασα. Ὁ Ἀγάθων μοῦ στέλνει νέα του. Ἡ ζωὴ στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸν ἔχει ἐνθουσιάζει. Θέλει νά ἐγκατασταθῇ ἐκεῖ. Φαίνεται ὅτι ἡ Ἱερουσαλὴμ, συγκρινόμενη μὲ τὴν πόλη αὐτὴ τοῦ φωτός, μοιάζει μὲ χωριό».

Ὁ Ἀλέξανδρος, ἀκόμη ἰδρωμένος κάτω ἀπὸ τὴν χλαμύδα του, λέει:

«Μάθετε τὰ τελευταῖα νέα τοῦ Ἰάσονος; Ἐπέτυχε ἀπὸ τὸν Ἀντίοχο νά γίνωμε ὅλοι ἐμεῖς οἱ κάτοικοι τῆς Ἱερουσαλὴμ, πολῖτες τῆς Ἀντιόχειας. Ὅπως εἴμαστε λοιπὸν ἀπὸψε, κάτω ἀπὸ αὐτὰ τὰ προπύλαια, εἴμαστε συγχρόνως Ἑβραῖοι καί Ἕλληνες».

«Αὐτὸς ὁ Ἰάσων εἶναι πραγματικά κάθαρο, εἶναι ὁ μὲς σπουδαῖος».

Ἐνα κύμα ἀλλεπαλλήλων μεταναστεύσεων συνέδεε τὴν Παλαιστίνην μὲ τὴν πρωτεύουσα τῶν Πτολεμαίων, τὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦταν νέα πόλις. Ὁ Ἀλέξανδρος τὴν εἶχε κτίσει σὲ μιά λωρίδα γῆς, πού χωρίζε τὴν λίμνη Μαρεώτιδα ἀπὸ τὴν θάλασσα. Ποτισμός μὲ τὸν ὀρθολογισμό τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ δασκάλου του, εἶχε συλλάβει τὸ σχέδιο μίας πόλεως, μὲ δρόμους πού τέμνονταν καθέτως καί ἀνέθεσε στὸν ἀρχιτέκτονα τοῦ Δεινοκράτη νά τὸ ἐκπονήσῃ. Αὐτὸς ὁ νεωτερισμὸς εἶχε πολὺ συζητηθῇ ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες: «Αὐτοὶ οἱ φαρδεῖς καί ἴσιοι δρόμοι εἶναι θαυμάσιοι γιὰ τὴν κυκλοφορία μὲ ἀμάξι. Ποτέ δέν θά ὑπάρξῃ ἐκεῖ ὁ συνωστισμὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ὅμως τί γίνεται μὲ τὴν ζέστη καί τὸν ἥλιο; Στὰ θερμὰ αὐτὰ κλίματα ὅλες οἱ πόλεις ἔχουν στενοὺς καί μικροὺς δρόμους, σωστό λαβύρινθο, γιὰ νά διατηρεῖται κάποια δροσιά. Κοιτάξτε τὴν Ἀντιόχεια καί τίς Θήβες».

«Αὐτὸ ὅμως, ἀγαπητέ συνάδελφε, ἐξουδετερώνεται μὲ τὰ ρεύματα τοῦ ἀέρος ἀπὸ τὴν λίμνη πρὸς τὴν θάλασσα καί ἀντιστρόφως. Ἀνάλογα μὲ τὴν ὥρα, πάντοτε φυσᾷ ἄνεμος. Ἐπειτα ἡ ὁμορφιά. Σκεφθῆτε τὴν ὁμορφιά. Σὲ ἕνα δρόμο τῆς Ἀντιόχειας — ἡ ἄλλου — τὸ βλέμμα σταματᾷ πάντοτε ἐπάνω σὲ ἕνα τοῖχο, ἢ σὲ ἕνα κατάστημα ἢ δέν ξέρω τί ἄλλο. Στὴν Ἀλεξάνδρεια ὅμως ἀπλώνεται ὡς τὸ γαλάζιο τῆς θάλασσας, τῆς λίμνης, ἢ τοῦ οὐρανοῦ».

Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦταν μιά νέα πόλις, μιά σύγχρονη πόλις, τὸ κέντρο τῆς νεότητος τοῦ κόσμου, τὴν στιγμή πού ὅλες οἱ ἄλλες ἐδειχναν σημεῖα γεροντισμοῦ: ἡ Ἀθήνα, τὰ Σοῦσα, ἡ Βαβυλών, ἡ Ἱερουσαλὴμ, οἱ Θῆβες. Ὁ μετανάστης τῆς Παλαιστίνης, βλέποντας ἀπὸ τὸ πλοῖο νά προβάλλῃ ἀπὸ μακριὰ ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἐνοιώθε τὴν ἴδια συγκίνηση μὲ τὸν μετανάστη τοῦ 19ου αἰῶνα, πού ἀποβιβάζοταν στὴν Νέα Ὑόρκη.

Αὐτὴ ἡ ἐντύπωση ἦταν πραγματικά καταπληκτικὴ, ἀν ὁ ταξιδιώτης θά ἐφθανε νύχτα στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἀπὸ μακριὰ, ἀπὸ ἀπόσταση τριάντα περίπου μιλίων ἀπὸ τὴν ἀκτὴ, οἱ ἐπιβάτες τοῦ πλοίου διέκριναν ἕνα φῶς. Ἐνας ναύτης ἔλεγε: «Ὁ φάρος τῆς Ἀλεξανδρείας». Αὐτὸ τὸ ἄστρο μὲ τὴν σταθερὴ λάμψη, γινόταν σὲ λίγο μιά ζωντανή φλόγα. Στὴν κορυφὴ τοῦ πύργου, ὕψους ἑκατὸ περίπου μέτρων, ἔκαιγε συνέχεια μιά φωτιά ἀπὸ τὴν δύση τοῦ ἡλίου ὡς τὴν αὐγὴ. Ἀραβες χρονικογράφοι ἀναφέρουν, ὅτι αὐτὴ ἡ φωτιά ἔκαιγε μπροστὰ σὲ κοῖλα κάτοπτρα, πού ἀντανάκλουσαν τὴν λάμψη τῆς.

Ὁ φάρος ὑψωνόταν στὴν ἀκρὴ τῆς νησίδας Φάρου, πού συνδεόταν μὲ τὴν ξηρὰ μὲ ἕνα ἐπίχωμα μήκους ἐνός χιλιομέτρου. Δέσποζε στὸ λιμάνι, τὸ πῖο πολυσύχναστο τῆς Μεσογείου. Μιά διώρυγα συνέδεε τὰ νερά τῆς λίμνης μὲ τὴν θάλασσα καί τὰ πλοῖα ἐμοιάζαν νά πλέουν μέσα στὴν πόλη.

Στήν προκυμαία, τόν Έβραϊο μετανάστη περίμενε πάντοτε κάποιος μακρινός συγγενής ή φίλος. Ή πρώτη διαπίστωση του μετανάστη ήταν ότι σέ αυτή τήν πόλη δέν μιλούσαν παρά μόνο ελληνικά. Έλληνικά, ανάμικτα μέ έβραϊσμούς, πού θά έπρεπε πολύ γρήγορα νά μάθη.

“Αρκεσαν τρείς γενεές γιά νά ξεχάση ο Έβραϊός τήν γλώσσα του καί τά έβραϊκά νά θεωρούνται μόνο γλώσσα τής Έκκλησίας σέ σημείο πού χρειάσθηκε νά μεταφρασθῇ ή πεντάτευχος στό ελληνικά. Αυτή ή μετάφρασις τών Έβδομήκοντα (έγινε από έβδομήντα λογίους κατά διαταγήν του Πτολεμαίου) έκανε γνωστή τήν Βίβλο στους λαούς, πού ως τότε τήν άγνοούσαν.

“Επειτα ο συγγενής ή ο φίλος οδηγούσε τόν μετανάστη στήν έβραϊκή συνοικία, μία από τίς μεγαλύτερες καί πλουσιότερες τής πόλεως. Βρισκόταν στήν ανατολική πλευρά τής, πρός τόν Ίππόδρομο. Δέν διέφερε σέ τίποτε από τίς άλλες συνοικίες, τής τεράστιας πόλεως (χρειάζονταν παραπάνω από τέσσερις ώρες γιά νά κάνη κανείς τόν γύρο τής) έκτός από τίς συναγωγές τής, πού ξεχώριζαν από ένα στύλο (αυτός ο στύλος ή ιστός αντικαθιστούσε τόν «ύψηλό τόπο», όπου, σύμφωνα μέ τόν Νόμο, έπρεπε νά κτίζεται ο οίκος του Θεού) από τίς χαραγμένες έπτάφωτες λυχνίες, όπου πουλούσαν ψωμί καί κρέας σύμφωνα μέ τίς Έντολές.

Ο νεοφερμένος άκουγε προσεκτικά τίς συμβουλές του «παλιού» σέ ένα από τά νεόκτιστα αυτά σπιτία, όπου τίποτε δέν θύμιζε τήν πατρίδα.

“Εδώ, ή είδωλολατρία επικρατεί παντού. Πρόσχε τήν αυτιά σου, τά μάτια σου καί τήν καρδιά σου, μήπως ή είδωλολατρία σέ προσελκύση καί σέ διαφθείρη. Πρόσχε τούς εύφραδείς ρήτορες. Δέν είναι όλοι Έλληνες. Πολλοί από αυτούς είναι Έβραϊοι. Τί δέν θά έδιναν γιά νά φαίνονται Έλληνες; Μείνε σταθερός στήν πίστη σου. Ακολούθησε πιστά τήν Πεντάτευχο, τώρα μάλιστα πού βρίσκεσαι σέ ξένη χώρα, μακριά από τήν πόλη του Δαβίδ, πού σου μετέδιδε τήν δύναμή του, μακριά από τόν Ναό καί τίς θυσίες του. Νά προσέχης, όμως, στίς έκδηλώσεις τής πίστώς σου καί στον έβραϊκό τρόπο τής ζωής σου. Γιατί εδώ, παρά τά φαινόμενα μās «έχουν στό μάτι» καί μεταχειρίζονται όλα τά μέσα γιά νά μās συκοφαντήσουν. Φθάνει μία σπιθα γιά νά ανάψη φωτιά. Φυλάξου από τήν ήδονή. Σέ παραμονεύει σέ κάθε γωνιά του δρόμου».

«Φυλάξου από τήν ήδονή...».

“Ενας Έβραϊός από τήν Ίερουσαλήμ, έστω καί έξελληνισμένος, στήν Αλεξάνδρεια, ήταν σάν νά έχανε τήν ήθική προστασία του περιβάλλοντός του. Ή ήθική αυτή κινδύνευε τώρα μέσα σέ μία κοινωνία, πού θά μπορούσε νά συγκριθῇ μέ αυτή πού ονομάζομε σήμερα «άνεκτική». Ήταν ύποταγμένη σέ δυο θεότητες: τόν Έρμη καί τήν Αφροδίτη, τό χρῆμα καί τήν ήδονή. Μόλις νύχτωνε, ή πορνεία άπλωνόταν σέ όλη τήν πόλη. Θά έλεγε κανείς, ότι όλες οι χώρες πού είχε άλλοτε κατακτήσει ο Αλέξανδρος, είχαν στείλει στήν Αλεξάνδρεια τίς ωραιότερες, τίς πιό έντυπωσιακές γυναίκες τους. Δέν είχε παρά νά διαλέξη κανείς ανάμεσα στίς γυναίκες τής Αίθιοπίας, μέ τό μελαμψό δέρμα, τίς Βαβυλώνιες, όπως ακριβώς τίς περιγράφει ο προφήτης Ίεζεκιήλ, μέ τό προκλητικό τους γέλιο, τό μπρούτζινο δέρμα τους, καί τέλος τίς γυναίκες του Ίράν, τίς ωραιότερες από όλες, μέ τό κατάλευκο δέρμα.

Αυτές οι χαρές ήταν ο κλήρος όλων τών λιμανιών, στήν Αλεξάνδρεια όμως όλα ήταν έκλεκτότερα. Ο ταξιδιώτης μπορούσε εύκολα νά άντιληφθῇ ότι βρισκόταν σέ μία έκλεπτυσμένη πόλη, πού είχε δεχθῇ — χωρίς νά τό συνειδητοποιῇ — μαθήματα από τήν Αθήνα. Αυτές

τίς ήδονές, αυτά τά θέλγητρα, τά έβλεπε κανείς καί τήν ήμέρα άποτυπωμένα στό μαρμάρινα αγάλματα, πού ήσαν τόσα πολλά στήν Αλεξάνδρεια, όπως περίπου καί στήν Αθήνα. Ακριβώς, όπως μπροστά στό άγαλμα του Έρμη στήν Ίερουσαλήμ δέν έννοιωθε κανείς καμιά διάθεση γιά είδωλολατρία, αλλά μάλλον ένα είδος συμπάθειας καί έξαιρετικά έπικίνδυνης συνεισφοράς. Όλα αυτά τά αγάλματα «εβαζαν σέ σκέψεις» πού δέν ήσαν σοβαρές, αλλά άνεύθυνες καί έπιπόλαιες. Αυτοί οι θεοί ήσαν άνδρες καί γυναίκες όμοιοι μέ τούς κοινούς θνητούς, μόνο πού ήσαν τελειότεροι καί ωραιότεροι. Αυτό ακριβώς ήταν τό θέλγητρο τής «λαμπρής είδωλολατρίας» τών Έλλήνων, όπως λέει ο Ρενάν, καί ακόμη θελκτικότερο γιατί έμοιαζε μέ παιχνίδισμα τής σκέψης. Ποιός αλήθεια πίστευε πραγματικά στήν δύναμη του Διός, του Έρμη ή τής Αφροδίτης;

Υπήρχαν πειρασμοί άλλου είδους, πού έντυπωσίαζαν πολύ περισσότερο τά καλλιεργημένα πνεύματα τής έβραϊκής παροικίας, όπως τά 400.000 έργα τής περιφήμης βιβλιοθήκης. Όλο τό ελληνικό πνεύμα συγκεντρωνόταν. Μπορεί κανείς νά φαντασθῇ ένα νεαρό καλλιεργημένο μετανάστη, πού οι γνώσεις του όμως περιορίζον-

Ο Φάρος τής Αλεξάνδρειας σέ ένα παλιό σχέδιο

ταν στήν μελέτη τῶν Γραφῶν, σέ στοιχειώδεις γνώσεις ἱστορίας καί σέ λίγα νομικά, νά ἀνακαλύψῃ ξαφνικά τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἐπίκουρο, τὸν Ἀριστοτέλη. Ἀπορεῖ — καί ἔχει τόσες ἄλλες ἀπορίες — ὅταν ἀνακαλύπτῃ, ὅτι ἡ ἐννοία ἐνὸς μοναδικοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀποκλειστικά ἑβραϊκή, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν κατέκτησαν αὐτὴ τὴν ἐννοία «ἐξ ἀποκαλύψεως», ἀλλὰ μόνο μέ τὴν δύναμη τοῦ πνεύματός τους, μέ αὐτὸ πού ὀνομάζεται «διαλεκτική». Αὐτὴ ἡ ἀνακάλυψις, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸν ταπεινώνει, ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸν κολακεύει, γιατί διαπιστώνει ὅτι τὸν μονοθεϊσμό του, πού κρίθηκε τόσες φορές βάρβαρος, τὸν συμμερίζονται ὕψηλά πνεύματα. Ἡ ἑβραϊκὴ θρησκεία εἶναι ἀξιόλογη θρησκεία, γι' αὐτὸ μπορεῖ νά εἶναι, πρέπει νά εἶναι, θρησκεία παγκόσμια, θρησκεία πού θά ἦταν καί φιλοσοφικό σύστημα. Στὸ κάτω - κάτω μήπως ὁ Μωυσῆς δὲν ἐζήσε πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα; Ποιὸς ξέρει ἂν ὁ Πλάτων προτοῦ συλλάβῃ τὸ φιλοσοφικό σύστημα του δὲν εἶχε γνωρίσει τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Μωυσέως;

Μέ τὸν τρόπο αὐτὸ, γεννήθηκε ἡ φιλοδοξία στοὺς Ἑβραίους τῆς Ἀλεξανδρείας νά ἀνακαλύψουν κάποια σχέση ἀνάμεσα στὸν Ἰουδαϊσμό καί τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία. Αὐτὸ ἦταν τὸ ἔργο τῆς ὀνομαζομένης Ἑβραϊκῆς Σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου διακρίθηκε ιδιαίτερα τὸ ὄνομα τοῦ Φίλωνος.

Ἐνῶ ὁ ἐξελληνισμός ἐγίνε δεκτός ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους τῆς Ἀλεξανδρείας, μέ τὴν πραγματικὴ, οὐσιαστικὴ, πνευματικὴ τοῦ ἐθνίου, στήν Παλαιστίνη ἐπιβλήσαν μέ τὴν ἐξαπάτηση, τὴν βία καί τὴν μορφή τῆς τυραννίας. Ἡ συνεργασία τοῦ Ἰάσονος μέ τὸν Ἀντίοχο Δ' εἶχε γίνει σκανδαλιστικὴ, ὅχι μόνο γιὰ τοὺς Ἑβραίους, ἀλλὰ ἀκόμη καί γιὰ πολλοὺς «ἐλληνιστάς». Ὁ ἀρχιερεὺς ἐφθάσε σέ σημεῖο νά στείλῃ στὴν Τύρο, ὅπου ἐπρόκειτο νά γίνουν ἀγῶνες, ἓνα σημαντικό ποσό γιὰ νά προσφέρῃ θυσία στὸν Δία. Οἱ ἀπεσταλμένοι του, ὅμως, μετανόησαν τὴν τελευταία στιγμή καί φρόντισαν αὐτὸ τὸ ποσό νά μὴ δοθῇ γιὰ τὴν θυσία στὸν Δία, ἀλλὰ νά χρησιμεύσῃ γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῶν βασιλικῶν τριήρων.

Παρά τὸν ζήλο ὅμως τοῦ Ἰάσονος ὁ Ἀντίοχος ἐβρίσκε, ὅτι τὸ ταμεῖο του δὲν εἶχε ἀρκετὰ ὀφέλη. Τέλος ἐπαναλήφθηκε ἡ ἴδια ἐκείνῃ σκηνή, ὅπως τότε πού ὁ Ἰάσων ἀντικατέστησε τὸν Ὠνία. Αὐτὴ ἡ ἐπανάληψις τῆς σκηνῆς θά μπορούσε θαυμάσια νά χρησιμεύσῃ γιὰ θέμα κωμῆδας.

Ὅπως ὁ Ὠνίας εἶχε τὸν Ἰάσονα γιὰ νά συγκεντρῶνῃ τοὺς φόρους, ὁ Ἰάσων εἶχε τὸν Μενέλαο. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ Μενέλαος, ἐφθάσε μιά μέρα στὴν Τύρο μέ ὄσους φόρους μπόρεσε νά ἀποσπᾷ ἀπὸ τὴν Ἰουδαία. Ὁ Ἀντίοχος ὅμως βρῆκε τὸ ποσό πολὺ μικρό.

«Μόνο αὐτὰ ἔφερες; Τί κάνει λοιπὸν ὁ Ἰάσων;»

«Αὐτὸ ἀναρωτιέμαι κι ἐγώ».

«Θά σᾶς στείλῳ δικό μου διοικητή».

«Υπάρχει κίνδυνος γιὰ ἐξέγερση. Ὅχι, ἔχε μου ἐμπιστοσύνη. Σοῦ εἶμαι ἀφοσιωμένος καί ξέρω πού βρίσκεται τὸ χρήμα».

«Ὁ Μενέλαος ἢ ὁ Ἰάσων; Τί μ' ἐνδιαφέρει; Θέλω, ὅμως μιά ἐγγύηση ἐκ μέρους σου. Ὁ Ἰάσων μοῦ εἶχε δώσει ἑκατὸν πενήντα τάλαντα».

«Θά ἔχεις τὰ διπλά».

Ὁ Ἰάσων παραμερίσθηκε. Χρειάστηκε νά καταφύγῃ στὴν χώρα τοῦ Ἀμμόνων. Ὁ Ὠνίας ἔμεινε στὴν Ἱερουσαλὴμ καί τριγύριζε στὸν Ναό.

Ὁ Μενέλαος, μέ τὴ σειρά του, φόρεσε τὴν μήτρα. Μποροῦμε νά φαντασθοῦμε τὴν ψυχικὴ κατάσταση ἐνὸς ἀνθρώπου, πού ὑποσχέθηκε στὸν κύριό του τὸ τεράστιο

ποσὸ τῶν τριακοσίων τάλαντων, πού ἔπρεπε νά βρῇ ὁπωσδήποτε στὸν καθορισμένο χρόνο. Οἱ φόροι θά τοῦ ἐδιναν ἓνα μέρος τοῦ ποσοῦ. Τὸ ὑπόλοιπο ὅμως; Ἐμενε ὁ θησαυρὸς. Αὐτὸς ὁ θησαυρὸς πού ὁ Ἰάσων δὲν εἶχε τολμήσει νά ἀγγίξῃ. Νά λοιπὸν ὁ Μενέλαος στὸ ὑπόγειο ὅπου εἶναι φυλαγμένοι ὁ θησαυρὸς. Ὁ ἀδελφός του Λυσίμαχος τὸν ἀκολουθεῖ καί κρατᾷ τὴν δάδα.

«Τί λές Λυσίμαχε;»

«Υπάρχει χρυσάφι τουλάχιστον γιὰ πεντακόσια τάλαντα».

«Ξέρεις κανέναν ἐχέμυθο χύτη;»

«Γιὰτὶ νά λυώσωμε τὸ χρυσάφι; Πάντοτε χάνεται χρυσάφι στὸ χύσιμο. Ὁ Ἀντίοχος θά προτιμήσῃ τὰ σκευῆ ὅπως εἶναι».

Μιά νύχτα ἐνῶ ὁ Μενέλαος ὑποκρινόταν ὅτι διαβάζει ἥσυχά στὸ διαμέρισμά του, ὁ ἀδελφός του μέ μερικοὺς ἐμπίστους ἔβαλε χέρι στὸν θησαυρὸ. Σέ λίγο ὅμως ἀνοίξε ἡ πόρτα τοῦ Μενελάου. Ἦταν ὁ Λυσίμαχος:

«Μᾶς εἶδαν!»

«Ποιὸς; Ποιὸς μᾶς εἶδε, ποιὸς;»

«Ὁ Ὠνίας».

«Ναί, αὐτὸς ἦταν. Μᾶς καταράσθηκε μάλιστα».

Ἐπειτα ἀπὸ λίγες ἡμέρες βρέθηκε τὸ πτώμα τοῦ Ὠνία μαχαιρωμένο στὸν πρόναο. Γρήγορα ὅμως κυκλοφόρησε ἡ ἀλήθεια στὴν Ἱερουσαλὴμ. Ὁ Μενέλαος ἀναγκάστηκε νά κλεισθῇ σέ ἓνα ἀπόμερο μέρος τοῦ Ναοῦ. Ὁ ἀδελφός του, ὅμως, ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τὸ πλῆθος στά προπύλαια. Τότε τὸ πλῆθος ὤρμησε πάνω του καί τὸν θανάτωσε. Ὁ Ἀντίοχος ἐπενέβη. Ὁ στρατὸς του μῆλκε στὴν Ἱερουσαλὴμ καί σκόρπισε τὸν θάνατο. Κατέλαβε καί τὸν Ναό, ὅπου ὁ Ἀντίοχος ἔστησε ἀγαλμα τοῦ Διός.

Ἀκολούθησαν ἡμέρες τρόμου. Ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐρημώθηκε. Κανένας θόρυβος, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βήματα τῶν στρατιωτῶν καί τῆς κραυγῆς τῶν δυστυχημένων πού ἐσφάζαν οἱ ἄνδρες τοῦ Ἀντιόχου. Οἱ στρατιῶτες ἐξευτέλιζαν τοὺς Ἑβραίους, τοὺς ἀνάγκαζαν νά δοκιμάσουν χοιρινὸ κρέας, νά προσκυνήσουν ἓνα τολμρὸ σύμπλεγμα τοῦ Διόνυσου. Ἀκόμη καί οἱ «ἐλληνισταί» κρύβονταν, ἐκτὸς ἀπὸ μερικοὺς πού πῆγαιναν ἐδῶ κι ἐκεῖ ἐπαναλαμβάνοντας: «Ἄν εἴσαστε λογικοί... Ἄν μᾶς εἶχατε ἀκούσει».

Ὁ Ἀντίοχος ἦταν τώρα ἀποφασισμένος νά ἐξαλείψῃ τὴν βαθύτερη αἰτία τῆς ἐβραϊκῆς ἀδίαλλαξίας, πού πίστευε ὅτι εἶναι ἡ θρησκευτικὴ τους πίστις. Δὲν ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα γυμναστήριο ἢ γιὰ μιά ἐλληνικὴ παιδεία, πού πίσω της θά κρυβόταν ἡ ἐβραϊκὴ νοοτροπία, ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη νά ἐπιβάλλῃ σέ ὅλους, μέ τὴν βία, τὴν ἐλληνικὴ θρησκεία καί διδασκαλία. Γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ ἔστειλε σέ ὅλη τὴν Ἰουδαία στρατιῶτες καί ἱερεῖς γιὰ νά θέσουν τὴν ἐλληνικὴ σφραγίδα σέ κάθε πόλη καί σέ κάθε χωριό. Ὁ Ἀντίοχος νόμιζε, ὅτι γιὰ νά τὸ ἐπιτύχῃ ἀρκοῦσε ἓνας βωμὸς καί μιά θυσία, πού ὅλος ὁ λαὸς ἦταν ὑποχρεωμένος νά παρακολουθήσῃ ἐπὶ ποινὴ θανάτου.

Νά, ὅμως, πού σέ μιά κωμόπολη, ἡ ὁποία βρίσκεται μετὰ τοῦ Ἱερουσαλὴμ καί θαλάσσης, ἓνας γέρος ἱερεὺς, ὁ Ματθαθίας ἀρνεῖται νά θυσιάσῃ στὸν Δία. Οἱ πέντε γιοὶ του τὸν ἀκολουθοῦν. Ξεσπᾷ μιά σύγκρουσις. Ἐνας Σῦρος ἀξιωματικὸς σκοτώνεται, ἔπειτα ἓνας «ἐλληνιστής». Ὁ Ματθαθίας καί οἱ δικοὶ του καταφεύγουν στὰ βουνὰ καί ἀρχίζουν νά συγκεντρώνουν μερικοὺς ἀνυπότακτους.

Ἐνας ἀπελευθερωτικὸς πόλεμος ἄρχισε. Τελειῶσε εἰκοσι πέντε χρόνια ἀργότερα μέ τὸν ἀφανισμό τῶν διαδόχων τοῦ Ἀντιόχου Δ'. Ἦταν ὁ ἥρωϊκὸς πόλεμος τῶν Μακκαβαίων.

JEAN RIVERAIN

Απόσπασμα του πίνακα «Η ταφή του κόμητος Όργκαθ»

EL GRECO

καί μιά συζήτηση για την καταγωγή του

Στό τεύχος 89 του περιοδικού «Τομές» δημοσιεύτηκε η απόπειρα που ακολουθεί, με τό παρακάτω εισαγωγικό σημείωμα:

Οι «Τ», πιστές στην αρχή του καλοπροαίρετου διαλόγου, δημοσιεύουν σήμερα τόν αντίλογο στό άρθρο του Ήλια Πετρόπουλου (βλέπε τεύχος 87).

Έπ' ευκαιρία θά θέλαμε νά σημειώσουμε λίγα λόγια για την αντίδραση πού προκάλεσε τό κείμενο. Από πολλά γράμματα πού λάβαμε καί προφορικές κρίσεις φίλων καί αναγνωστών, βγαίνει τό συμπέρασμα, ότι όλοι πήραν άρνητική θέση άπέναντι στό άρθρο. Τό άδύνατο σημείο τους, όμως, ήταν ότι όλοι άντέδρασαν συναισθηματικά στό ζήτημα, κανείς όμως δέν μäs έδωσε μιά επιχειρηματολογία κατά του άρθρου καί όλοι έστρέφοντο κατά του προσώπου του συγγραφέα.

Τρία περιοδικά («Ζυγός», «Είκαστικά» καί «Όδός Πανός») δημοσίευσαν σχόλια σύντομα για τό άρθρο. Τά σχόλια ήταν μάλλον άπογοητευτικά — κάτι παραπάνω περιμέναμε, τουλάχιστον από τά δύο πρώτα περιοδικά πού τά κείμενα υπέγραφαν Ιστορικοί της τέχνης — χωρίς νά περιέχουν επιχειρήματα κατά του περιεχομένου του άρθρου.

Τελικά έφθασε στό χέρι μας τό δημοσιευόμενο κείμενο του κ. Ίωσήφ Σιακκή, πού επιλέξαμε νά εκπροσωπήσει την αντίθετη άποψη. Πιστεύουμε ότι τό άρθρο του (έχει δέ ιδιαίτερη σημασία τό γεγονός, ότι ό συγγραφέας είναι Ισραηλίτης στό θρήσκευμα «Έλληνας») περιέχει τεκμηριωμένες άπόψεις πάνω στό θέμα καί έξετάζει τό αντικείμενό του νηφάλια καί επιστημονικά. Δέν θέλουμε νά προσθέσουμε τίποτε άλλο καί αφήνουμε τούς αναγνώστες μας νά βγάλουν άνεπηρέαστα τά συμπεράσματά τους.

Μέ ευχαρίστηση δέχτηκα την πρόταση του περιοδικού ΤΟΜΕΣ νά εκφράσω τίς σκέψεις μου πάνω στα θέματα πού θίγει τό άρθρο του κ. Ήλ. Πετρόπουλου μέ τίτλο «Ό Γκρέκο ήταν Έβραίος;». Προσωπικά έγώ δέν γνωρίζω τόν αρθρογράφο, αντιλαμβάνομαι όμως από τό κείμενό του ότι μάχεται για κάποια ιδανικά στα όποια πιστεύει καί επιθυμία του είναι στην προκείμενη περίπτωση, ν' ανακαλύψει κρυμμένες αλήθειες, ν' αποκαλύψει «ένοχες σιωπές», πού άσφαλώς υπήρξαν, υπάρχουν καί θά υπάρχουν πάντα όσο οι κοινωνίες θά συντηρούνται από τά κατά συνθήκη ψεύδη καί τά μίση. Ίδιαίτερα τόν αντισημιτισμό, αυτή τή διςχιλιόχρονη άρρώστια πού δυστυχώς συνεχίζεται καί στον αιώνα μας κάτω από διάφορα έλατήρια, καλύπτρες καί σκοπιμότητες θρησκευτικών, ναζιστοφασιστικών ή άλλων, έμπνεύσεων καί έμπνεύσεων. Πρίν ξεκινήσω μέ τό θέμα καί έπειδή ό κ. Πετρόπουλος βοηθητικά στις προθέσεις του, άνοίγει μιά σύντομη παρένθεση σχετικά μέ τίς έβραϊκές κοινότητες Μπορντώ, Μπαγιόν καί Ρουέν της Γαλλίας, όφειλω νά παρατηρήσω ότι δέν χρειάζεται ή προσφυγή στην «σεφαραδική παράδοση» πού επικαλείται, δεδομένου ότι υπάρχουν γραπτά μνημεία έβραϊκών παρουσιών στις πόλεις αυτές. Για την πρώτη, από τό 550 μ.Χ., για τή δεύτερη, από την εκεί άφιξη καί εγκατάσταση των Μαρράνων από τίς αρχές του 16ου αιώνα. Στην τρίτη, έχουμε

κατά τους 11ο-12ο αιώνες διωγμούς και σφαγές με την αρχή που κάνει στα 1007 ή 1009 μ.Χ. ο Ριχάρδος, Δούκας της Νορμανδίας και επανεμφάνιση της Ρουέν με οργανωμένη εβραϊκή κοινότητα από το 1380 μ.Χ. "Όσο για την μετά το 1492 επικοινωνία των προσφύγων του Μπορντώ με τους Κονβέρσος ή Μαρράνους της Ισπανίας, αυτό είναι κάτι ιστορικά δεδομένο".

Η κατεστραμμένη από βομβαρδισμούς του 1940 συναγωγή της Ρουέν, ξαναχτίστηκε δέκα χρόνια μετά, από τη μικρή εβραϊκή κοινότητα. Ποιά είναι αυτή η άλλη συναγωγή που βρέθηκε σε σκαψίματα και ποιά έφημερίδα έγραψε για το «σκάνδαλο» που «ξέσπασε»; "Εμείς εδώ δεν ακούσαμε τίποτα...". Επίσης, παράλληλα με το κρίσιμο θέμα, υπάρχουν στο κείμενο απορίες και ερωτήματα σε διάφορα άλλα θέματα, μερικά, των οποίων συνδέονται άμεσα ή έμμεσα μαζί του και η λύση τους θα μπορούσε να έχει πρακτική αξία στο θέμα Γκρέκο. Θα προσπαθήσω να δώσω απάντηση σ' αυτά συμπύσσοντας τα στις ακόλουθες έξι κατηγορίες ερωτημάτων:

Γιατί ο Γκρέκο:

1) Έγκαταστάθηκε στην εβραιούπολη Τολέδο, στην εβραϊκή συνοικία, σε εβραϊκό σπίτι, που βρισκόταν ανάμεσα σε δύο μεγάλες (τέως) συναγωγές;

2) Έζησε με τη Χερόνιμα ντέ λας Κουέβας (πιθανότατα εβραϊκής καταγωγής) και γιατί (καθώς λένε) δεν την παντρεύτηκε ποτέ;

3) Τόν αντίπαθε ο βασιλιάς και τί πληροφορίες είχε γι' αυτόν;

4) Δεν έβαζε ακάνθινο στεφάνι στον Έσταυρωμένο και γιατί ή Ίερή Έξέταση τόν κατηγορήσε (τό 1579) γι' αυτή του την παράλειψη;

5) Δεν ζωγράφιζε ποτέ αίμα; Οι άγγελοί του έχουν φύλα;

6) Έβαζε στα έργα του μερικές περίεργες χειρονομίες και μήπως, καθώς λένε, έχουν αυτοί καββαλιστική σημασία και ανήκε «σε κάποια σέκτα της Καμπάλα»;

Εκτός απ' αυτά, υπάρχουν στην εισαγωγή του άρθρου απορίες και για την ελληνική ιδιότητα του Γκρέκο, για το θρήσκευμά του, για την άρπαγή του λειψάνου του. Θα πούμε δύο λόγια και γι' αυτά, εκτός βέβαια, για το θέμα της καταγωγής, που δεν γνωρίζω κανένα συγγραφέα ν' αμφισβήτησε την ελληνική καταγωγή του Γκρέκο, από την Κρήτη, αμφέβαλλαν μόνο μερικοί αν γεννήθηκε στο Φόδελε ή στην Κάντια (Ηράκλειο). "Αν κανείς έχει αντίρρηση θα πει τη γνώμη του, γιατί δυστυχώς ο άρθρογράφος στις απορίες του δεν δίνει απάντηση, δεν τίς έρευνά, όπως θα μπορούσε κάλλιστα εκεί που βρίσκεται, προσφέρει μόνο αρκετά ύπονοοιμένα, ονομάζοντας «πενιχρά» τα στοιχεία που διαθέτει, ενώ δεν πρόκειται περί στοιχείων, αλλά περί ύπονοιών που δεν λύνουν το πρόβλημα αλλά απλώς το δημιουργούν, τό θέτουν. Θα μπορούσε ο κ. Πετρόπουλος αν έψαχνε, να βρει στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού τη βιβλιογραφία για το Γκρέκο, εκεί και τη σπανιόλικη, όπως γράφει, την «απρόσιτη στο ελληνικό κοινό». "Ας σημειωθεί ότι ο δικός μας Παντελής Πρεβελάκης, πριν σαράντα χρόνια με τα «Βιογραφικά» του στο Γκρέκο, έχει κάνει μία θαυμάσια πρόσβαση στα πιο έγκριτα σχετικά ισπανικά κείμενα των έρευνών του Γκρέκο, Μανουέλ Κοσσίο (Manuel Cossio) του 1908 και 1914 και του Φρανθέσκο ντέ Μπόρχα ντέ Σαν Ρομάν (Francesco De Borja De San Roman) του 1910 και 1927. Πάντως, ως το πώ από τώρα, ότι από την πηνή τους, τα βιογραφικά Γκρέκο και οικογένειάς του δεν είναι πλούσια, όσο κι αν τα γραπτά μνημεία, τα υπάρχοντα, ερευνηθήκαν εξαντλητικά από τους έρευνήτες στα Άρχεϊα του Τολέδο.

Το σπίτι του Γκρέκο στο Τολέδο.

Και τώρα στα ερωτήματα.

Στο πρώτο ερώτημα:

Δέν συμφωνώ ότι το Τολέδο που πήγε ο Γκρέκο στα 1577 ήταν μία εβραιούπολη, μολονότι τότε, «ή εποχή των Καθολικών Βασιλέων είχε περάσει». Δέν υπήρχαν πιά εκεί ούτε συναγωγές, ούτε εβραϊκή συνοικία, ούτε Έβραϊοι.

Τό βασιλικό ζεύγος Φερδινάνδου και Ίσαβέλλας είχε ήδη ασκήσει μία πολιτική σουπερ καθολική. Μέ αίτησους και έγκριση του Πάπα (1.1.1478), εφάρμοσαν στην Ίσπανία την Ίερή Έξέταση (1.1.1481), διόρισαν στα 1483 Γενικό Ίεροεξεταστή τόν εξομολογητή της Ίσαβέλλας, τό Δομινικανό και φοβερό Θωμά ντέ Τορκουεμάδα, ξεπερνώντας σε συχνότητα και ένταση δραστηριοτήτων την Ίερή Έξέταση των πρώτων αιώνων της δημιουργίας της. Κι ενώ αυτή η Όργάνωση είχε ξεκινήσει από γεννησιμιού της ως Έκκλησιαστική, επί βασιλικού ζεύγους, διατηρώντας την πρώτη πατέντα της, εξελίχτηκε και σε όργάνωση πολιτική. Βασική φροντίδα της ή έξορία κάθε Έβραίου από τό ισπανικό έδαφος που δέν δεχόταν να γίνει Χριστιανός, όποτε και θά παρέμενε «άνενόχλητος» δίπλα στους άλλους, από προηγούμενους διωγμούς, Conversos ή Νεοχριστιανούς. Βέβαια, όσοι έφευγαν έχαναν τίς περιουσίες τους. Τά πρώην εβραϊκά σπίτια, ιδιωτικά και κοινοτικά, περιήλθαν στο Ίσπανικό Στέμμα μετά τό Μεγάλο Διωγμό του 1492 ήδη δέ από τά 1487. Η Ίερή Έξέταση περνούσε σε ανάκριση και μετά στα Autodafes όσους Κονβέρσος δέν μαρτυρούσαν εκείνους τους Κονβέρσος που εξακολουθούσαν να ζούν σαν κρυπτοεβραίοι, επισήμως όμως, μετά τό Μεγ. Διωγμό δέν υπήρχε κανένας Έβραϊός στην εβραϊκή Συνοικία του Τολέ-

Η ταφή του Κόμητος Όργκαθ

δου, και τά έβραϊκά σπίτια τά κατοικούσαν πιά Χριστιανοί έλλείπει Έβραίων ένοικιαστών².

Είναι άγνωστο σέ ποιό σπίτι πρωτοκάθησε ό Γκρέκο, πάντως από τό 1583 κατοικεί σ' ένα συγκρότημα κατοικιών ιδιοκτησίας του άνέκαθεν Χριστιανού Δόν Έρρίκου ντέ Άραγκόν, γνωστού ως Μαρκησιού ντέ Βιλιένα (1384-1434), πού είσπράττει τό ένοίκιο. Τριγύρω βρίσκονται ή ένορία του Άγ. Θωμά, δύο Χριστιανικά νοσοκομεία, ή «πρώτη» συναγωγή (δηλ. σκέτο τό άρχιτεκτόνημα), άπέναντι τά σπίτια τά λεγόμενα της γριάς Δούκισσας. Όλοι, λοιπόν, οί περίοικοι είναι Χριστιανοί³.

Στό δεύτερο έρώτημα:

Από τά άρχαία χρόνια μέχρι την εποχή μας οί έξώγαμες σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων υπήρξαν κοινός τόπος άνεξαρτήτως θρησκευματος ή δόγματος, στή δέ Καθολική Ισπανία οί Όρθόδοξοι έθεωρούντο ως αίρετικοί. Η Χερόνιμα ντέ λας Κουέβας ήταν τουλάχιστον τυπικά καθολική, άφου έφερε τό θηλυκό όνομα του Άγίου Έρωνύμου, πού, όπως γνωρίζουμε, υπήρξε ό θεμελιωτής του Χριστιανισμού στή Δύση. Λέω «τυπικά» γιατί, όπως είπα παραπάνω, στήν πρώην έβραιούπολη του Τολέδου, Έβραίοι πιά δέν υπήρχαν και πιθανόν νά ήταν κόρη από Έβραίο γονέα έκχριστιανισθέντα. Άλλα και τό έπώνυμο «Κουέβας», πού σημαίνει ισπανικά σπηλιά, ύπόγειο στοά, κελλάρι (ιταλ. κάβα) δέν φαίνεται καθόλου ως έβραϊκό έπώνυμο⁴. Πάντως ήταν Τολεδάνα. Σ' ένα έγγραφο του 1607, ό γιός της Χερόνιμα από τόν Γκρέκο, Γιώργης - Μανουήλ Θεοτοκόπουλος, φέρεται ως κηδεμόνας του Μανουήλ ντέ Κουέβας, γιού του Τολεδάνου Χουάν ντέ Κουέβας και της Πετρολίνας ντέ Μαντρίδ⁵.

Πιθανώτατα νά πρόκειται γιά συγγενή της Χερόνιμα. Έπόμενως κώλυμα από πλευράς θρησκευματος δέν υπήρχε, δέν παντρεύτηκαν όμως, αυτό φαίνεται από τό Άρχείο Συμβολαιογραφικών Πρωτοκόλλων του Τολέδου, όπου κατά τή δήλωση του γεννηθέντος τό 1578 Γιώργου - Μανουήλ, ή Χερόνιμα, μητέρα του, γράφτηκε ως En Estado De Soltero, δηλαδή ως «άγαμος»⁶.

Τό γιατί δέν παντρεύτηκαν μπορεί νά οφείλεται σέ πολλούς και άγνωστους λόγους, ένας μάλιστα ιστορικός πιθανολόγησε ότι ή Χερόνιμα θά ήταν ήδη παντρεμένη μέ κάποιον άλλον και ότι τό διαζυγίο της θά ήταν μεγάλο και επίπονο πρόβλημα. Αυτό χωρίς καμιά τεκμηρίωση⁷.

Στό τρίτο έρώτημα:

Επειδή ή λέξη «άντιπάθεια» άνάγεται σέ προσωπικούς λόγους του αντιπαθούντος, δέν νομίζω ότι ταιριάζει νά τή χρησιμοποιήσουμε όταν δέν μάς άρέσει ή δουλειά ενός καλλιτέχνη, όπως συμβαίνει στήν προκειμένη περίπτωση. Έκτός άν μεσολαβήσουν και προσωπικοί λόγοι, περιστατικά όμως τέτοια δέν φαίνονται πουθενά στά ιστορικά του Γκρέκο και στίς σχέσεις του μέ Φίλιππο 2ο. Έγκαταλείποντας ό Γκρέκο τή Βενετία, όπου είχε τό εργαστήρι του Τισιανού, πήγε στή Ρώμη και μετά στήν Ισπανία και, φυσικά, στό Τολέδο, όπου σέ λίγα χιλιόμετρα άπόσταση βρίσκόταν ή έδρα του Φίλιππου, ή Μαδρίτη. Φάρος έλξεως και επαγγελματικών επιτυχιών ήταν τό γιγάντιο Έσκοριάλ του Βασιλιά, τό γεγονός της εποχής, σωρεία καλλιτεχνών και δουλευντάδων βρίσκόταν εκεί κι άλλους πρόσμενε ό Φίλιππος, έχοντας παραγγείλει στόν Τισιανό, μέ τόν όποιον συνεργαζόταν, νά του στείλει γιά δουλειά μερικούς μαθητές του. Χωρίς νά τόν κατονομάζει, ή άπάντηση Τισιανού στίς 2/2/1567 έγραφε ότι «τόν βοηθούσε στή δουλειά του ένας νεαρός μαθητής του μεγάλης άξίας⁸, συμφωνούν δέ οί ιστορικοί ότι αυτός ήταν ό μετά δέκα χρόνια σταλμένος μαθητής του έπιφανούς πορτραίτιστα. Προηγέθηκαν άρκετοί πίνακες του Γκρέκο, μερικοί ειδικά γιά τό Βασιλιά όπως «Πορτραίτο του Φιλίππου» (1580), έργα πού είχαν προκαλέσει άίσθηση μεγάλη⁹. Μ' όλα αυτά τ' αγαθά προηγουμένα και άλλη πολύτιμη δουλειά του στή διακόσμηση της Έκκλησίας του Άγίου Δομίνγκου του Παλαιού και της Μητροπόλης του Τολέδου άλλα και μέ τήν συμπάρασταση Έψηλών Έκκλησιαστικών άρχόντων, τών άδελφών Λουί και Διέγο ντέ Καστίλια (μέ τόν δεύτερο είχε γνωριμία από τή Ρώμη), του Μεγάλου Άρχιτέκτονα του Έσκοριάλ Χουάν ντέ Χερρέρα και άλλων, ό Φίλιππος του έδωσε μία παραγγελία στίς 25/4/1580 νά ζωγραφίσει «Τό μαρτύριο του Άγίου Μαυρικίου και της Θηβαϊκής Λεγεώνας», προορισμένο γιά τό παρεκκλήσιο του όμώνυμου Άγίου στο μοναστήρι του Σάν Λορέντζο του Έσκοριάλ. Ό πίνακας όμως δέν άρεσε στό Φίλιππο και τούς άρμόδιους κληρικούς και τόν απέρριψαν, δηλαδή δέν τόν τοποθέτησαν στή θέση πού προοριζόταν, τόν κράτησαν, πλήρως ανήμπορο στό Γκρέκο και άργότερα τόν τοποθέτησαν στή Συνοδική Αίθουσα του Έσκοριάλ (Capitular), όπου και βρίσκεται¹⁰.

Βέβαια, ή άπόρριψη αυτή δέν σήμαινε και καταδίκη του ζωγράφου, πού αποκλείστηκε μέν από τό Μοναστήρι του Έσκοριάλ ή δουλειά του, άλλα συνέχισε νά δέχεται παραγγελίες και νά παράγει έργα γιά κληρικούς και άλλους πληροφορημένους στά μυστικά της τέχνης. Είναι χαρακτηριστικό ότι 18 χρόνια άργότερα ό Χοσέ ντέ Σιγκουέντσα, χρονικογράφος του Έσκοριάλ, εξηγώντας τήν μή ευάρεσκια του Φίλιππου γιά τόν πίνακα και ισχυρώντας ότι πρόκειται περί έργου φτιαγμένου μέ «πολλά

τέχνη», έγραφε: «...Μόνο τὰ ἔργα πού γίνονται μέ λογική καί ταλέντο καί πού ἑναρμονίζονται μέ ὅλων τίς ψυχές, ἀρέσουν σέ ὅλους, ἐνῶ τὰ ἄλλα ἀρέσουν μόνο σέ λίγους...». Κατά Σιγκουέντσα, δέν ἦταν θρησκευτικός ὁ πίνακας καί γι' αὐτό δέν ἄρσε στά βασιλιά καί τήν Ἐπιτροπή τῶν κληρικῶν¹¹.

Ἄς πούμε ἐδῶ ἐπιτροχάδην ὅτι ὁ Μαυρίκιος καί οἱ σύντροφοί του φοροῦν τήν κλασική πάνω ἀπό τό γόνατο βυζαντινῆ στολή, ὅπως συμβαίνει καί στίς ἀπεικονίσεις τῶν ἀγιογράφων τῆς Κρήτης. Στά πρόσωπά τους κυλάει μιὰ ὑπερβατική, πέρα ἀπό τ' ἀνθρώπινο, γαλήνη καί ἀταραξία, τίποτα δέν προμηνáει τό μελλούμενο μαρτύριο. Τά πόδια τους εἶναι γυμνά...

Στό τέταρτο ἐρώτημα

Εψαξα μά δέν βρῆκα κατηγορία ἀπό τήν Ἱερή Ἑξέταση γιά ἑλλειψη ἀκάνθινου στεφανιοῦ στόν Ἑσταυρωμένο. Στόν πίνακα «Ὁ Χριστός ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ (Λοῦβρο) ὑπάρχει ἀκάνθινο στεφάνι (ἔργο 1580). Ἐπίσης καί σ' ἄλλον Ἑσταυρωμένο τοῦ Γκρέκο (Πράδο), καθῶς καί σ' ἄλλον ὅπου ὁ Ἰησοῦς κουβαλάει τό σταυρό (Πράδο). Προφανῶς γίνεται σύγχυση μέ τόν πίνακα Esplolio, ὅπου ὁ Ἰησοῦς βρίσκεται ἀκόμα μέ τό χιτῶνα του, σύμφωνα δέ μέ τὰ Εὐαγγέλια οἱ Ρωμαῖοι στρατιῶτες τοποθετοῦν τό ἀκάνθινο στεφάνι ἀκριβῶς πρὶν ἀπό τή σταύρωση¹². Εἰδικά γιά τόν Ἑσπόλιο ἐγίνε μιὰ δίκη πολιτική πού τήν προκάλεσε ὁ Γκρέκο γιά νά πάρει τήν ἀμοιβή του ἀπό τούς κληρικούς πού τοῦ κάναν παζάρια στήν τιμή, τέτοιες δέ δίκες εἶχε πολλές καί παιδεύτηκε συχνά. Γιά νά ρίξουν τήν ἀμοιβή τοῦ Ἑσπόλιο, τοῦ πρόβαλαν τήν ἔνσταση ὅτι εἶχε τό λάθος νά ἐμφανίζει τίς τρεῖς Μαρίες ἐκεῖ δὲ (πλὰ στά δρώμενα, ἐνῶ τὰ Εὐαγγέλια τίς ἔχουν νά στέκονται μακριά. Τελικά, ὁ Γκρέκο, ὕστερα ἀπό διενέξεις ὅσο ἐτῶν δέχτηκε νά πάρει μειωμένη τήν ἀμοιβή του, πρότεινε μάλιστα, ἂν ἤθελαν, νά διαγράψει τίς τρεῖς Μαρίες ἀπό τόν πίνακα, κι αὐτό ἐπειδὴ φοβόταν μήπως ἐπέμβει ἡ Ἱερή Ἑξέταση μέ ποινικοποίηση τοῦ θεματος. Τό περιεργό εἶναι ὅτι σέ κάποια φάση αὐτῆς τῆς δίκης καί ἐνῶ στό Ἀρχεῖο τῆς Μητροπόλεως τοῦ Τολέδου εἶχε σημειωθεῖ ὅτι «εἶχε ἔλθει στό Τολέδο γιὰ νά ζωγραφίσει τό "Ἅγιο Βῆμα τοῦ Δομήνικου τοῦ Παλαιοῦ", τόν ρώτησε τό Δικαστήριο, μεταξύ ἄλλων, ποίος ἦταν ὁ σκοπός τοῦ ἐρχομοῦ του στό Τολέδο. Συνετὰ καί μέ θάρρος ὁ Γκρέκο ἀπάντησε ὅτι ἡ ἐρώτηση ἦταν ἀσχετή μέ τήν κρινόμενη ὑπόθεση καί δέν ἦταν ὑποχρεωμένος νά δώσει λογαριασμό γιά τό λόγο πού τόν ἔκανε νά ἔλθει στήν πόλη τοῦ Τολέδου¹³.

Ἐπίσης περίεργο εἶναι ὅτι τελικά τό Ἐκκλησιαστικό Συμβούλιο τῆς Μητροπόλεως τοῦ Τολέδου δέν ἔκανε χρήση τῆς πρότασης τοῦ Γκρέκο γιά τήν ἐξάλειψη τῶν «ἀτελειῶν» τοῦ Ἑσπόλιο, κι ἔτσι οἱ τρεῖς Μαρίες ἔμειναν στή θέση τους, πρὸς δόξα τοῦ περίφημου αὐτοῦ ἔργου, πού βγαλμένο σέ 70 ἀντίγραφα ἀπό τό χέρι τοῦ Γκρέκο καί ἀπ' τό ἐργαστήριό του, στόλισε μουσεῖα καί ἰδιωτικές συλλογές σ' ὅλο τόν κόσμο. Ὡστε, λοιπόν, δέν ὑπάρχει ἐδῶ καμία δίκη Ἱεροεξεταστῶν πού πρέπει νά τονίσουμε, δέν ἦταν δικαστήριο πολιτικό, ἀλλά δικαστήριο ποινικῆς δικαιοδοσίας. Σχετικὴ εἶναι καί ἡ κομποῦζιο σχετικά μέ τὰ φτερά τῶν ἀγγέλων, δηλαδή τὰ δυσανάλογα μέ τὰ σώματα φτερά, πού ἦταν μιὰ ἄλλη συνειδητὴ ἰδιорρυθμία τοῦ Γκρέκο. Ὁ Κώστας Οὐράνης ἀφηγήθηκε ἓνα ἀνέκδοτο σχετικῶς. Ὅτι δηλαδή ἡ Ἱ. Ἑξέταση τόν κάλεσε νά τόν δικάσει γιά τὰ μεγάλα φτερά καί ὅτι τούς ἀποστόμωσε ὁ Γκρέκο καλώντας τους νά τοῦ βροῦν ἓναν ἄγγελο γιά νά μετρήσει τίς διαστάσεις τῶν φτερῶν του κ.λπ. Τό ἀνέκδοτο αὐτό οἱ διάφοροι καλοθελητές τῶν ἐν-

Ἀποψη τοῦ Toledo. (ἀπόσπασμα). Εἶναι ἡ μιὰ ἀπό τίς δύο πανοραμικές ἀπόψεις πού ζωγράφησε ὁ Γκρέκο.

τυπώσεων τό ξανασερβίρησαν ὡς «ἱστορικὸ γεγονός» σέ μερικούς πρόχειρους καί χωρὶς ἔρευνα ἐρατισμούς ἐτοιμοῦ καί ἀνεύθυνου ὕλικου σέ ἐκδόσεις συλλογικῶν ἔργων (ἐγκυκλοπαίδειες, Συλλογές Μεγάλων Ἀνδρῶν καί ἄλλα βιβλία ἀναφοράς). Π.χ. διαβάζω σέ κάποια τέτοια συλλογὴ καί πληροφοροῦμαι ὅτι ἡ Ἱ. Ἑξέταση ἐξάπελυνε κατὰ τοῦ Γκρέκο κατηγορία γιά ἑλλειψη ἀκάνθινου στεφανίου καί τοῦ ζήτησαν νά τόν προσθέσει! Τελικά ὁ Γκρέκο ἀθωώνεται¹⁵. Σ' ἓνα ἄλλο ἔργο, βιβλίο αὐτό, γραμμένο λογοτεχνικά καί συναισθηματικά, διάβασα ὅτι ὁ Γκρέκο δικάστηκε ἀπὸ τήν Ι.Ε. γιά τὰ μεγάλα φτερά τῶν ἀγγέλων καί ἀθωώθηκε. Μάλιστα, ἡ συγγραφέας ὑποστηρίζοντας τὴ θεωρία της ὅτι ὁ Γκρέκο ἦταν ἀνέκαθεν καί ἔμεινε Χριστιανός Ὁρθόδοξος πιστεύει ὅτι αὐτό ἦταν τό φταίξιμό του καί γράφει: «Ἄν ἦταν δικός τους δέν θά τοῦ ἔκαναν πόλεμο». Θέλει νά πεῖ μέ τό «δικός τους»: Καθολικούς¹⁶! Κάπου ἄλλου ἔχω διαβάσει (αὐτὴ τὴ στιγμή δέν μπορῶ νά βρῶ στοιχεῖα) γιά δίκες Ἱεροεξεταστῶν κατὰ τοῦ Γκρέκο, π.χ. στήν παραπάνω δίκη τοῦ Ἑσπόλιο (ἀκ. στεφάνι) καθῶς καί γιά παραβάσεις τοῦ Γκρέκο ὅτι σέ μέρα νηστείας ἔφαγε κρέας, ὅτι συμβιοῖ παρανόμως μέ τὴ Χερώνιμα ντέ Λας Κουέβας κ.ἄ. Μήπως κανένας ἐρευνητής μπορεῖ νά βοηθήσει;

Στό πέμπτο ἐρώτημα

Γιά τό αἷμα. Naί, ὁ Γκρέκο ποτὲ δέν ἔβαζε αἷμα στοὺς πίνακές του. Οὔτε δάκρυα καί κοπετούς. Κάθε καλλιτέχνης ἔχει ὀρισμένες εὐαρέσκεις στήν ἐπιλογὴ τῶν θεμάτων καί στήν παρουσίασή τους καθῶς καί ὀρισμέ-

νες άπαρέσκειες θεμάτων και τρόπων και αυτό μπορεί να όφειλεται είτε σε στάση ψυχική είτε σε μεθόδευση έγχεφαλική. Χωρίς να είμαι γκρεκολόγος ή τεχνοκρίτης, προσωπικά νομίζω ότι αντινατουραλίστας καθώς ήταν, ήθελε ο Γκρέκο να πνευματοποιήσει, να ξεπεράσει τον ανθρώπινο πόνο, να τον εξαυλώσει, γι' αυτό δεν ζωγράφισε αίμα. Πρέπει να μην ξεχάσουμε ότι ήταν ο τελευταίος των μανιεριστών του 16ου και 17ου αιώνων αν δεν κάνω λάθος, κυρίως της Ιταλίας. Αυτή η επιτήδευση του ύφους ανάμεσα 'Αναγέννησης και Μπαρόκ, με τις ιδιοτροπίες της, φτάνει στην παραδοξολογία, στα φανταστικά θέματα. Για την Ισπανία ο Μοράλες και ο Γκρέκο είναι τα άνθη του μανιερισμού που ετοιμάζεται να ξεψυχήσει... Μικρά κεφάλια, μεγάλα μάτια, έντονο βλέμμα που τρυπάει τα ούρανια, πανύψηλα σώματα, άπιθανες προεκτάσεις, τεράστια φτερά αγγέλων, γυμνών ή ντυμένων. Για φύλο των αγγέλων, δεν ξέρω ποιός ειδικός έθεσε τέτοιο «πρόβλημα» και με τό έρεθισμα ποιού πίνακα του Γκρέκο, ξέρω μόνον ότι οι άγγελοι είναι κατά τη Γραφή όντα πνευματικά¹⁷, δεν υπάρχουν δηλαδή άγγελοι κοί ή θηλυκοί. 'Η ζωγραφική του ύπακούει στο καλλιτεχνικό του και μόνο αισθητήριο και δεν χρωμαγείται από κανένα θρησκευτικό, φιλοσοφικό ή άλλο σεκταρισμό, είχε δε άρτια πνευματική και φιλοσοφική συγκρότηση, όπως φαίνεται από τη μαρτυρία του ζωγράφου και διανούμενου Φραγκίσκου ντέ Πατσέκο, πού τον συνάντησε στο Τολέδο στά 1611 και τον άποκαλεί «Μέγα Φιλόσοφο»¹⁸.

'Η θητεία του στά μελέτη φαίνεται και από τά συγγράμματα 'Ελλήνων κλασικών (27 τόμοι), Λατίνων και 'Ιταλών (67 τόμοι), 'Εκκλ. συγγραφέων, Παλαιάς και Νέας Γραφής κ.λπ. πού περιγράφονται στην 'Απογραφή της 12.4.1614 του γιού του.

Στό έκτο έρώτημα:

Είναι αλήθεια ότι σε άρκετούς πίνακές του ο Γκρέκο έμφανίζει αυτό πού ο κ. Πετρόπουλος όνομάζει «χειρονομίες», δηλαδή στην άνοιχτή παλάμη του χεριού βρίσκονται ένωμένα τά δύο δάχτυλα ανάμεσα στο δείκτη και στο μικρό δάχτυλο, πού μένουν έκτός έπαφής, ένω, όπως ξέρουμε, αυτό είναι κάτι πού στο σύνθετες άπλωμα της παλάμης δεν συμβαίνει. Αυτό τό παρατήρησε ο 'Εσπόλιο, ή 'Αντονία Βαλεντίν κι έδωσε την έξηγήση ότι πρόκειται «γιά μυστική ύπογραφή του Γκρέκο»¹⁹. Βλέπω από την έρευνα πού έκανα ότι ή διάταξη αυτή της παλάμης δεν υπάρχει στους πίνακες «Νέα μέ τη γούνα», «'Η άγνωστος», «'Ο άνθρωπος μέ τό βιβλίο», «'Ο λοχαγός Τζουλιάν Ρομέρο», «'Ο 'Άγιος Φραγκίσκος», «'Ο 'Άγιος Λουδοβίκος», «'Ο Εύαγγελισμός», «'Ο 'Άγιος 'Ιερώνυμος μέ ένδυμα Καρδινάλιου», «'Ο Χριστός στο σταυρό». Βλέπω, λοιπόν, τό φαινόμενο σάν γούστο και ιδιοτροπία του καλλιτέχνη σε συνδυασμό και μέ τά παραπάνω πού είπαμε γιά τό μανιερισμό του κ.λπ.²⁰.

Και κάτι άλλο: Στόν πίνακα του Γκρέκο όπου πορτραίτρεται ο ώραιος νέος (ο γιος του, όπως λένε) μέ παλέτα στο άριστερο και πινέλο στο δεξί χέρι, τό μικρό δάχτυλο καβαλάει άπίθανα τό διπλανό δάχτυλο!! 'Επομένως, δεν διακρίνω πουθενά καββαλιστικές ή άλλες μυστικές επιρροές και συνήματα στο Γκρέκο, ειδικά δε, δεν βλέπω ή ένωση των δύο δαχτύλων να άποτελεί σύμβολο ή σημείο άναγνώρισεως είτε κατά την ιουδαϊκή είτε κατά τη χριστιανική Kabbale,²¹ και τέλος, ο Γκρέκο, όπως φαίνεται από την άνυπαρξα καταβαλιστικού συγγράμματος στη βιβλιοθήκη του, δεν είναι πιθανό να είχε άσχοληθεί μέ τον καββαλισμό.

'Η θρησκεία του Γκρέκο

Ο άναμφισβήτητα 'Ελληνας από την Κάντια της Κρήτης και καθολικός έκ γενετής Γκρέκο μέ τό βαφτιστικό Ντομένικο (στά ιταλικά) και Ντομίνικο ή Ντομίνγκο (στά ισπανικά), έζησε τά μισά χρόνια της ζωής του στην 'Ιταλία και 'Ισπανία, γράφοντας πάντα στά ελληνικά τ' όνομά του χωρίς ποτέ να χρησιμοποιήσει τό αντίστοιχο «Κυριάκος» πού έχουν οι όρθόδοξοι. 'Εζησε και πέθανε καθολικός, τό ίδιο κι ο άδελφός του Μανουήλ ή Μανέας ή Μανούσος (βενετικής καταγωγής όνομα όπως γράφει ο Στεφ. Ξανθουδίδης²²). 'Αν ήταν όρθόδοξος θά λογιζόταν ως σχισματικός και ή 'Ιερή 'Εξέταση στερούσε στους σχισματικούς την ταφή. Σημάδι ότι μπορεί να ήταν γιος ή έγγονός (και αυτός και ο άδελφός του) από γονείς ή πάππους άλλου θρησκευάτος ή δόγματος, δεν υπάρχει από πουθενά. 'Ο 'Ιωάννης Βελούδος, άκάματος... έρευνητής της ιστορίας της 'Ελληνικής όρθόδοξης παροικίας Βενετίας, δεν βρήκε τ' όνομά του στά έγγραφα του ναού και του 'Αρχιεпис της παροικίας. Ούτε και σε Κρητική 'Ορθόδοξη 'Ενωση έμφανίζεται. Αυτός κι ο άδελφός του ήσαν ένορίτες του 'Αγ. Θωμά του Τολέδου. Κατέφυγε σάν πιστός καθολικός γιά έπαγγελματική προστασία (όταν δεν τόν πλήρωναν τά εκκλησιαστικά συμβούλια, στίς ανώτερες άρχές του κλήρου και στην 'Αγία 'Εδρα. Ουδέποτε παρουσίασε καμία θρησκευτική παρασπονδία ή άπιστία. Τά δύο άδέρφια, ο γιος του Γκρέκο, Γιώργης - Μανουήλ, οι δύο γυναίκες πού παντρεύτηκε ('Αλφόνσα ντέ λός Μοράλες και Γκρεγκόρια ντέ Γκουζμάν από καθολικές οικογένειες) και τά παιδιά τους, θάφτηκαν μετά τό θάνατό τους κατά τό καθολικό τυπικό σε καθολικά νεκροταφεία.

'Ο Γκρέκο και ή οικογένειά του υπήρξαν πολύ τυπικοί και θρησκοί στά τελετουργικά τους καθήκοντα κατά τό καθολικό τυπικό και ιδιαίτερα του γιού πρός τόν πατέρα του και την άποβίωσασα πρώτη σύζυγό του μέ μνημόσυνα και άφιέρωματα γιά την άνάπαυση της ψυχής τους, ο δε γιος τους Γαβριήλ σε ήλικία 18 χρόνων επέλεξε τό μοναχικό βίο στο Μοναστήρι 'Αγ. Αυγουστίνου, στο ό-πώ και άφιέρωσε ο πατέρας του Γιώργης Μανουήλ υπέρ της «'Αγίας 'Εβδομάδος»²³. Στίς 31.3.1614 μέ την έντολή του Γκρέκο και τη φροντίδα του γιού του συντάσσεται ή τελευταία του θέληση μέ την παρουσία και των Κρητικών φίλων του Κων/νου Φωκά και Διογένη Παραμουλή ή Παραμουλιού, ως μαρτύρων. 'Εκεί μέσα ο Γκρέκο εκφράζει τη συνήθη όμολογία πίστεως στην 'Αγία Μητέρα 'Εκκλησία της Ρώμης και την 'Αγιωτάτη Τριάδα και τά ακόλουθα: «Βεβαιώνω ότι έζησα και πεθαίνω σάν καλός, πιστός και Καθολικός Χριστιανός»²⁴.

Σέ έφτά μέρες (7.4.1614) πέθανε, την κηδεία του ακολουθήσαν οι ιερείς 'Αγ. Θωμά μέλη φιλανθρωπικών άδελφοτήτων και πολλοί φίλοι και ένταφιάστηκε κάτω από το δάπεδο της 'Εκκλησίας του 'Αγ. Δομηνίκου του Παλαιού, όπως φαίνεται από τό Βιβλίο Πράξεων Ταφής έτών 1601 - 1614 του 'Αγ. Θωμά φύλλ. 332, όπου σημειώνεται ότι μετέλαβε των άχράντων μυστηρίων «και άφησε κερία γιά την κηδεία του» ('Ανακάλυψη του Φοραντάνα Καστάν στά 1876). 'Ο τάφος μέ συμβόλαιο από τίς 26.8.1612 είχε παραχωρηθεί στο Γκρέκο και τό γιό του γι' αυτούς και γιά την οικογένειά τους και τούς άπογόνους των στο διηνεκές, μέ τόν όρο να φτιάξουν πάνω κι ένα είκονοστάσι. 'Υστερα από πέντε περίπου χρόνια, έ-ξαιτίας μιάς διαφοράς μεταξύ του Γιώργη - Μανουήλ και των παραχωρητών πάνω σε κάποιο άρχιτεκτονικό έργο του (Μνημείο της 'Αγίας 'Εβδομάδος), οι παραχωρητές άκύρωσαν τό συμβόλαιο του ταφικού παραχωρητηρίου

κι ὁ Γιώργης - Μανουήλ) ἀναγκάστηκε στίς 18.2.1619 ν' ἀγοράσει ἄλλο τάφο στό Σάν Τορκουάτο²⁵. Ἐδῶ ὁ Γιώργης -Μανουήλ ἔστησε ἓνα βωμό μέσα στήν ἐκκλησία καί ἔθαψε στά 1629 τή δεύτερη γυναίκα του, πιθανολογεῖται δέ ὅτι στό νέο τάφο μεταφέρθηκαν καί τὰ λείψανα τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογενείας, ἀλλά ἡ ἐκκλησία τοῦ Σάν Τορκουάτο πολλά χρόνια ἀργότερα καταστράφηκε καί ἡ ἔλλειψη στοιχείων δέν ἐπέτρεψε τήν ἐξακρίβωση ἐάν καί τὰ λείψανα τοῦ Γκρέκο μεταφέρθηκαν ἀπό τόν πρῶτο στόν δεύτερο αὐτό τάφο ἢ παρέμειναν ἐκεῖ πού ἦταν. Πιθανολογεῖται τό πρῶτο, κι αὐτό γιατί μέχρι τοῦ θανάτου στά 1631 τοῦ γιοῦ τοῦ Γκρέκο καί μετά τήν ἀνατροπή τῆς συμφωνίας του μέ τούς μοναχοῦς τοῦ 'Αγ. Δομηνίκου (Δομίνγκου) μεσολάβησε ἀρκετός χρόνος καί εἶχε εὐχέρεια νά πραγματοποιήσει τή μεταφορά τῶν λειψάνων τοῦ πατέρα του στό νέο οἰκογενειακό τάφο²⁶.

Ἔτσι, ἀπάντηση σίγουρη σ' αὐτό τό πρόβλημα δέν ὑπάρχει ἀκόμα, μιά καί ἡ ἔρευνα δέν ἔχει φτάσει «ἐπί τόν τύπον τῶν ἡλῶν». Πάντως δέν μπορῶ νά καταλάβω πῶς καί ἀπό ποιόν βγήκε ἡ εἰδηση καί πρωτογράφηκε ὅτι «πέταξαν τό λείψανο τοῦ Γκρέκο ἀπό τό μοναστήρι ὅπου ἦταν θαμένο». Κι αὐτό εἶναι ἀρμόδιος νά μᾶς τό πει ὁ ἀρθρογράφος τοῦ ἀρθρου, μέ τό ὁποῖο ἀσχοληθήκαμε, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά ἐπανεέλθει σ' αὐτό καί τὰ ἄλλα κρίσιμα θέματα, ἰδίως τό περί τῆς θρησκείας τοῦ Γκρέκο, πού νομίζω ὅτι ὁ καθολικισμός του, σύμφωνα μέ τὰ παραπάνω στοιχεῖα, εἶναι ἐξ ὑπαρχῆς δεδομένος. Δέν εἶναι δυνατή μέ στοιχεῖα ὑποθετικά νά θεμελιωθεῖ ἡ ἀποψη μερικῶν ὅτι πρόκειται περί ὀρθοδόξου πού ἔγινε καθολικός ἢ ἀκόμη καί περί ἐκχριστιανισθέντος Ἑβραίου (θέσεις Μωρίς Μπαρρές, Λουί Ἀρακουισταίν, Οὔγκο Κέρερ, κ.ά.). Ὅσο γιά τό Μάξ Νορντάου, δέν ξέρω ν' ἀσχολήθηκα μέ τόν Γκρέκο. Ἡ κόρη του ΜΑΞΑ Νορντάου, ζωγράφος, (νομίζω σέ ἀρθρο της στό Λονδίνο στά 1953) μέ τόν Γκρέκο καί ὑποστήριξε ὅτι εἶναι ἐβραϊκῆς καταγωγῆς, χωρίς ὅμως ἀποδεικτικά στοιχεῖα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Judaica* Ἱερουσαλήμ, ἔκδ. 1978, τ.3, στήλες 387 καί 1243.
2. Ὁ.π. τ.8, στήλες 1368, 1381 καί 1382.
3. Manuel Cossio, *Lo Que No Se Sabe De La Vida Del Greco*, Madrid, 1914, σ. 48, 49, 93 ἐπ. — Francesco De Borja Y Fernandez De San Roman, *El Greco En Toledo O Nuevas Investigaciones Acerca De La Vida Y Obras De Dominico Theotocopuli*, Madrid, 1910, σ. 93 ἐπ. 100 - 101, 108 - 109 — Πρεβελάκης Παντελής, *Τά βιογραφικά*, Ἀθήνα, 1942, σ. 109 -115.
4. Ὁ.π. τ. 1, Index.
5. San Roman ὁ.π., *De La Vida Del Greco*, σ. 5 — Emilio Villar, *El Greco En Espana*, Madrid, 1927, σ.10.
6. Ἀναφορά Ρεβ. Μαυρομιχάλη, Ὁ Γκρέκο καί τό Τολέδο, Ἀθήνα 1975, σ. 140. San Roman ὁ.π., 1910, σ. 20 - 21 καί 1927, ὁ.π., σ. 31.
7. F. Willumsen, *La Jeunesse Du Peintre El greco*, Paris, 1927.
8. Cossio, ὁ.π. σ. 55.
9. Raul Lefort, *Histoire Des Peintres*, Paris, 1893, σ. 8.
10. Hannah Lynch, "Toledo, The Story of an Old Capital", London 1898, μετάφρ. Κίμ. Μιχαηλίδη στό περ. «Παναθήναια» τεύχος 15.6.1903, σ. 518 — Πρεβελάκης ὁ.π., σ. 65.
11. Willumsen, ὁ.π. σ. 582 — Πρεβελάκης, ὁ.π. σ. 68, ἀναφέρονται στό χρονικό τοῦ Χοσέ Σιγκουέντσα σελ. 17.
12. Ματθ. 27, 29 Μάρκ. 15,17. Προηγείται ὁ γνωστός «Διαμερισμός τῶν ἱματίων».
13. Ἀναφορά Zarco Del Valle, *Documentos Ineditos Para La Historia De Las Bellas Artes en Espana*, ἀπό *Colection De Documentos Ineditos*, t. IV. (1870), σ. 604 - 605. Πάντως στό δικαστήριο καί ὁ μάρτυρας Ντιέγκο ντέ Ὀρτένσε βεβαιώνει ὡς γνωστό στό Τολέδο ὅτι ἡ παραγγελία τῶν πινάκων τοῦ Σάντο Ντομίνγκο ὑπῆρξε ἡ συμπτωματική ἀφορμή γιά νά ἐρθεῖ ὁ Γκρέκο στήν Ἰσπανία — Σάν Ρομάν ὁ.π., 1910, σ. 27.
14. Ἐφ. Ἐλευθέρον Βῆμα, 1.8.1931 καί «Ἰσπανία» ἔκδ. ὁ, 1954.
15. Γιγαντες τοῦ πνεύματος, τ.2, 1968, ἔκδ. Μιχ. Σταφυλᾶ, σ. 67 - 90. Αὐτά γύρω ἀπό τόν ESPOLIO.

Τό ἀτελιέ τοῦ Ζωγράφου στό σπίτι του, στό Τολέδο

16. Ρεβ. Μαυρομιχάλη, ὁ.π., σ. 125.
17. Ματθ. 22, 30.
18. *El Arte De La Pintura*, Σεβίλλη, 1649.
19. Dominico Theotocopoulo, London, 1954, σ. 113.
20. Ὁ καθηγητής Μαν. Χατζηδάκης, πού ρώτησα σχετικά μέ τηλεφώνημά μου στίς 19.10.1983, μέ πληροφόρησε ὅτι αὐτό δέν ἔχει βυζαντινὴ προέλευση καί ὅτι ὁ Γκρέκο θέλησε μ' αὐτό νά δώσει κομψότητα στό χέρι.
21. E. Muller, *Histoire De La Mystique Juive*, μετ. M. Davy, Paris, 1950.
22. Περ. Ἀθηνᾶ, τ. 38 (1926) σ. 131 - 135.
23. Ant. Campo, *El Divino Greco*, Madrid, 1974, σ. 25 - 26 — San Roman, ὁ.π. 1910 σ. 203 - 209 — Ρεβ. Μαυρομιχάλη ὁ.π., σ. 111 - 139, ὑποστηρίζουσα τήν ἀνέκαθεν ὀρθοδοξία Γκρ. χωρίς ἀποδεικτικά στοιχεῖα, θετικά ἢ ἀρνητικά, πρὸς ἀντίκρουση ἀντιθέτων ἀπόψεων — Κ. Καλοκύρης, Θεοτοκόπουλος ὁ Γκρέκο, Ἀθήνα 1964 σ. 21 γράφει ὅτι ἀπό πούθεν δέν βγαίνει προῦπαρξη ὀρθοδοξίας.
24. San Roman, ὁ.π., 1910, σ. 185, 189 — Cossio, ὁ.π., 1914, σ. 77.
25. San Roman, ὁ.π., 1910, σ. 113, 179, 183 — Τοῦ ἴδιου: *El Sepulcro De Los Theotocopouli En San Torquato De Toledo* στό *Archivo De Investigaciones Historicas*, Madrid, 1912, σ. 5 - 31.
26. San Roman, ὁ.π. 1910, σ. 212 καί 181.

ΟΙ ΈΒΡΑΙΟΙ ΚΑΙ Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ

«ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΤΥΠΟΣ»

Από ετών κυκλοφορούν διάφορα φυλλάδια που προ-
σπαθούν — χωρίς επιτυχία — να συνταυτίσουν την
αίρεση των «Μαρτύρων του Ίεχωβά» με την Ίουδαι-
κή θρησκεία ή τον Σιωνισμό. Τα φυλλάδια αυτά προέρχον-
ται από παραεκκλησιαστικές θρησκευτικές οργανώσεις
(κυρίως από μία που δρᾷ με διαφορετικές ονομασίες). Η
ἐπίσημη Ἑλληνική Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, έχοντας συναί-
σθηση τῆς θρησκευτικῆς πραγματικότητος καὶ τῶν δογ-
ματικῶν ἀληθειῶν, δὲν ἀσπάζεται αὐτὸ τὸν ἐξωπραγματι-
κὸ μύθο, ἀλλὰ δραστηριοποιεῖται στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ
Χιλιασμοῦ μὲ τὰ δικά της ἐπιχειρήματα. (Πρόσφατο παρὰ-
δειγμα τὸ ἄρθρο «Πόσο ἐπικίνδυνοι εἶναι οἱ Χιλιαστές»
στὴ «Φωνὴ τοῦ Κυρίου», ἀρ. φ. 48, 25 Νοεμβρίου 1984).

Μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἀντισημιτικῶν φυλλαδίων εἶναι καὶ ἐ-
κεῖνο τοῦ Ἀρχ. Χ. Βασιλόπουλου, μὲ τὸν πομπώδη ὅσο καὶ
ἐξωφρενικὸ τίτλο «Ἐξω οἱ Ίεχωβάδες, εἶναι πολιτικὴ ὁρ-
γάνωση τῶν Ἑβραίων» (Ἔκδοση «Ὀρθόδοξος Τύπος»).

Στὸ φυλλάδιο αὐτὸ ὁ συγγραφέας τοῦ θεωρεῖ σὰν ἀπο-
δεδειγμένα θέσφατα τὰ ὅσα φαντάζεται ἢ ἀρέσκειται νὰ ὑ-
ποστηρίζει (βάσει τῆς ἀρχῆς ὅτι **ἀφοῦ αὐτός ἐστι θεωρεῖ
τὰ πράγματα, ἐστὶ καὶ πρέπει νὰ εἶναι (!)**, ὁπότε οἱ σκέψεις
ἢ οἱ πόθοι του μεταβάλλονται μὲ τὸ ἐστὶ θέλω σὲ πραγμα-
τικά «γεγονότα»), ὑπάρχουν καὶ συνθήματα (ὅπως «Ἐξω
ἀπὸ τῆ γῆ μας τὸ ἐβραϊκὸ φίδι»... «πίσω ἀπὸ τὴ μεγάλη συμ-
φορὰ τῆς μαρτυρικῆς Κύπρου μας κρύβεται ὁ σκοτεινὸς ἐ-
βραϊσμός») ποὺ εἶναι καὶ νομικῶς ἀκόμη κολάσιμα.

Ὅπως κατ' ἐπανάληψιν ἔχει δοθεῖ ἡ εὐκαιρία στὸ Κεν-
τρικὸ Ἰσραηλιτικὸ Συμβούλιο Ἑλλάδος (ΚΙΣ) νὰ διευκρινί-
σει, δὲν μᾶς ενδιαφέρει καὶ δὲν μᾶς ἀφορᾷ ἡ ὁποία πο-
λεμικὴ κατὰ τῶν «Μαρτύρων τοῦ Ίεχωβά». Ὁ καθένας
μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ὑποστηρίζει τὴ θρησκεία του. Ὅχι ὁ-
μως αὐτὸ νὰ γίνεται μὲ συκοφαντίες καὶ διαβολὰς κατὰ
τῶν πιστῶν ἄλλων θρησκειῶν!... Οἱ Χιλιαστές, ὅπως εἶναι
παγκοσμίως γνωστὸ καὶ παραδεκτό, δὲν ἔχουν καμιά ἀπο-
λύτως σχέση οὔτε μὲ τὸν Ἰουδαϊσμό, οὔτε μὲ τὸ Σιωνισμό.
Μόνο στὴν Ἑλλάδα μερικοὶ, γιὰ τοὺς δικούς τους σκο-
πούς, ὑποστηρίζουν αὐτὴ τὴν ἠλεημένη συκοφαντία.

Ὅπως πρόσφατα γράφει καὶ ὁ κ. Ι.Μ. Χατζηφώτης, σύμ-
βουλος Τύπου τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν, «ὁ ἰδρυτὴς
τῆς Βιβλικῆς καὶ Φυλλαδικῆς Ἑταιρείας «Σκοπία» Τσαρλς
Ταζή Ράσελ (1852 - 1916) ἀνῆκε στὴν αἵρεση τῶν ἀντβεντι-
στῶν καὶ ὁ διάδοχός του στὴν προεδρία τῆς Ἑταιρείας
Τζόζεφ Φράνκλιν Ράδεφορντ (1869 - 1914) στὴν αἵρεση
τῶν βαπτιστῶν». (Περιοδικὸ «Ἱστορία», Νοέμβριος 1984).
Καὶ οἱ ἴδιοι ὅμως, οἱ Χιλιαστές ἀναφέρουν κατηγορηματι-
κά:

«Οἱ Μάρτυρες τοῦ Ίεχωβά τονίζουν ἐπίσης μὲ τὸν πιὸ ἔντονο
καὶ κατηγορηματικὸ τρόπο ὅτι ὡς Χριστιανοὶ ἀφιερωμένοι στὸν
Θεὸ καὶ Πατέρα διὰ τοῦ Λυτρωτοῦ καὶ Σωτήρος Ἰησοῦ Χριστοῦ,
δὲν ἔχουν καμιά ἀπολύτως σχέση μὲ τοὺς ἀνευ Χριστοῦ Ἰου-
δαίους ἢ Ἰουδαϊζόντας ἢ Σιωνιστὰς ἢ ἄλλους θρησκευτικούς,
πολιτικούς ἢ κοινωνικοὺς ὁμίλους. Εἶναι μόνον Χριστιανοὶ καὶ ἡ

θρησκεία τὴν ὁποίαν πρεσβεύουν εἶναι ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία
καὶ αὐτὴν ἀποδέχονται καὶ ὁμολογοῦν ὡς τὴ μόνη ὁδὸ τῆς ἐν
Χριστῷ σωτηρίας. Ἀντίθετες ἀπόψεις ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ πα-
ρουσιάσουν τοὺς Μάρτυρας τοῦ Ίεχωβά ὅτι ἔχουν πολιτικὲς ἐ-
πιδιώξεις καὶ μάλιστα κοσμοκρατορικές, ἐὰν δὲν εἶναι ἀφελεῖς
ἐπινοήσεις ἀπληροφωρητῶν μισαλλοδόξων ἀνθρώπων, εἶναι
πάντως καθολοκληρίαν ψευδεῖς καὶ κακόβουλοι καὶ δὲν ἔχουν
καμιά ἀπολύτως σχέση μὲ τὴν κρυσταλλίνης διαυγείας καὶ κα-
θαρότητος Χριστιανικὴ θέσιν ποὺ ἔχουν στὸν κόσμον οἱ διάκονοι
τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ, οἱ Χριστιανοὶ Μάρτυρες τοῦ Ίεχω-
βά».

(Περιοδικὸ «Σκοπία», 1973, σελ. 15)

Αὐτὰ ὅλα ὁ ΚΙΣ τὰ ἔχει φέρει στὴν ἐπιφάνεια ἀπὸ χρό-
νια. Δὲν παραλείπει μάλιστα καμιά εὐκαιρία γιὰ νὰ τὰ ἐπα-
ναλάβει πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις καὶ σ' ὅλους τοὺς τό-
πους.

Ἐπειδὴ, λοιπόν, τὸ φυλλάδιο τοῦ Αρχ. Βασιλόπουλου,
μὲ τὰ ἄκριτα ἀντισημιτικὰ συνθήματα ποὺ προτρέπουν σὲ
διωγμούς κατὰ τῶν Ἑβραίων (διωγμούς ποὺ τόσο τοὺς
πλήρως ἢ ἀνθρωπότητα καὶ στὸ παρελθόν ἀλλὰ καὶ πρό-
σφατα) ἐξακολουθεῖ νὰ κυκλοφορεῖ καὶ νὰ δηλητηριάζει
τὴ ψυχὴς ἀνυποψίαστων καὶ ἀθῶων ἀνθρώπων, τὸ ΚΙΣ ζή-
τησε ἀπὸ τὴν ὁργάνωση «Ὀρθόδοξος Τύπος» νὰ τὸ ἀπο-
σύρει ἀπὸ τὴν κυκλοφορία.

*

«Ὁ ὁργάνωση «Ὀρθόδοξος Τύπος», μὲ ἐξώδικη ἀπάν-
τηση ποὺ ὑπογράφει ὁ πληρεξούσιος δικηγόρος τῆς κ.
Ἀθ. Σακαρέλλος, γνώρισε στὸ ΚΙΣ ὅσα ἀκολοθοῦν. Καὶ ἡ
ἀπάντησή αὐτὴ περιέχει ἀντισημιτικὲς νύξεις, ὅπως ἐπί-
σης, κατὰ τὸ γνωστὸ σύστημα, ἀποφαίνεται μὲ κατηγορη-
ματικότητα γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ μοναχοῦ Φιλομένου
Χασάπη «ἀπὸ μεμονωμένους Ἑβραίους πολίτες», ὅπως
γράφει. Ὁ «Ὀρθόδοξος Τύπος» δηλαδὴ ἐγίνε ἀνακριτής,
εἰσαγγελέας καὶ δικαστὴς καὶ ἐβγάλε τὴν τελεσίδικη ἀπό-
φαση γιὰ τὸ ποιοὶ δολοφόνησαν τὸν μοναχὸ Φιλομένον.
Ἐκεῖνο ποὺ ἀπέτυχαν νὰ ἐντοπίσουν οἱ ἀνακριτικὲς ἀρ-
χές τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὸ ἴδιο τὸ Χριστιανικὸ Πατριαρχεῖο
τῶν Ἱεροσολύμων, τὸ βρῆκε (κι ἐξέδωσε μάλιστα καὶ κα-
ταδικαστικὴ ἀπόφαση!) ὁ «Ὀρθόδοξος Τύπος» ἀπὸ τὴν
πλατεία Κάνιγγος τῶν Ἀθηνῶν. Ἀγία ἀθωότητα, ἀλλὰ καὶ
ἀστείότητα ἢ μήπως ἐνσυνείδητη ἀντισημιτικὴ προπαγάν-
δα;

Ἐκεῖνο, πάντως, ποὺ σημειώνουμε στὴν ἀπάντησή τῆς
ὁργάνωσης «Ὀρθόδοξος Τύπος» εἶναι ὅτι:

1. Παραδέχεται τὴν ἀναγκαιότητα ἀναδιευκρίνωσης
τῶν σχετικῶν ἀπόψεων σὲ περίπτωσιν τυχόν ἐπανεκδόσε-
ως τοῦ φυλλαδίου, καὶ

2. Τὴν κατηγορηματικὴ διαβεβαίωση ὅτι τὸ ἐπιλήψιμο
αὐτὸ φυλλάδιο «δὲν κυκλοφορεῖ πλέον διότι ἔχει ἐξαν-
τληθεῖ πρό ὀκταετίας».

Αὐτὰ τὰ δύο σημεία, τὸ ΚΙΣ εἶναι ἀποφασισμένο νὰ τὰ
παρακολουθεῖ μὲ κάθε νόμιμο μέσο.

* Τὸ κείμενο τῆς ἀπαντήσεως:

«Εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἀπὸ 8.11.84 καὶ κοινοποιηθέντος ἡ-
μῖν τὴν 15.11.84 ὑμετέρου Ἐξωδίκου, ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ
σὰς πληροφορήσωμεν ὅτι τὸ μνημονευόμενον φυλλάδιον
«Ἐξω οἱ Ίεχωβάδες...» ἔργον τοῦ αἰετιμένου ἀρχιμ. Χα-
ραλάμπους Βασιλοπούλου, δὲν κυκλοφορεῖ πλέον, διότι
ἔχει ἐξαντληθεῖ πρό ὀκταετίας. Εἰς περίπτωσιν τυχόν ἐ-
πανεκδόσεως του καὶ ἐπειδὴ δὲν εὐρίσκεται ἐν ζωῇ ὁ συγ-
γραφεὺς του, θὰ ἐξετάσωμεν τὸ περιεχόμενον του, διὰ νὰ
ἴδωμεν ἐὰν τοῦτο ἐμπίπτει ἢ ὄχι εἰς ἀπαγορευτικὰς δια-
τάξεις τῆς ἰσχυροῦς νομοθεσίας τῆς Ἑλλάδος.

Προσέτι διαβεβαιούμεν ὅτι δὲν θέλουμε νὰ θίξουμε κα-
νέναν λαόν, ἰδιαιτέρως τὸν ἐβραϊκόν, ὁ ὁποῖος ἀλλωστε
δὲν μπορεῖ νὰ εὐθύνεται διὰ μεμονωμένας ἐνεργείας πο-
λιτῶν του, ὅπως διὰ τὴν συτηγερὰν δολοφονίαν τοῦ μάρτυ-
ρος ἀρχιμ. Φιλομένου Χασάπη ἢ ἄλλων σιωνιστικῶν ἐνε-
ργειῶν».

«Έλληνοεβραία»

ΤΗΣ ΒΙΚΤΩΡΙΑΣ ΝΤΑΓΚΟΥΝΑΚΗ

Μιά έφημερίδα, πού περφηανεύεται νά «ἀποκαλύπτει» σκάνδαλα, ἔγραψε ἕνα σχόλιο γιά τή Μαρία Ρεζάν. "Ὅχι. Δέν πρόκειται νά μιλήσω γιά τή Μαρία. Στό σχόλιο θά σταθῶ. Κι ὄχι σ' ὄλο. Διότι τά «ἀπόκρυφα» πού φέρνει στό φῶς, δέν τά γνωρίζω καί δέν μπορῶ νά πάρω θέση. Σέ μιά λέξη μόνον θά μείνω. Σέ μιά λέξη, πού μέ τρώμαξε...

"Ἐγραφε ἡ ἔφημερίδα: «Ἡ γνωστή ΕΛΛΗΝΟΕΒΡΑΙΑ δημοσιογράφος». "Ἔτσι τό 'γραφε. Μέ κεφαλαία. Μέ ἐπισήμανση. Μέ νόημα. Σάν νά μᾶς παρουσιάζει τό μεγάλο «μυστικό». Τό «κλειδί» τῆς ὑπόθεσης. Τήν αἰτία τῆς «συνωμοσίας» τῆς Μαρίας.

"Ἐλληνοεβραία... Μέ τό ἴδιο πνεῦμα, σάν νά λέμε «φόνισσα», «πρακτόρισα», «ἐπικίνδυνη», τέλος πάντων 'Ἐλληνοεβραία... Σάν νά πρόκειται γιά βρισιά... Σάν νά 'πρεπε νά ντρέπεται κανεῖς γι' αὐτό. Νά ντρέπεται γιά τό θρησκευτικό του «πιστεύω»... Στό ἔτος 2.000...

Γι' αὐτό τρώμαξα. Γιατί θυμήθηκα τό αἷμα πού ἔχει χυθεῖ ἀπό τέτοιους διαχωρισμούς καί συνάμα τέτοιες ὁμαδοποιήσεις: Αὐτός εἶναι Γερμανός. Καί οἱ Γερμανοί ΚΑΠΟΤΕ ἤθελαν νά κυριεύσουν τόν κόσμο. 'Απομονώστε τον. Αὐτός εἶναι Νέγρος. Καί οἱ Νέγροι ἔχουν ἄλλο χρῶμα δέρματος ἀπό τό δικό μας. Σκοτώστε τον. Αὐτός εἶναι 'Ισραηλῆτης. Καί τό 'Ισραήλ πολεμᾷ τούς Παλαιστίνιους. Κυνηγῆστε τον. Αὐτός εἶναι Θεσσαλονικιός. Καί κάποτε, ἕνας Θεσσαλονικιός μᾶς φέρεθηκε ἄσχημα. "Αρα κι αὐτός εἶναι κακός. "Ὅλοι οἱ Κρητικοί εἶναι ἐκδικητικοί. "Ὅλοι οἱ Λευκαδίτες τρελλοί. "Ὅλοι οἱ...

"Ἐλληνοεβραία... Γι' αὐτό τρώμαξα. Γιατί θυμήθηκα πῶς τοῦτο τό δεύτερο συνθετικό τῆς λέξης, στάθηκε ἀφορμή νά δολοφονηθοῦν 6.000.000 ἄνθρωποι. Καί ἡ ντροπή, ἀκόμη μᾶς κυνηγᾷ.

"Ἐλληνοεβραία... Γι' αὐτό τρώμαξα. Γιατί, ὅσο κι ἂν ἔψαξα, δέν κατάφερα νά βρῶ τό τρομερό «μυστικό» πού κρύβεται πίσω ἀπ' αὐτή τή λέξη. 'Ἐλληνοεβραία. Καί λοιπόν; Τί σημαίνει αὐτό; "Αν οἱ 'Εβραῖοι κάποιος — κάποιος 'Εβραῖος — ἔκαναν ἕνα λάθος, σημαίνει ὅτι εὐθύνονται ὅλοι οἱ 'Εβραῖοι σέ κάθε γωνιά τῆς Γῆς; "Αν ἕνας 'Εβραῖος, εἶναι «πράκτορας», κακός, ἡ κεφαλαιοκράτης, ἡ δεξιός (ἄν τό θεωρήσουμε κι αὐτό κακό), ση-

μαίνει ὅτι ὅλοι παντοῦ εἶναι τό ἴδιο; Κι ἄλλωστε μοναχά αὐτοί κάνουν κακό; Κανεῖς ἄλλος, κανένας λαός, κανένα σύστημα, καμιά κυβέρνηση, κανεῖς, ἀπ' τά δισεκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων δέν μᾶς ἐνοχλεῖ καί σπεύδουμε νά μιλάμε συνέχεια γιά τούς 'Εβραίους; "Ἔτσι. Μέ περιφρόνηση καί «ρετςινιά»; «Αὐτός εἶναι 'Εβραῖος...».

"Ἐλληνοεβραία... Γι' αὐτό τρώμαξα. Γιατί θυμήθηκα τούς ἀγκυλωτούς σταυρούς πού ἔχουν ζωγραφίσει κάποιες «παράξενες» προκηρύξεις πού κυκλοφοροῦν ἀπό πόρτα καί μᾶς προτρέπουν νά... σκοτώσουμε τούς 'Εβραίους. Γι' αὐτό τρώμαξα. Γιατί — στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ — φτάνει πιά τό μίσος, ἡ διαστροφή, τό ὁμαδικό ἀνάθεμα σέ λαούς καί πίστεις. Φτάνει πιά νά πατάμε στά ἴδια λάθη. Φτάνει πιά, νά στρώνουμε «κόκκινο χαλί» γιά τήν ὑποδοχή τῶν ὁποίων ἐπίδοξων... «Χίτλερ».

"Ἐλληνοεβραία... Τρώμαξα γιατί, μέ τοῦτα καί μέ τ' ἄλλα, εἶναι ἀλήθεια πῶς πολλοί 'Εβραῖοι φοβοῦνται, ναί, ἀκόμη φοβοῦνται, νά ποῦν ὅτι εἶναι 'Εβραῖοι. Σήμερα. Στίς μέρες μας. Στό ἔτος 2000...

"Ἐλληνοεβραία. Γι' αὐτό τρώμαξα. Διότι, ὅταν τίς προάλλες, μιά ὁμάδα φασιστῶν πῆγε μόνη τῆς νά γιορτάσει τήν ἐπέτειο τοῦ Μακρυγιάννη, μέ μπότες, πέτσινο καί χιτλερικούς χαιρετισμούς, ὅταν φώναξαν τά συνθήματα: «'Εβραῖοι γουρούνια θά γίνεται σαπούνια», ἔπεσαν ὅλες οἱ... σοσιαλιστικές ἔφημερίδες νά τούς φάνε. Τούς τά ἔσουραν καί ΠΟΛΥ ΚΑΛΑ ΕΚΑΝΑΝ. "Ὁμως, τώρα μιά... σοσιαλιστική, ἐπίσης, ἔφημερίδα, κρατᾷ τήν ἴδια θέση. Γράφει τό «ὑβριστικό», ἡ... 'Ἐλληνοεβραία. Καί κανεῖς δέν ἐνοχλήθηκε. "Αντίθετα. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού τήν διαβάζουν, δείγμα ὅτι πολλοί εἶναι οἱ... συνυπεύθυνοι.

Γι' αὐτό τρώμαξα. Γιατί ράβουμε καί κόβουμε τόν φασισμό στά μέτρα μας. Γιατί φασίστας εἶναι πάντα ὁ ἄλλος. Γιατί, ὄχι. Δέν μᾶς πειράζει ὁ φασισμός. Μᾶς πειράζει μόνο ἕνα συγκεκριμένο εἶδος φασισμού, πού δέν συμπίπτει μέ τά δικά μας συμφέροντα.

Ναί. Γι' αὐτό τρώμαξα. Γι' αὐτό...

(Δημοσιεύθηκε στήν «Ἀκρόπολη» 13.12.1984. Ἡ ἔφημερίδα πού ἀναφέρεται στό κείμενο εἶναι ἡ ἀντισημιτική «Αὐριανή»).

BIBLIA

«Τό "Αουσβιτς μέ τά μάτια τῶν ΕΣ-ΕΣ»

*«Τό "Αουσβιτς μέ τά μάτια τῶν ΕΣ-ΕΣ» ('Ἐκδ. Γνώση) εἶναι μιά διαφορετική μαρτυρία.

Γνωστοί βασανιστές τοῦ χιτλερικοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ διηγοῦνται τήν πιό ἀπάνθρωπη ἱστορία τῶν στρατοπέδων συγκεντρώσεως καί τῶν «μοντέρνων» μεθόδων ἐξόντωσης ἑκατομμυρίων ἀθῶων ἀνθρώπων.

Δίνω ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ βιβλίου καί ἰδιαίτερα ἀπό τήν «διαδικασία θανατώσεως» μέ τό παρασκεύασμα τοῦ κυανυδρικοῦ ὀξέως «κυκλώνιο Β» πού ἔφερε σίγουρο καί γρήγορο θάνατο.

«Ἡ διαδικασία θανατώσεως γινόταν στό "Αουσβιτς μέ τόν ἑξῆς τρόπο: Οἱ 'Εβραῖοι πού προορίζονταν νά πεθάνουν, βάδιζαν πρός τά κρεματόρια χωριστά οἱ ἄνδρες ἀ-

πό τίς γυναῖκες καί κατὰ τό δυνατόν ἀθροῦβως. Εἰς τὰ ἀποδυτήρια οἱ κρατούμενοι - μέλη τοῦ εἰδικοῦ τμήματος τούς ἔλεγαν στήν ἴδια τή γλώσσα πῶς εἶχαν ἔλθει γιά νά πλυθοῦν καί νά ἀπολυμανθοῦν. Τούς συνιστοῦσαν νά τακτοποιήσουν ὁμορφα τά ρούχα τους καί κυρίως νά θυμοῦνται τή θέση τους, ὥστε νά μπορέσουν νά τά βροῦν γρήγορα μέ τήν ἀπολύμανση. Τούς κρατουμένους τοῦ εἰδικοῦ τμήματος τούς συνέφερε περισσότερο νά γίνει ὅλη ἡ ἐπιχειρήσις ταχέως καί ἀπροσκόπτως. Ἀμέσως μετά τό γδύσιμο, οἱ 'Εβραῖοι ἔμπαιναν στό θάλαμο ἀερίων πού ἦτο ἐξοπλισμένος μέ καταωνιστήρες καί σωλήνες νεροῦ, ὥστε νά δίδει πλήρως τήν ἐντύπωση λουτροῦ. Οἱ γυναῖκες ἔμπαιναν πρῶτες μαζί μέ τά παιδιά τους. Ἄκο-

ΔΡΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ

ΑΜΒΟΥΡΓΟ: Τό 1960 ιδρύθηκε στη Δυτική Γερμανία η οργάνωση με την επωνυμία: «Δράση για την επανασυμφιλίωση και ύπηρεσία υπέρ της Ειρήνης». Τα μέλη της οργάνωσης έχουν σαν στόχο την εξιλέωση των αμαρτημάτων που διαπράχθηκαν εδώ και 40 χρόνια από τη Γερμανία, μέσω της προσφοράς έθελοντικής εργασίας. Νέοι από τη Γερμανία που συμμετέχουν στα προγράμματα, έθελοντικής προσφοράς της οργανώσεως εργάζονται επί 18 μήνες στο Ισραήλ, την Ολλανδία, το Βέλγιο ή τη Γαλλία, που επίσης υπέφεραν από τη θηριωδία του πολέμου.

Από της συστάσεως της η «Δράση για την επανασυμφιλίωση» δραστηριοποιήθηκε στο Ισραήλ, όπου νέοι Γερμανοί προσέφεραν εργασία σε οποιοδήποτε τομέα τους ζητούσαν. Σήμερα, τα προγράμματα έθελοντικής εργασίας άφορουν κυρίως κοινωνικούς τομείς, και πολλοί Γερμανοί έθελοντές εργάζονται με ηλικιωμένα άτομα και αναπήρους. Πολλοί είναι επίσης εκείνοι που προτιμούν να εργασθούν για το Γιαντ - Βασέμ, τό ίδρυμα που είναι αφιερωμένο στο τμήμα των 6 εκατομμυρίων θυμάτων, σε προγράμματα έρευνας για τις Έβραϊκές κοινότητες στη Γερμανία που κατεστράφησαν κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Πολλοί από τους νέους έχουν τη δυνατότητα να συναντήσουν και να συνομιλήσουν με διασωθέντες από τό Όλοκαύτωμα, ακούγοντας έτσι από πρώτο χέρι τί ακριβώς συνέβη στη διάρκεια του πολέμου στον Ευρωπαϊκό Έβραϊσμό. «Είναι σημαντικό για μας — λέει ένας από τους έθελοντές — να γνωρίσουμε τί πέρασαν αυτοί οι άνθρωποι, και είναι επίσης

σημαντικό γι' αυτούς να γνωρίσουν αν η Γερμανία έχει αλλάξει».

Γιά πολλούς από τους νέους η έμπειρία αυτή είναι η πρώτη επαφή που έχουν ποτέ με τους Έβραίους, καθώς ο Έβραϊκός πληθυσμός σήμερα στη Γερμανία είναι συγκριτικά μικρός. Υπάρχουν 30.000 περίπου Έβραίοι, μέσα σ' έναν πληθυσμό 70 εκατομμυρίων.

(«Τζούις Γουήκ» — 2.11.1984)

Η Κ. ΣΑΝΤΑΤ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΕΙΡΗΝΗΣ ΜΕ ΤΟ ΙΣΡΑΗΛ

ΓΕΝΕΥΗ: «Είμαι έτοιμη να πληρώσω ακόμη και με τη ζωή μου γιά τη διαφύλαξη της ειρήνης με τό Ισραήλ, όπως έκανε και ο σύζυγός μου». Η παραπάνω δήλωση συμπεριλαμβάναται σε πρόσφατη συνέντευξη της κ. Τζιχάν Σαντάτ, χήρας του δολοφονηθέντος προέδρου της Αιγύπτου Άνουάρ Σαντάτ, πρόσ τό Έλβετικό γυναικείο περιοδικό «Μπουκέτ».

Η κ. Σαντάτ ανέφερε επίσης: «Τή μέρα που σκοτώθηκε ο άνδρας μου, έχασα ό,τι πολυτιμότερο είχα στον κόσμο. Συμφωνώ, όμως, με τη θυσία του υπέρ της ειρήνης...».

Ός γνωστόν ο πρόεδρος Σαντάτ δολοφονήθηκε στις 6 Οκτωβρίου 1981.

(«Νιούς Σέρβις» — 21.11.1984)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΡΙ ΕΒΡΑΪΣΜΟΥ

Τό Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο ανέλαβε την προσπάθεια συντάξεως καταλόγου βιβλίων σε ελληνική γλώσσα, που αναφέρονται στους Έβραίους και σε έβραϊκά θέματα.

Όποιος θά ήθελε να βοηθήσει στην προσπάθεια αυτή, παρακαλούμε να απευθυνθεί στο Κ.Ι.Σ. γιά να του δοθούν περισσότερα στοιχεία.

Εύχαριστούμε

ΤΟ ΕΒΡΑΪΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τό Έβραϊκό Μουσείο Έλλάδος στεγάζεται στη Λεωφ. Βασιλίσσης Άμαλίας 36, τηλ. 3231.577 κι είναι άνοιχτό γιά τό κοινό κάθε μέρα 9 - 13, εκτός Σαββάτου.

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2-104 39 ΑΘΗΝΑ

τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα με τό Νόμο:
Ό Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. Ίωσήφ Λόβιγγερ
Σουρμελή 2

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Συνέχεια από τη σελ. 30

λουθοῦσαν οί πάντοτε ολιγότεροι άνδρες. Αυτό γινόταν κάθε σχεδόν φορά ήρémως, γιατί οί κρατούμενοι του ειδικού τμήματος καθισούχαζαν όσους φοβόντουσαν ή άμφέβαλλαν διά τήν τύχη των. Άλλωστε, οί κρατούμενοι αυτοί και ένας ΕΣ - ΕΣ έμεναν πάντοτε μέχρι τήν τελευταία στιγμήν στο θάλαμο.

Όστερα έκλειναν και βίδωναν τήν πόρτα άστραπιαίως. Οί «άπολυμναι», έτοιμοι ήδη, έριχναν από τους φεγγίτες της όροφής τό κυκλώνιο που έφθανε μέχρι κάτω. Χάρις στις σωληνώσεις, τά άέρια εξαπλώνοντο άμέσως. Άπό τό παραθυράκι της πόρτας μπορούσε κανείς να δει πως όσοι βρίσκονταν πλησιέστερον των σωλήνων καθόδου των αερίων έπεφταν άμέσως νεκροί. Μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα γιά τό 1/3 των ύποψηφίων ό θάνατος ήταν άκαριαίος. Οί άλλοι τρέκλιζαν, φώναζαν, ζητούσαν άέρα. Οί κραυγές των γρήγορα μεταβάλλονταν σε ρόγχο και μετά από όλίγα λεπτά ήσαν όλοι πεσμένοι στο πάτωμα. Μετά από 20 τό πολύ λεπτά δέν κοινοίταν πλέον κανένας.

Τό άέριο επιδρούσε σε 5-10 λεπτά. Αυτό έξαρτιόταν από τόν καιρό, αν δηλαδή ήτο ύγρός ή ξηρός, ζεστός ή κρύος, από τήν σύνθεσιν του αερίου που δέν ήτο πάντα ή ίδια, από τήν σύνθεσιν της άποστολής, αν δηλαδή περιελάμβανε περισσότερους ή ολιγότερους άρρωστικούς ή ύγιεις, ενήλικες ή παιδιά. Οί άνθρωποι έχαναν τίς αισθήσεις με τήν άπόστασιν που τους χώριζε από τόν σωλήνα καθόδου του αερίου. Οί γέροντες, οί άρρωστοι, οί άδύναμοι, τά παιδιά και όσοι φώναζαν, έπεφταν γρηγορότερον των ύγιων ατόμων και των νέων.

Μισήν ώρα μετά τήν διοχέτευσιν του αερίου, ή πόρτα άνοιγε και έμπαινε σε λειτουργία ό έξαεριστήρας. Άρχιζε άμέσως ή έξαγωγή των πτωμάτων.

(Άπομνημονεύματα Ρούντολφ Ές)

Κώστας Κοβάνης

Πολιτικά Θέματα 14.12.84

עץ חיים היא

Δένδρον ζωής είναι η Τορά...
(Παροιμ. 3:18)